

ERFGOEDSTUDIE

MAAS- EN HINTERLAND

De MAAS, een BLAUWE BOETSEERDER

IN OPDRACHT VAN DE PROVINCIE LIMBURG

Uitgevoerd door de tijdelijke vereniging gevormd door de partners A-jouR, bureau voor procesbegeleiding, Iris Steen Erfgoedadvies en Ingenieurs-en adviesbureau Antea Group

Mei 2012

Colofon

Onderzoek, procesbegeleiding en teksten

Annemie Rossenbacker

Iris Steen

Kaarten

Cedric Vervaet

Foto's

Yasmin Broos, Musea Maaseik

Inhoud

DEEL 1. DE OPDRACHT EN DE WERKWIJZE.....	7
Hoofdstuk 1. De opdracht en de aanscherping ervan gedurende het traject	8
1. Context	8
2. Opdracht.....	8
Hoofdstuk 2. De werkwijze.....	15
1. Planning, overleg en feedback	15
2. Deskresearch en onderzoek	17
3. Plaatsbezoeken.....	18
DEEL 2. ERFGOED EN/IN HET STUDIEGEBIED	19
Hoofdstuk 1. Wezenskenmerken en situering van het Maas- en hinterland.....	20
1. Situering en socio-demografische achtergrond van dit gebied	20
2. De landschappelijke en geomorfologische situatie.....	22
3. De historische context van het Maas- en hinterland	26
4. Toeristisch belang van deze regio	37
Hoofdstuk 2. Erfgoed in het Maas- en hinterland.....	39
1. Onroerend erfgoed.....	39
2. Cultureel erfgoed.....	47
Hoofdstuk 3. Erfgoedactoren in deze regio.....	52
1. Erfgoedwerking binnen de gemeentelijke administratie	52
2. Historische sites met een erfgoedwerking.....	53
3. Kerkfabrieken met speciale aandacht voor open kerken en kapellen	54
4. Musea	56
5. Archiefinstellingen.....	57
6. Erfgoedverenigingen rond lokale geschiedenis (heemkringen, geschiedkundige genootschappen, documentatiecentra).....	58
Hoofdstuk 4. Samenwerkingsverbanden, (koepel)organisaties of projecten / evenementen / acties rond erfgoed in of met (een deel van) de regio	60
Hoofdstuk 5. Erfgoedspelers buiten Vlaanderen	65
1. Luik	65
2. Nederland	66
Hoofdstuk 6. Erfgoedbeleidsplannen of plannen waarin erfgoed een prominente rol speelt met betrekking tot deze regio	70
1. Lokale geïntegreerde cultuurbeleidsplannen van de betrokken steden en gemeenten	70
2. Projectvereniging Erfgoed Tussen Maas en Kempen.....	71

3. Masterplan Maasvallei ... Grensverleggend! van Regionaal Landschap Kempen en Maasland en Toerisme Limburg.....	75
4. Strategisch Toeristisch Actieplan Maasland.....	76
5. Beleidsplan Onroerend Erfgoed 2010-2016 van ZOLAD+ voor de regio Bilzen, Riemst, Lanaken en Voeren	77
6. Erfgoedbeleidsplan van de provincie Limburg	78
Hoofdstuk 7. Masterplannen van de provincie Limburg.....	79
Hoofdstuk 8. Erfgoedbeleidsplannen van de erfgoedconvenants Hasselt, Haspengouw en Mijn Erfgoed	81
DEEL 3. STRUCTUREREND GEGEVEN EN VERBINDENDE ELEMENTEN	83
Hoofdstuk 1. Structurerend gegeven	84
Hoofdstuk 2. Verbindende elementen.....	85
Verbindend element 1. Schutterijen, harmonieën en fanfares	88
Verbindend element 2. Carnaval.....	92
Verbindend element 3. Bouwmaterialen en regionale architectuur	95
Verbindend element 4. Franken, Merovingers en Karolingers	99
Verbindend element 5. Grote conflicten en verschuivende territoria.....	110
Verbindend element 6. Laatgotische beeldsnijkunst.....	117
Verbindend element 7. Wegen en beweging.....	120
Verbindend element 8. Maasdorpen en –steden	126
Verbindend element 9. Maaslandse dialecten.....	131
Verbindend element 10. Molens.....	135
DEEL 4. AANBEVELINGEN	138
Inleiding en motivering.....	139
Hoofdstuk 1. Samenwerking en efficiëntie	141
1. Samenwerking binnen gemeenten	141
2. Coördinatie en structuur in de regio zelf.....	142
3. Samenwerking over de grenzen	144
Hoofdstuk 2. Registratie en ontsluiting.....	146
1. Inleiding	146
2. Probleemstelling.....	147
3. Erfgoedplus.be en Archiefbank Vlaanderen, gebruiksvriendelijke en gratis systemen voor basisregistratie van objecten, documenten en archief.....	148
4. Aezelprojek en Cartesiusproject.....	149
5. Inventaris Maas- en hinterland	149

6. Provinciale erfgoedregistrator	150
7. Wie kan er allemaal registrator worden?.....	150
8. Projectvoorstel: schutterserfgoed.....	152
Hoofdstuk 3. Verbindende elementen.....	155
Verbindend element 1. Schutterijen, fanfares en harmonieën	156
Verbindend element 2. Carnaval.....	157
Verbindend element 3. Bouwmaterialen en regionale architectuur	157
Verbindend element 4. Franken, Merovingers en Karolingers	157
Verbindend element 5. Grote conflicten en verschuivende territoria.....	158
Verbindend element 6. Laatgotische beeldsnijkunst	159
Verbindend element 7. Wegen en beweging.....	160
Verbindend element 8. Maasdorpen- en steden	160
Verbindend element 9. Maaslandse dialecten.....	161
Verbindend element 10. Molens.....	162
Hoofdstuk 4. Points of interest	163
Hoofdstuk 5. Vrijwilligers en vrijwilligersbeleid	165
Hoofdstuk 6. Publiekswerking, sensibilisering en communicatie	166
Hoofdstuk 7. Kaarten.....	168
Hoofdstuk 8. Projectmatige werking.....	169
DEEL 5. LITERATUUR	170
Databanken	171
Publicaties	171
DEEL 6. BIJLAGEN EN CD-ROMS MET KAARTEN, INVENTARIS EN FOTO'S	

Inleiding

Het prachtige Maas- en hinterland mogen verkennen, het was ons een waar voorrecht. Dat het een ontdekkingstocht was, is een understatement. We doorkruisten en onderzochten dit gebied van november 2010 tot mei 2012 op de meest uiteenlopende manieren. Soms ging het (veel te) snel van hot naar her en doorkliefden we de regio op weg van het ene overleg naar het andere. Van noord naar zuid en van zuid naar noord. De Rijksweg heeft geen geheimen meer voor ons ... Maar we trokken ook vaak van oost naar west en van west naar oost en overschreden daarmee allerhande Maaslandse grenzen ...

Gelukkig konden we soms ook onze tijd nemen. De uitstappen naar alle mogelijke hoekjes en kantjes om samen met de fotograaf de mooiste plaatjes te kunnen nemen, boeiende wandelingen te maken door het gebied onder leiding van mensen met een echt hart voor deze regio ... Ook het internet en de bibliotheek waren plekken die ons meer en meer helderheid konden verschaffen in de specificiteit en karakteristieken van dit gebied. Daarnaast zijn er de ongemeen boeiende gesprekken die we gevoerd hebben met de Maaslandse mensen: beleidsmensen, vrijwilligers en professionals en dat in allerhande constellaties en steeds vanuit andere invalshoeken. En tot slot waren we bijzonder gecharmeerd te mogen kennismaken met het Maaslandse erfgoed. Tot in de kleinste details hebben we gesnuffeld in collecties, monumenten bezocht, van landschappen genoten, tradities en gewoontes leren kennen ...

Bij dit alles moesten we - als oude erfgoedrotten in het vak- opnieuw concluderen hoe sterk de kracht van erfgoed is. Erfgoed is immers ook in het Maas- en hinterland de onderlegger van alles wat er was, is en zal zijn. Ook in deze regio legt het cultuurlandschap – hier in grote mate onder impuls van de Maas- de basis voor wat is en nog komt.

Op onze ontdekkingstocht kregen we de zeer gewaardeerde hulp en ondersteuning van de medewerkers van onze opdrachtgever, de provincie Limburg – PCCE (Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed). Daarnaast konden we ook te allen tijde terugvallen op de deskundigheid en medewerking – in alle mogelijke vormen - van de stuurgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van de betrokken gemeenten. Zelden hebben we op zo'n enthousiaste en consequente manier kunnen rekenen op de medewerking van lokale partners. Geen enkele vraag of mail bleef onbeantwoord; steeds stond men klaar om informatie aan te leveren of ons naar de juiste piste toe te leiden. Dank, dank, dank, collega's!

We danken ook de erfgoedorganisaties die we bezochten en die aanwezig waren op onze werksessies. Allerhande intermediaire partners – ook van over de grenzen- hebben ons in verscheidene constellaties met woord en daad ondersteund.

En tot slot - en we gaan geen namen noemen om geen mensen te vergeten, maar we zijn er zeker van dat iedereen die tot dit rijtje behoort zichzelf hier wel zal herkennen - konden we rekenen op de daadwerkelijke en morele steun van een aantal mensen die letterlijk met ons de boer op gingen, teksten lazen, info aanreikten, spontaan mee aan de kar trokken en ons wezen op de écht belangrijke dingen ...

Nu moeten we deze regio als het ware loslaten. Maar we zijn ervan overtuigd dat provincie, gemeenten en erfgoedorganisaties hun schouders meer dan ooit onder deze erfgoedplek zetten en er iets mooi(er)s van zullen maken.

Cedric, Iris en Annemie

DEEL 1. DE OPDRACHT EN DE WERKWIJZE

Klaaskensmolen Neeroeteren

Hoofdstuk 1. De opdracht en de aanscherping ervan gedurende het traject

1. Context

Binnen de provincie Limburg werden in het recente verleden een aantal erfgoedregio's afgebakend: de Mijnstreek, Haspengouw, Noord-Limburg en Maasland. Het Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed (PCCE) realiseerde master- en actieplannen voor de ontsluiting van het cultureel erfgoed in Limburgs Haspengouw (De Romeinse Weg) en Noord-Limburg. De provinciale cel Mijnerfgoed werkte aan een gelijkaardig masterplan voor de mijnstreek in Limburg. In 2010 schreef het Provinciaal Centrum voor Cultureel Erfgoed van de provincie Limburg een opdracht uit om ook voor het Maasland een erfgoedstudie uit te werken.

2. Opdracht

In december 2010 startten twee onderzoekers/procesbegeleiders (Iris Steen, bureau voor Erfgoedadvies en Annemie Rossenbacker, A-jouR, bureau voor procesbegeleiding) de erfgoedstudie Maasland, in opdracht van de provincie Limburg. Als derde partner werd de Antea Group uitgenodigd om het cartografische luik van de studie te verzorgen. Het doel van deze opdracht is om te komen tot een samenhangend ruimtelijk erfgoedverhaal voor het Maasland aan de hand van het cultureel erfgoed met een regionale context en haar context in het cultuurlandschap.

De opdracht omvat de volgende onderdelen:

- Een sectoroverschrijdende inventaris van bestaande plannen van de regio en geplande acties van relevante (erfgoed)actoren in het Maasland.
- Een algemene allesomvattende inventaris van het streekbepalende erfgoed van het Maasland.
- Het aangeven van de potenties van acties en/of samenwerkingsverbanden over de grenzen van het Maasland heen.
- Een voorstel van traject om samen met potentiële partners de levensvatbaarheid van samenwerkingsverbanden af te toetsen.
- Een structurerend gegeven / idee / element voor het Maasland.

Als output van de studie verwacht de provincie:

- Een inventaris van het streekbepalende culturele erfgoed: het onroerende en roerende in te geven in het erfgoedregister van Erfgoedplus; het immateriële in schriftelijke of digitale vorm.
- Kaarten waarin de erfgoedelementen ruimtelijk worden gesitueerd aan de hand van GIS-coördinaten.
- Een toegankelijk geschreven erfgoedverhaal van minimaal 50 bladzijden.

De onderzoekers/procesbegeleiders startten in november 2010 met de uitvoering van de studie (voor de precieze aanpak en methodiek, zie verder). Gaandeweg kwamen ze tot de constatering dat bepaalde delen van de opdracht niet altijd toepasbaar en soms moeilijk uitvoerbaar waren. In samenspraak met de opdrachtgever (PCCE) en na overleg met de stuurgroep (voor stuurgroep, zie verder) legden ze enkele voorstellen in functie van bijsturing en aanscherping van de erfgoedstudie Maas- en hinterland voor aan de deputatie. Na voorafgaand overleg met gedeputeerde van cultuur, Gilbert Van Baelen, keurde de deputatie de aanpassingen goed in oktober 2011.

We geven hieronder een overzicht van de aangescherpte opdracht, zoals goedgekeurd door de deputatie.

De tekst in cursief is de tekst uit het oorspronkelijke bestek. Wat volgt is de aanpassing van de opdracht.

Afbakening gebied

"Het masterplan handelt over het Maasland en omvat primair de volgende gemeenten: Dilsen-Stokkem, Kinrooi, Lanaken, Maaseik en Maasmechelen. Voor Bree en Opglabbeek dient te worden onderzocht of er aansluiting gevonden kan worden met het erfgoed(verhaal) van het Maasland."

In het bestek werd er uitgegaan van een bestuurlijke focus op de regio. Zo werd gevraagd de erfgoedstudie vanuit de 5 Maaslandse gemeenten (Dilsen-Stokkem, Kinrooi, Maaseik, Maasmechelen, Lanaken) te ontwikkelen en te onderzoeken op welke manier de gemeenten Bree en Opglabbeek bij dit verhaal zouden kunnen betrokken worden. Aansluitend hierbij werd er een begeleidende stuurgroep opgezet vanuit deze bestuurlijke insteek, namelijk via een vertegenwoordiging van de 7 betrokken gemeenten.

Deze bestuurlijke insteek leek geen haalbare drager voor een omvattend erfgoedverhaal. De regio werd hierbij immers van 'bovenuit' bekeken en aldus werd er getracht door middel van erfgoedthema's en onderliggende clusters greep te krijgen op de regio. Deze methode was echter niet sluitend.

De uiteindelijke aanpak werkt eerder vanuit het kikkerperspectief en focust zich op de zuid-noord-as die de Maas creëerde (de Maasvallei). Dit gebied zal prioritair benaderd en behandeld worden, specifiek vanuit erfgoed weliswaar. Secundair is het dan de bedoeling om vanuit deze zuid-noord-as naar het hinterland te kijken. Het is namelijk zo dat de stroomrichting van het rivierenbekken in het hinterland van de Maas west-oost georiënteerd is. Door de loop van de (zij)rivieren heeft de Maas wel degelijk een grote impact op het hinterland. Er kan gesteld worden dat de Maas de ontmoetingsplaats is van al die takken.

Bovendien heeft deze insteek ook een historische onderlaag, namelijk het Landdekenaat Eyck. Het territorium van dit middeleeuwse landdekenaat valt grotendeels samen met het studiegebied. De indeling in landdekenaten (onderverdelingen van een bisdom, in dit geval Luik) hing samen met de wereldlijke territoriale indeling uit de Karolingische tijd en volgde grotendeels de waterlopen. Er is dus ook een geomorfologische onderlegger: de Maas en de waterlopen die er op afwateren.

Naam studie: Maas- en hinterland

Omdat de term Maasland steeds voorwerp is van discussie en onduidelijkheid schept op basis van wat er hoger wordt gesteld, wordt er voorgesteld om de erfgoedstudie de naam Maas- en hinterland te geven. Deze titel omvat het volledige werkgebied zonder al té bepalend te zijn. De titel sluit ook aan bij de manier waarop er naar de regio gekeken wordt (zie hierboven) en laat toe om eventueel ook nog andere gemeenten erbij te betrekken.

Verbindende elementen

"Een inventaris van streekbepalend erfgoed bevat de lijst van alle erfgoed (onroerend, roerend en immaterieel erfgoed) van streekbepalend belang. Deze wordt opgesteld in samenwerking met bevoorrechte getuigen en met lokale partners".

Na een grondige studie van het aanwezige erfgoed leek het niet mogelijk om te werken met de term streekbepalend in functie van het opmaken van de inventaris. De set criteria die we hiertoe ontwikkelden, leek niet werkbaar om een interessante én relevante selectie te maken. Ook het werken vanuit de insteek bovenlokaal karakter of streekbelang leek niet effectief.

Werken met verbindende elementen maakt het wel mogelijk om erfgoedelementen die echt typerend of veelvoorkomend zijn voor de regio te clusteren. Verbindende elementen zijn clusters van erfgoedelementen die

- terug te voeren zijn op de Maas als noord-zuidverbindingsas
- terug te voeren zijn op de Maas als vormgever van het landschap, op het stroomgebied van de Maas (Maas en zijrivieren, die oost-west lopen)
- in hoge concentratie voorkomen in de regio en door inwoners en/of erfgoedprofessionals belangrijk gevonden worden voor de eigenheid van de streek.

Binnen het gebied zullen dus de verbindingen geïnventariseerd worden en zal er gekeken worden welke (afzonderlijke) erfgoedverhalen er hiermee kunnen geschreven worden.

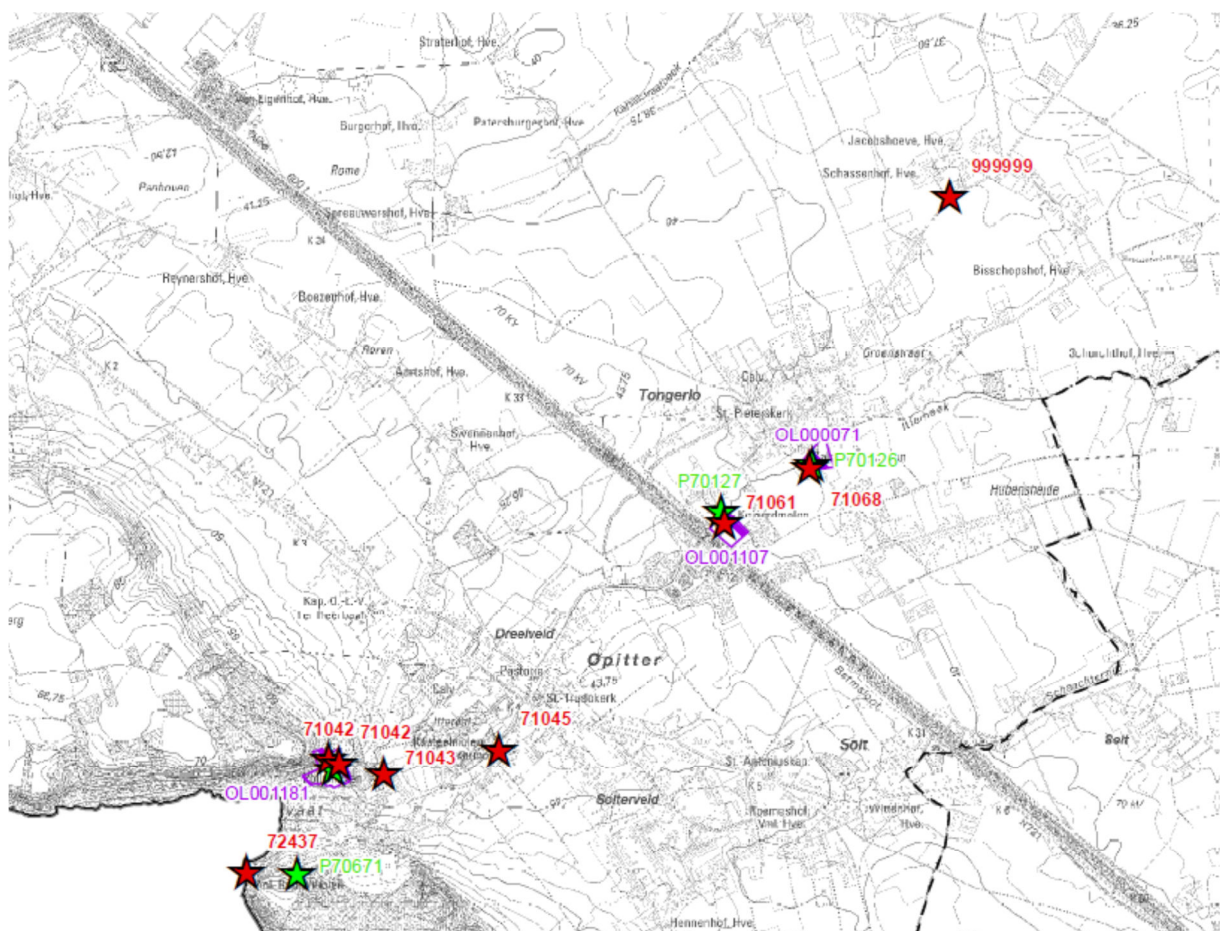
Kaarten

"De gegevens in de inventaris streekbepalend erfgoed worden met GIS-coördinaten in kaart gebracht. Men gebruikt hiervoor de nodige beschikbare historische en hedendaagse

topografische, juridische en interpretatieve kaarten (landschapsatlas). De informatie wordt gekoppeld aan beleidskaarten (structuurplannen) en kaarten van andere sectoren indien voorradig (vb. toerisme, nutsvoorzieningen, logistiek)."

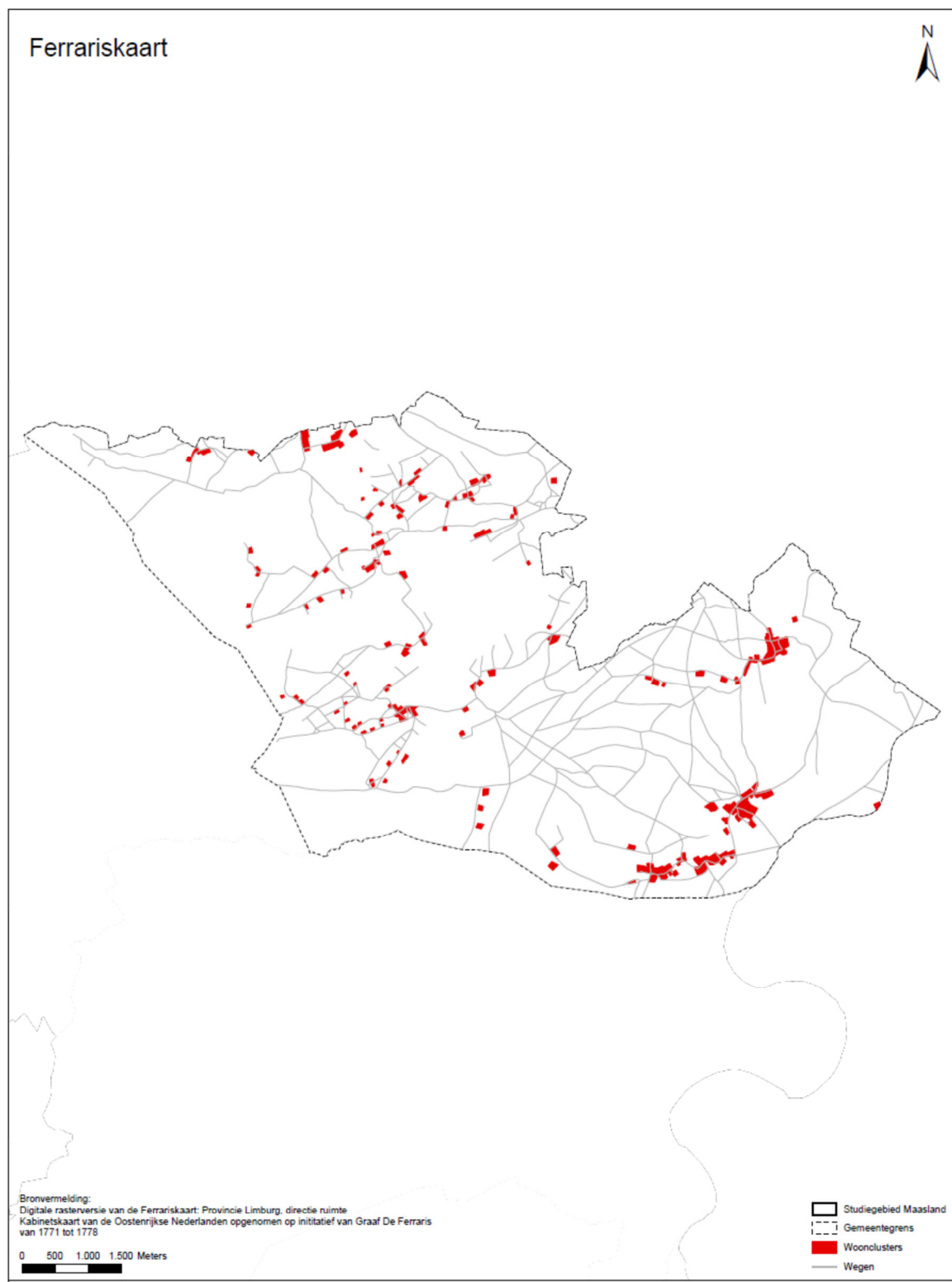
De studie zal ook gevisualiseerd worden op kaarten. De insteek van deze kaarten zijn de ruimtelijk voorgestelde erfgoedelementen. Deze kaarten moeten enerzijds een hulpmiddel zijn voor de actoren om erfgoedelementen te situeren en anderzijds een manier om de verbindende elementen die de basis vormen van de inventaris en de hieraan gekoppelde erfgoedverhalen visueel weer te geven. De kaart zal ook inzicht brengen over het ontstaan en de evolutie/ontwikkeling van het cultuurlandschap in het gebied. De aangeleverde kaart vanuit deze erfgoedstudie zal een beleidskaart zijn, eerder dan een publiekskaart. Deze laatste kan in een latere fase gefilterd worden uit de opgestelde beleidskaart. In de erfgoedstudie zal er reeds nagedacht worden welke publiekskaarten relevant en nuttig zijn.

Het is niet zinvol om alle erfgoedelementen op een kaart op te nemen: de geografische aanduiding van roerende collecties bijvoorbeeld voegt weinig toe aan de informatie die de inventaris al levert. Daarom komen alleen die elementen op kaarten, waarvan de ruimtelijke situering een meerwaarde vormt voor de kennis en de interpretatie ervan.

Detail van de kaart van het verbindend element molens

De doelgroepen voor en de invulling van de kaarten worden bepaald in nauw overleg met het PCCE, aangezien het PCCE werkt aan een pilootproject rond het opmaken van erfgoedkaarten per gemeente. Binnen het Maas- en hinterland zullen deze erfgoedkaarten, onder leiding van het PCCE, als eerste gerealiseerd worden.

Bebouwing Kinrooi op basis van de Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden van Ferraris (1770-1778)

Erfgoedplus.be

"Een inventaris van streekbepalend erfgoed bevat de lijst van alle erfgoed (onroerend, roerend en immaterieel erfgoed) van streekbepalend belang. Deze wordt opgesteld in samenwerking met bevoorrechte getuigen en met lokale partners".

Een van de onderdelen van de erfgoedstudie is het opstellen van een inventaris. Het doel van de inventaris is de samenhang, de verbindingen tussen de erfgoedelementen en -gehele in de regio aan te geven. De bronnen voor de inventaris vormen bestaande databanken (Erfgoedplus.be, Archiefbank Vlaanderen, de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, de Landschapsatlas, databanken van Volkskunde Vlaanderen en eigen onderzoek op basis van plaatsbezoeken.)

De samenhang tussen de collecties kan gerealiseerd worden via trefwoorden. Op basis van de trefwoorden, en daarmee de thema's die een collectie bestrijkt, geven de onderzoekers aan welke onderdelen van collecties prioritair geïnventariseerd moeten worden. De onderzoekers kennen ook trefwoorden toe die van belang zijn voor de verbindingen in Maas- en hinterland aan andere beschrijvingen in Erfgoedplus.be. Dit gebeurt in samenwerking met de medewerkers van Erfgoedplus.be.

- De onderzoekers voorzien in een oplijsting en basisomschrijving van relevante collecties binnen het projectgebied. Hierbij worden waar nodig collecties opgedeeld in deelcollecties. De oplijsting met indeling en beschrijving wordt enerzijds gebruikt als leidraad in prioritering en anderzijds ingebouwd in de databank van Erfgoedplus.be (via Archiefbank Vlaanderen).

- De onderzoekers engageren zich om de relevante trefwoorden uit de AAT-Ned (Nederlandstalige Art and Architecture Thesaurus) te selecteren. De trefwoorden worden voorzien van uitleg hoe en wanneer ze gebruikt moeten worden. De selectie trefwoorden wordt aan deelnemende collecties aangereikt tijdens het inventariseren.

Het overzicht op de collecties, de selectie van trefwoorden en de oplijsting van gebeurtenissen worden vertaald in een stappenplan voor registratie in Erfgoedplus.be. Dit stappenplan moet houvast geven bij het plannen en concreet uitvoeren van de registratie in Erfgoedplus.be.

Hoofdstuk 2. De werkwijze

De onderzoekers/procesbegeleiders hebben van bij de aanvang van deze studie heel duidelijk naar voren geschoven dat deze studie een studie is voor alle betrokkenen, maar ook ván alle betrokkenen. Dat betekent dat we in deze studie- en onderzoeksfase getracht hebben de betrokkenen van meet af aan in te schakelen in het proces, hen niet enkel hun mening te vragen over de voortgang, maar hen daadwerkelijk mee in te zetten in de ontwikkeling van het plan. Die manier van werken levert nogal wat meerwaardes op. Betrokkenen zijn meestal ook (ervarings)deskundigen. Hen mee aan boord hebben is dus van een ongekende rijkdom en waarde. Door iedereen van bij de aanvang te betrekken, creëer je ook een draagvlak en dat is onontbeerlijk voor het uitvoeren van de aanbevelingen.

Grosso modo hebben we deze studie vanuit drie werkterreinen aangevat en uitgevoerd: planning, overleg & feedback (1), deskresearch & onderzoek (2) en plaatsbezoeken (3).

1. Planning, overleg en feedback

We geven hieronder een idee van de overlegplatformen en -vormen waarmee we zeer intensief gewerkt hebben:

De stuurgroep, het kloppend hart van deze studie (hele periode)

De stuurgroep is een orgaan dat door de opdrachtgever werd opgericht. De stuurgroep werkte ook al mee aan de voorbereiding van deze studie. De stuurgroep bestaat uit vertegenwoordigers van de opdrachtgever en van elke deelnemende gemeente.

Eens de opdracht gegund, kwam de stuurgroep gedurende de hele studietijd gemiddeld om de 2 maanden samen (21-12-2010, 27-01-2011, 16-03-2011, 04-05-2011, 29-06-2011, 05-10-2011, 30-11-2011, 08-02-2012, 14-03-2012 en 10-05-2012). Het engagement dat uitging van deze stuurgroep is zelden gezien. Het feit dat elke gemeente tot op het einde van het traject actief aanwezig was in deze stuurgroep zegt genoeg ... We zijn dan ook van mening – en hier lopen we voorop op wat komt – dat een van de belangrijke aanbevelingen van deze studie is om de dynamiek die hier op gang is gebracht, zeker moet gecontinueerd worden. Een goede trekker – die het PCCE zeker is – is hier essentieel.

Volgende mensen maakten deel uit van de stuurgroep (door personeelwissels was niet iedereen van begin tot einde betrokken):

Voor Bree: An Wynants, Hanne Haels, Koen Pyls, Rik van de Konijnenburg en schepenen Liesbeth Van der Auwera

Voor Dilsen-Stokkem: Nellie Weerens, André Verheyen, Bart Moors en schepenen Jos Opdenakker

Voor *Kinrooi*: Hubert van Eygen en schepen Sylvie Vanmontfort

Voor *Lanaken*: Gie Vranken, Katelijne Beerten, Jean Maenen, schepen Mark Curvers, schepen Marino Keulen en schepen André Bervaes

Voor *Maaseik*: Peter Keil, Anja Neskens en Martin Goossens

Voor *Maasmechelen*: Jos Hermans

Voor *Opglabbeek*: Véronique Bruninx en schepen Ilse Wevers

Voor *de provincie Limburg/PCCE*: An Verhelst, Stephanie Mergeay, Sandro Claes, Dirk Bouve en Jean-Pierre Dewael.

Klankbordgroep (strategische momenten)

De klankbordgroep is een overlegplatform met vertegenwoordigers van enkele intermediaire organisaties. Concreet gaat het hier om Toerisme Limburg, Regionaal Landschap Kempen en Maasland, Intergemeentelijke Onroerend Erfgoeddienst Zolad+ en het Provinciaal Natuurcentrum. Binnen de klankbordgroep werd er op strategische momenten teruggekoppeld over de stand van zaken. De eerste bijeenkomst van de klankbordgroep was meteen een overleg in veel bredere constellatie en werd opgevat als een soort stakeholdersvergadering waarbij de betrokkenen bevraagd werden over de karakteristieken van de regio en de link ervan met erfgoed.

Lokale overlegmomenten (beginfase en eindfase)

Van bij de start van de studie werden de betrokken steden en gemeenten nauw betrokken, dus ook los van de stuurgroep waarin alle gemeenten vertegenwoordigd zijn. Zo vonden er in januari 2011 verkennende gesprekken plaats met elke gemeente (schepen, cultuurbeleidscoördinator, ambtenaren erfgoed) apart. Precies een jaar later was er opnieuw een gemeentelijke overlegronde. In deze ronde werden ook de lokale actoren betrokken, aangezien we nu ook hun mening wilden kennen over de eerste richtingen van de studie.

Overleg Erfgoedplus.be (hele periode)

In de opdracht wordt gevraagd om het aanwezige erfgoed in Maas- en hinterland in de databank van Erfgoedplus.be (www.erfgoedplus.be) in te geven. Aangezien dat geen evidente klus was, werd er heel intensief overlegd met de medewerkers van Erfgoedplus.be. Er vonden een vijftal overlegmomenten plaats met de medewerkers van Erfgoedplus.be, de onderzoekers en – wanneer nodig – de andere medewerkers van het PCCE. Erfgoedplus.be gaf ook een voorstelling van de mogelijkheden van het systeem aan de leden van de stuurgroep.

Actorenvergaderingen (april-mei 2011)

We nodigden ook alle betrokken actoren uit op stakeholdersvergaderingen, waar we enerzijds peilden naar noden en wensen en hen anderzijds betrokken bij de stand van zaken van het onderzoek.

Er vonden een 8-tal sessies plaats waarvan 2 overlegmomenten met erfgoedverenigingen, 2 met cultuurverenigingen, 1 met kerkfabrieken, 1 met de monumentenzorgsector, 1 met de erfgoedprofessionals en 1 met organisaties en actoren net buiten de regio. In totaal spraken we hier met een 35-tal organisaties uit Maas- en hinterland.

Specifieke actorengesprekken (hele periode)

Binnen Maasland- en hinterland zijn er enkele belangrijke grote erfgoedspelers, zoals de musea Maaseik, de Pater Sangerskring en Maascentrum De Wissen. Het spreekt voor zich dat we met deze mensen intensieve aparte gesprekken voerden.

Intermediaire partners (Regionaal Landschap Kempen en Maasland, Toerisme Limburg, Agentschap Ruimte en Erfgoed Limburg) ...

Met de belangrijke intermediaire partners pleegden we, wanneer nodig, specifiek overleg.

Partners over de grenzen (Nederland)

Aan de Nederlandse kant van de Maas blijkt een grote dynamiek te bestaan. Er zijn al contacten met enkele lokale en regionale actoren daar, vooral via de musea Maaseik. In het kader van deze erfgoedstudie zijn er 2 bijeenkomsten geweest met actoren in Nederlands-Limburg.

Opdrachtgever (hele periode)

Tot slot werd er heel wat tussentijds overleg gepleegd met de opdrachtgever.

Het spreekt voor zich dat er heel wat informatie uit deze gesprekken is gekomen. De onderzoekers/procesbegeleiders maakten van alle gesprekken een verslag op. Die verslagen worden niet als bijlage toegevoegd omdat ze soms niet relevant zijn of een vertrouwelijk karakter hebben. Het materiaal wordt evenwel waar nodig in deze tekst verwerkt.

2. Deskresearch en onderzoek

Er is heel wat studiemateriaal (publicaties, artikels, websites, plannen, kaartmateriaal, inventarissen) over het gebied aanwezig. Tijdens het proces kregen we regelmatig interessante suggesties over te consulteren publicaties. De meest relevante worden opgenomen in de bibliografie.

3. Plaatsbezoeken

Voor het beschrijven van de inventaris van het erfgoed hebben we, aanvullend bij het luik onderzoek, plaatsbezoeken gebracht, enerzijds aan de erfgoedobjecten zelf, anderzijds aan referentiepersonen om het minder gekende erfgoed op te sporen en om concrete informatie over het erfgoed te vergaren.

Brugwachtershuis in Lanklaar, thuisbasis van de heemkring De Vreedsel

Speciale aandacht gaat naar de reeks plaatsbezoeken die we in de periode augustus 2011-januari 2012 brachten aan de erfgoedverenigingen. De lokale erfgoedverenigingen (geschiedkundige genootschappen, heemkringen) zijn talrijk (19) in de regio en zijn ook belangrijke actoren. Aangezien ze ook heel wat erfgoed beheren, brachten we ze allemaal apart een plaatsbezoek (volgens een vast stramien). In de bijlagen brengen we hiervan uitgebreid verslag.

DEEL 2. ERFGOED EN/IN HET STUDIEGEBIED

Stadsmuseum Bree

Hoofdstuk 1. Wezenskenmerken en situering van het Maas- en hinterland

Een regio beschrijven is een *never ending story*. Je kunt immers zowel in de breedte als in de diepte alsmaar verder 'graven'. Het is ook niet de focus van deze opdracht om dat tot in de details te doen. Bovendien gaat het hier om een erfgoed- en dus geen historische studie, wat betekent dat we de regio niet enkel vanuit het verleden benaderen maar vooral willen stilstaan bij wat er nu (nog) is en doorgegeven kan worden aan toekomstige generaties van gebruikers. We beperken ons hier dan ook tot de kerngegevens ¹die volgens ons relevant zijn voor de erfgoedbenadering.

1. Situering en socio-demografische achtergrond van dit gebied

Ons studiegebied strekt zich uit over 7 steden en gemeenten in het noordoosten van de provincie Limburg (zie kaartje hierboven). Het gebied wordt aan de oostelijke kant begrensd door de Maas, die meteen de landsgrens uitmaakt met Nederland. De meest

¹ Een van de grootste problemen waarop we gestuit zijn bij het uitwerken van deze studie, is het gebrek aan (een algemene) consistente wetenschappelijke historische studie(s) van deze regio of Belgisch Limburg tout court. We hebben ons moeten behelpen met het materiaal dat er is. Hierdoor is deze tekst niet altijd en overal even evenwichtig en accuraat.

noordelijke gemeente is Kinrooi, dat ten noorden grenst aan Nederland; richting zuiden gaat het vervolgens over Maaseik, Dilsen-Stokkem, Maasmechelen naar Lanaken. Rechts van Kinrooi, Maaseik, en Dilsen-Stokkem, landinwaarts dus, liggen Bree en Opglabbeek. De provinciehoofdstad Hasselt ligt ten westen van dit gebied en de centrumstad Genk sluit aan bij deze regio vanuit de gemeente Opglabbeek. Op slechts enkele kilometers ten zuidoosten van de meest zuidelijke gemeente Lanaken bevindt zich de Nederlandse stad Maastricht. Over het algemeen kunnen we deze regio typeren als landelijk gebied met enkele verstedelijkte kernen.

Zoals verder nog zal blijken vertoont ons studiegebied heel wat interne verschillen.

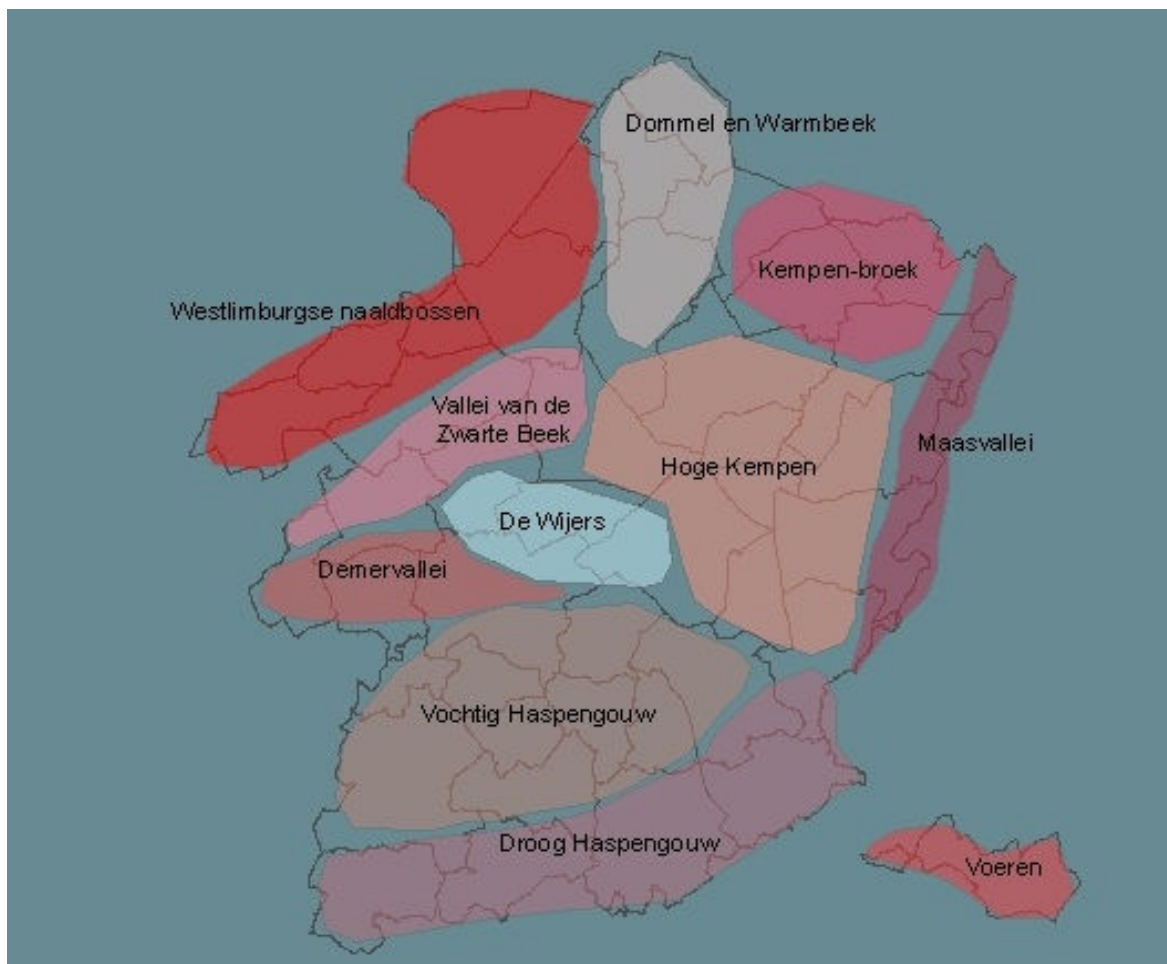
De inwonersaantallen gaan van 10.000 in Opglabbeek tot meer dan 37.000 inwoners in Maasmechelen. De bevolking groeit in dit gebied iets minder dan het Vlaamse gemiddelde; dat laatste heeft alles te maken met de grote groei in sterk verstedelijkt gebied.

Als we de inwonersaantallen vergelijken met het aandeel niet-Belgen krijgen we zeer uiteenlopende percentages, nl. van net geen 2% in Opglabbeek tot 26,5% in Lanaken. Hoewel de nabijheid van Nederland het grote aantal Nederlanders in alle gemeenten bepaalt, is ook de diverse bevolkingssamenstelling voor alle gemeente een ander gegeven. Zo leven er in Opglabbeek, Maasmechelen, Lanaken en Dilsen-Stokkem relatief veel Italianen. In Lanaken en Maasmechelen woont er ook een vrij grote groep Duitsers. In Dilsen-Stokkem en Maasmechelen leven er heel wat Turken en in Maasmechelen is ook een vrij grote Griekse gemeenschap aanwezig. Wat de aanwezigheid van mensen van buiten Europa betreft, is er een grote spreiding waar te nemen zonder bepaalde tendensen, buiten dan de grote groep Marokkanen in Maasmechelen, Maaseik en Dilsen-Stokkem. Maasmechelen is sowieso de meest cultureel-diverse gemeente, wat alles te maken heeft met het mijnverleden van deze gemeente.

Stad / gemeente	Aantal inwoners op 1/2/2012 (http://www.ibz.rn.fgov.be)	Aandeel niet-Belgen op 1/1/2008 (www.statbel.fgov.be)
Bree	15385	802
Dilsen- Stokkem	19990	2152
Kinrooi	12267	1964
Lanaken	25843	6874
Maaseik	24886	3063
Maasmechelen	37401	6865
Opglabbeek	10178	535

2. De landschappelijke en geomorfologische situatie

De Europese Landschapsconventie van de Raad van Europa² omschrijft landschap als 'een gebied, zoals dat door mensen wordt waargenomen, waarvan het karakter bepaald wordt door natuurlijke en/of menselijke factoren en de interactie daartussen'. De voortdurende wisselwerking tussen mensen, fysische omgeving en ecologische processen resulteert in veranderingen in het landschap. Afhankelijk van deze drie factoren en de interactie daartussen ontstaan landschappen met verschillende kenmerken. De provincie Limburg heeft het grondgebied opgedeeld in 11 grote landschappelijke eenheden (GLE's, zie hieronder op het kaartje van het Provinciaal Natuurcentrum), op basis van de indeling in fysische systemen in het Ruimtelijk Structuurplan Limburg. Volgens deze indeling is het studiegebied gelegen in vier GLE's: Maasvallei, Kempen~Broek, Hoge Kempen en Droog Haspengouw, het meest zuidelijke deel van Lanaken (klein stukje ten noorden van Riemst).

Grote Landschappelijke Eenheden Limburg

² http://www.onderzoeksbalans.be/onderzoeksbalans/landschap/proloog/het_landschap Onderzocht

Hoewel het landschap in het studiegebied dus zeker niet homogeen is, heeft de Maas vrijwel overal een rol gespeeld in de ontwikkeling ervan. Voor een uitgebreide beschrijving van het landschap verwijzen we naar het voortreffelijke Landschapsboek van het Regionaal Landschap Kempen en Maasland³ en de regiobeschrijvingen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed⁴, die we hier ook als basis gebruikten voor deze korte inleiding.

Oude Maasarm Stokkem

Hoewel landschappen altijd aan veranderingen onderhevig zijn, zijn deze processen in de 19^e en 20^e eeuw in een stroomversnelling gekomen door verschillende oorzaken. De omgang van de mens met de Maas heeft hierin een belangrijke rol gespeeld.

De Maas heeft in de vorming van het hele gebied, met uitzondering van het zuidelijke stukje in Haspengouw, een beslissende invloed gehad. Overigens heeft de Maas aan de oostkant, de huidige Nederlandse kant, dezelfde invloed gehad. De Maas is een regenrivier, die in droge zomers een bescheiden stroom is, maar bij veel regen bovenstrooms kan veranderen in een kolkende watermassa, die oevers en verhogingen meesleurt en overstromingen veroorzaakt. Sinds de IJstijden voert de Maas gesteente

³ <http://www.rlkm.be/uploads/files/landschapsboek.pdf>

⁴ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/26632>;
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/26650>;
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/geheel/26643>

aan uit zuidelijker gelegen gebergtes als de Ardennen, in de vorm van grind. Dit is afgezet in een brede strook, waarin de rivier zich af en toe weer heeft ingesneden.

Doordat er regelmatig veel water moest worden afgevoerd en de Maas een betrekkelijk gering verval heeft, meanderde de rivier sterk. Daardoor is een alluviale vlakte ontstaan – het laagterras – met oude meanders, stroomgeulen en beddingen. Dit laagterras is zeer vruchtbaar, vanwege het slib dat de rivier hier aanvoert. Daarom was het al van voor de Romeinse tijd een aantrekkelijke vestigingsplaats, althans daar waar er weinig overstromingsgevaar was. In de loop van de eeuwen heeft de Maas zijn bedding meer naar het oosten verlegd, waardoor dorpen van de ene naar de andere Maasoever ‘verhuisden’ of hun directe ligging aan de Maas kwijtraakten.

De Maas is vanaf de 19e eeuw ingedijkt om de bewoners te beschermen tegen de vele overstromingen. Daardoor is de stroomgeul met uiterwaarden versmald; deze was voor de bedijking ongeveer 150 meter breed, nu nog zo’n 100 meter. Het gevolg is dat grote watervloeden door een smallere geul moeten en dus grotere stroomsnelheden en erosiekracht vertonen. Daardoor zijn grind- en zandbanken, die regelmatig droogvielen en waarop onder andere wilgen groeiden, verdwenen. De alluviale vlakte is verder veranderd door intensivering van de landbouw, bebouwing en grootschalige grindwinning. Om enerzijds de Maas letterlijk meer ruimte te geven, zodat het overstromingsgevaar vermindert, en anderzijds de druk op het laagterras van menselijke activiteit te verminderen, is er sinds 2005 het project Grensmaas. Dit project is erop gericht door landschapsherstel- en natuurontwikkeling de uiterwaarden te verlagen, dijken te verwijderen en oude Maasarmen en geherstructureerde grindplassen weer aan te sluiten op de rivier. Ook aan de Nederlandse kant is er een dergelijk project, de Nieuwe Grensmaas⁵.

Tussen het laagterras en het middenterras is geen duidelijke afscheiding zichtbaar, maar wel een herkenbaar verschil in grondsoort: het laagterras heeft een lemige bodem, het midden- en het hoogterras hebben een zandige bodem. Deze terrassen waren tot in de middeleeuwen bedekt met bossen, die door overvloedige kap veranderden in heide. Pas in de 19^e eeuw is deze heide ontgonnen en is dit land intensiever in gebruik genomen. Het Kempisch plateau (het hoogterras) wordt doorsneden door beekdalen, die aan de oostkant afwateren naar de Maas; soms stromen deze beken in de buurt van Maas in oude Maasmeanders. De beekdalen vormen op het plateau beboste linten in het heidegebied. Dichter bij de Maas zijn ze minder herkenbaar.

Tussen het midden- en het hoogterras (het Kempisch plateau) bevindt zich een abrupte scheiding, de steilrand. Dit is een erosierand van ongeveer 20 km van Lanaken tot

⁵ <http://www.denieuwegrensmaas.nl>

Neeroeteren, waar de Maas zich in zijn eigen sedimenten heeft ingesneden. De hoogteverschillen tussen midden- en hoogterras lopen op tot 40 m.

Steilrand bij Bree

Een steilrand van andere aard, namelijk een tektonische breuk (de Felsbissbreuk in het onderliggende gesteente die oost-west loopt) scheidt het Kempisch plateau van het lager gelegen Kempen~Broek in de vlakte van Bocholt. Dit gebied was tot rond 1860 een moeras. Het is drooggelegd door het graven van de Lossing, een afvoerkanaal van Lozen naar de Maas. Daarop werd het gebied als landbouwgrond in gebruik genomen; er bleven enkele moerassige stukken over.

Een andere menselijke ingreep met grote gevolgen was het graven van kanalen als alternatief voor de slecht bevaarbare Maas. De Zuid-Willemsvaart van Maastricht tot 's-Hertogenbosch werd in 1826 in gebruik genomen als snellere route voor grotere schepen. Aan de Nederlandse kant volgde in 1935 het Julianakanaal tussen Maastricht en Maasbracht. Voor de kolenafvoer uit het Luikse en het Limburgse mijngebied werd in 1939 het Albertkanaal in gebruik genomen, van Luik naar Antwerpen. Door de aanleg van de kanalen werd de Maas onbevaarbaar tussen Maastricht en Maasbracht.

Door de ontginningen en de technologische ontwikkelingen in de 19e eeuw veranderde het landschap verder: de heide werd in cultuur gebracht voor intensieve landbouw, de bevolking groeide en de bebouwing breidde zich uit. Dit gebeurde vooral naar het westen, waar de ontginningen waren en langs de weg van Maastricht naar Roermond via

Maaseik, de huidige N 78 (de Rijksweg), die weliswaar een belangrijke noord-zuidverbinding is, maar het gebied tevens ingrijpend verdeelt. Grootschalige industrie is er, afgezien in de smalle strook mijngebied, nooit geweest in deze regio. Daardoor zijn er toch nog heel wat historische elementen bewaard gebleven in het landschap.

Zeer ingrijpend voor heel het huidige uitzicht van de provincie Limburg is de ontdekking van de aanwezigheid van steenkool in de bodem. In 1902 worden bij proefboringen de eerste steenkolen naar boven halen. Voor het dorp Eisden, gelegen in de gemeente Maasmechelen en aldus deel van het Maas- en hinterland, heeft die ontdekking landschappelijk, economisch, sociaal ... een enorme impact gehad. We komen hier verder nog meermaals op terug.

Een klein deel van het gebied in de gemeente Lanaken is landschappelijk gezien deel van Haspengouw. Dit deel ligt op een vruchtbaar golvend leemplateau, dat zich uitstrekt van het zuidelijke deel van Lanaken tot Luik naar de provincies Namen, Vlaams- en Waals-Brabant in het westen. Droog Haspengouw heeft een open landschap met uitgestrekte akkers waar de Jeker de enige rivier is die op streekniveau meetelt.

3. De historische context van het Maas- en hinterland

Zoals het landschap het resultaat is van de wederzijdse beïnvloeding van mens en natuurlijke omgeving en wij de restanten van vroegere interacties beschouwen als erfgoed, zo hebben historische gebeurtenissen ook hun stempel gedrukt op het erfgoed in de regio. Zij vormen enerzijds de context om het erfgoed nu te begrijpen, anderzijds zijn zij vaak aanleiding geweest tot het vormen van erfgoed. Een kort historisch overzicht dient dan ook om het erfgoed in de regio te kaderen.

Zoals al eerder gesteld is het studiegebied geen eenheid, landschappelijk noch historisch. Alle menselijke activiteiten in de regio moeten dan ook bekeken worden in een breed geografisch perspectief.

Oudste bewoningsgeschiedenis

De oudste bekende bewoningssporen in de regio dateren uit het midden-paleolithicum (250.000-35.000 jaar geleden), met de beschermde Neandertalsite van Veldwezelt als 'topstuk'. Vervolgens zijn er bewoningssporen gevonden uit alle latere periodes. Er vonden op deze plaats al opgravingen plaats, maar er zijn waarschijnlijk nog heel wat sporen verborgen. Men neemt aan dat het gehele gebied in periodes dat het niet te koud was voor menselijke activiteit bewoond is geweest en dat de Maasvallei als corridor van verkeer en contacten fungeerde. Vanaf de 5e eeuw voor Christus bewoonde de Keltische stam van de Eburonen het gebied tussen Rupel, Schelde en Rijn. De Eburonen verzetten zich hevig tegen de komst van de Romeinen in de 1e eeuw voor Christus. Zij delfden echter het onderspit en werden grotendeels uitgemoord. De Romeinen onderwierpen het

gebied, noemden het Gallia Belgica en stelden het open voor Germaanse stammen. Er kwam een degelijke Romeinse infrastructuur van wegen, onder andere de noord-zuidweg langs de Maas – *grosso modo* de huidige Rijksweg N 78, (handels)nederzettingen en bestuurlijke eenheden.

Bestuurlijke eenheden en politiek

Vanaf de Romeinen heeft het gebied allerlei bestuurlijke indelingen gehad, wereldlijke en kerkelijke, sterke en zwakke. De Maas als strategische noord-zuidverbinding en als barrière naar het oosten, gecombineerd met de vruchtbare landbouwgronden in de alluviale vlakte, maakten het gebied aantrekkelijk voor heersers, die hier hun rijkdom en macht wilden vergroten. Dat begon al met de Romeinen. Zij introduceerden een stevige bestuurlijke structuur, die het hen mogelijk maakte het gebied te controleren. In de loop van de 3e eeuw konden de Romeinen hun gebied steeds minder beschermen tegen oprukkende Germaanse stammen, in dit gebied de Franken. Ze probeerden de Germanen aan zich te binden door hen op te nemen als foederati – bondgenoten - die het gebied mee verdedigden. De Romeinen konden hun rijk echter niet handhaven; het verkruimelde in de 5e eeuw in kleine eenheden. Er volgde een periode van grote bestuurlijke versnippering. Hoewel de Frankische koning en legeraanvoerder Clovis (Chlodovech) rond 500 na Christus heerste over een groot deel van Gallia, was daarmee geen bestuurlijke eenheid bereikt. Zijn rijk viel na zijn dood uiteen in delen waar zijn familie wel aan de macht bleef. De grondbezittende adel had het lokaal voor het zeggen en breidde zijn macht sterk uit ten koste van de opvolgers van Clovis, de Merovingers. Uiteindelijk moesten zij hun totaal verzwakte heerschappij afstaan aan een machtige adellijke familie in Austrasië, een van de Merovingische rijken, de Pippiniden of Karolingers, met als bekendste telg Karel de Grote. Zijn rijk strekte zich uit van Noord-Spanje tot de Noordzee in het westen en de Elbe en de Donau in het oosten, de kern lag rond Aken. Karel organiseerde zijn rijk op bestuurlijk, juridisch en financieel gebied, maar het rijk zelf hield weer geen stand; het werd in de 9e eeuw verdeeld onder zijn zonen. Het oostelijk deel ervan groeide uit tot het Duitse Rijk, met een gekozen koning of keizer aan het hoofd. Hiertoe behoorden de gebieden langs de Maas. Bestuurlijk gezien was het Karolingische rijk ingedeeld in gouwen, waaronder de Maasgouw langs de Maas. Ze werden bestuurd door een graaf, die de orde bewaarde, rechtsprak, belasting inde voor de koning en zo nodig legeraanvoerder was. De grenzen van deze gouwen zijn niet goed bekend; wel is bekend dat de Maasgouw in 870 werd verdeeld in een noordelijk en zuidelijk deel en later nog verder. Verschillende gouvgraven waren de stamvader van vooraanstaande adellijke geslachten in latere tijden. Er deed zich een tendens voor dat koninklijke ambtenaren het ambt en de grond die ze in leen hadden van de koning, zich toe-eigenden en er erfelijk bezit van maakten. De koningen waren te zwak om zich hier

Pietersheim Lanaken

tegen te verzetten, met als gevolg dat de grondbezittende adel veel machtiger werd. De adel had een ingewikkeld stelsel van onderlinge afhankelijkheden, in de vorm van lenen: in ruil voor trouw en strijders kregen leenmannen land en bescherming van hun leenheer.

In deze wat duistere organisatie ontstonden rond 1000 enkele grotere territoria, onder andere

het graafschap Loon. Het strekte zich uit van Sint-Truiden en Borgloon in het zuiden langs de Maas en besloeg naar het noorden en westen ongeveer de huidige provincie Limburg. Loon was omringd door machtiger territoria: Brabant, Luik, Gelre en Gulik. Hun belangen, zoals controle van de handelsweg van Vlaanderen naar Keulen, botsten regelmatig. Toen er in 1361 geen erfopvolger in Loon was, wist de bisschop van Luik, tevens wereldlijk heer, er de macht te grijpen en werd Loon in 1366 definitief Luiks. Dat betekende niet dat er een territoriale eenheid kwam: er bleef een snoer van zelfstandige eenheden langs de Maas bestaan, waarvan de heren rechtstreeks afhankelijk waren van de Duitse koning of keizer: de vrije rijksheerlijkheden als Rekem, Boorseme en Kessenich. De heren van Loon stichtten ook steden, om het territorium beter te kunnen verdedigen en er inkomsten te genereren door belastingen op de transacties in de stad. Zo werden Maaseik en Stokkem gesticht. Bree was al een nederzetting met een centrale functie, die in de 13e eeuw stadsrechten kreeg.

Het gebied lag geklemd tussen grotere eenheden, die steeds meer betrokken raakten in Europese politieke expansiegolven en daarbij horende conflicten. De belangrijkste daarvan was de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), waarin de Nederlandse gewesten zich verzetten tegen de centralisatiepolitiek van hun Bourgondisch-Habsburgse heren, eerst Karel V en later Filips II. Zij hadden via een slimme huwelijkspolitiek grote delen van Europa in hun bezit gekregen, onder andere in de Nederlanden. Luik behoorde niet bij dit rijk, maar was wel strijdtoneel en ondervond alle nadelen van de oorlog, zoals plunderingen en vernielingen. Na de Tachtigjarige Oorlog waren de machtsverhoudingen veranderd, ook in Luik. De Noordelijke Nederlanden waren zelfstandig geworden en hadden een deel van het Maasland aan de oostzijde onder controle, de Oostenrijkse Habsburgers bestuurden de Zuidelijke Nederlanden en leverden de keizers van het Duitse Rijk. Zij steunden de heersers van Beieren, die telkens familieleden tot bisschop van Luik lieten benoemen. Allengs trokken de bisschoppen van Luik meer macht naar zich toe ten

coste van de plaatselijke heren en de steden. Maar voor de bevolking zelf veranderde er niet veel: de belastingen en herendiensten bleven gewoon bestaan.

Thorn in Nederlands Limburg, historisch verbonden met de regio Maas- en hinterland

De rust keerde niet echt weer, omdat in de 17e en 18e eeuw Frankrijk regelmatig door het gebied trok om oorlog te voeren met een van zijn vele vijanden. Luik was weliswaar neutraal, maar te zwak om een vuist te maken; daarbij kwam dat het Loonse deel van Luik moeilijk te verdedigen grenzen had en het regelmatig daarom zwaar te verduren had.

De grote veranderingen kwamen in de Franse tijd, hoewel er ook een zelfstandige revolutionaire beweging was in Luik, uit onvrede over de lasten voor de burgers en de geprivilegieerde positie van adel en geestelijkheid. Met de inlijving van de gehele Zuidelijke Nederlanden bij Frankrijk in 1794 begon de echte omwenteling. Er kwamen een nieuwe bestuurlijke indeling en organisatie in het departement Nedermaas, een nieuw juridisch systeem, nieuwe maten en munten, nationalisering en verkoop van de kerkelijke goederen. Adellijk bezit werd in deze regio weinig verkocht. Na de verdrijving van Napoleon kwam de regio in 1815 terecht in de provincie Limburg in het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden. In 1830 scheidde België zich af; enkele jaren later, in 1839, werd de Maas de grens tussen beide landen en dus ook tussen beide Limburgen.

Hoewel in de 19e eeuw het landelijke bestuur grote invloed kreeg en landelijke politieke tegenstellingen doorwerkten op regionaal en lokaal niveau, was politiek voor een groot

deel van de bevolking ver weg. Adel, geestelijkheid en stedelijke notabelen voerden de boventoon; algemeen mannenstemrecht werd pas ingevoerd in 1893, en dan nog met meer stemmen voor wie meer verdiende. Van grote invloed was wel de schoolwetgeving: eerst de wet van 1842 die voorschreef dat elke gemeente een school moest hebben (openbaar of privaat), later de wet van 1879 die in elke gemeente een openbare school verplichtte. Grote politieke tegenstellingen, zoals elders in België, kende Limburg en deze regio dus ook niet. De katholieken waren overheersend.

In de 20e eeuw werd de regio meer opgenomen in de grote politieke bewegingen, tegen wil en dank door beide wereldoorlogen, door verbeterde communicatie en een hoger opleidingsniveau in vrede tijdstijd.

Kinrooi aan de grens met Nederland

Economie

Tot ver in de 20e eeuw is in het studiegebied de landbouw dominant geweest. Vanaf het neolithicum (rond 5000 voor Christus) vestigden zich boeren langs de Maas. De Maasvallei was tijdens de metaaltijden (vanaf 2000 tot 50 voor Christus) vrij intens bewoond. In die periode werden ook de zandgronden van de Kempen ontgonnen. Daartoe werden grote stukken ontbost en kreeg het landschap een open structuur, die het tot in de 19e eeuw behield. 30 tot 60 % van de grond was in handen van grootgrondbezitters: adel en kloosters. De boeren produceerden in verschillende gradaties van afhankelijkheid van de heren. Zij moesten een deel van hun productie afstaan aan de grondbezitter en regelmatig herendiensten verrichten. De veelal kleine bedrijfjes produceerden net wel of niet genoeg voor de boer en zijn familie, na afdracht van het deel van de heer; soms was er een overschotje voor de lokale markt. De overige boeren bezaten de grond zelf. De bedrijfjes waren klein, meestal niet groter dan 3 ha; zij werden bewerkt volgens het drieslagstelsel (drie jaren achtereenvolgende een wisselende teelt). Daarnaast hadden de boeren de beschikking over gemeenschappelijke gronden op de heide, waar ze onder andere schapen hielden. Deze situatie duurde voort tot aan de Franse tijd. Daarna deden zich snelle en ingrijpende veranderingen voor in de landbouw.

De afschaffing van de heerlijke rechten en de verkoop van kerkelijke goederen (al gebeurde dat vaak aan nieuwe burgerlijke grootgrondbezitters) maakten het voor boeren mogelijk naar eigen inzicht te produceren. Door technische innovaties, het gebruik van kunstmest en betere scholing vergrootten de boeren hun productiviteit. Minder vruchtbare zandgronden op het Kempisch plateau werden in de loop van de 19e eeuw ontgonnen, omdat de innovaties landbouw daar rendabel maakten. Doordat er meer geproduceerd werd in de landbouw, kon de bevolking groeien. In de loop van de 20e eeuw vond een grotere specialisatie en schaalvergroting plaats. Er kwam vooral rundveehouderij en in mindere mate kweek van varkens en kippen, waardoor er meer

Standbeeld De Brikkebekker in Rekem

weilanden en maïsakkers kwamen. Uiteindelijk overleefden alleen grote bedrijven, waar met relatief weinig mensen veel geproduceerd wordt. Er zijn dan ook minder boeren dan ooit in het gebied, momenteel is 12% van de grond in het arrondissement Maaseik landbouwgrond.

Nijverheid is tot in de 20e eeuw gerelateerd geweest aan landbouw. In de vele molens in het gebied werden landbouwproducten verwerkt. Er werd graan gemalen, olie geperst, hout gezaagd, wol gevold. In de steden was er altijd wel nijverheid voor de plaatselijke markt. In de middeleeuwen waren Maaseik en Elen centra van lakennijverheid; daarna verdween deze als gevolg van concurrentie uit Engeland. In Bree en Rekem

waren in de 19e eeuw baksteen- en pannenbakkerijen en Bree had eveneens sigarenmakerijen. In Stokkem bloeide tot midden 20e eeuw de korverij: de productie van manden van wilgentenen (wissen). De landbouw kon in de 19de eeuw niet voldoende tewerkstelling garanderen waardoor plattelanders als seizoenarbeiders in de nijverheid gingen werken, in of buiten de streek. Zo trokken duizenden brikkenbakkers uit het Maasland periodiek naar Duitsland.

Op de mijnindustrie na is er in het studiegebied weinig grootschalige industrialisatie of specialisatie gekomen. Hoewel er enkel in Eisden (Maasmechelen) een mijn was, hebben de mijnen hun stempel gedrukt op de hele regio: ze boden werk aan bewoners van een wijde regio en trokken migranten aan, ze vereisten nieuwe infrastructuur zoals woonwijken en spoorwegen en veranderden zo hun omgeving. De enige andere delfstof die op grote schaal gewonnen werd en wordt is grind langs de Maas.

De Maas was eeuwenlang de belangrijkste handelsroute van Dinant en Huy naar Dordrecht en Amsterdam, hoewel het studiegebied daar betrekkelijk weinig profijt van heeft gehad. De grote stedelijke centra lagen ten zuiden en ten noorden ervan: Luik, Maastricht en Venlo waren de dichtstbijzijnde. Daar ontwikkelden zich centra van handel en nijverheid; in Venlo werden goederen overgeladen op een ander formaat schepen, omdat de Maas vandaaruit stroomafwaarts beter bevaarbaar was. In het studiegebied waren er wel havens, onder andere in Maaseik en Stokkem, en pleisterplaatsen voor schippers. De handel was vooral doorvoerhandel, de plaatselijke bevolking was erbij betrokken als schipper, nauwelijks als koopman. Uiteraard werden via de Maas ook goederen voor de regio zelf aangevoerd, zoals bouwmaterialen. Met de aanleg van kanalen in de 19e eeuw verlegde de scheepvaart zich daarheen en verdwenen de Maashavens.

Samenleving

Steden en dorpen

Vanaf de vestiging van landbouwers in de streek zijn er dorpen geweest. In de Romeinse periode vestigden zich er vanaf de 3^e eeuw Franken, een Germaanse stam die naar het westen migreerde. De Franken vestigden zich op de oever van de Maas in typische T-vormige dorpen met een straat parallel aan de Maas en dwars daarop een straat richting woeste gronden. Dat het om Frankische stichtingen gaat, is af te leiden uit de toponiemen: plaatsen op -heim, -heem of -em zijn Frankisch van oorsprong. De dorpen op het Kempisch plateau zijn van later oorsprong, uit de 11e - 12e eeuw. Veelal waren het samenvoegingen van bestaande gehuchten rond de nieuwe dorpskerk, bij de

Pastorie Leut

stichting van parochies. Langs de Maas dateren de oudste parochies al van de 10e eeuw.

Het leven van de dorpelingen werd tot aan de Franse tijd bepaald door de plaatselijke heer en de Kerk. De heer sprak recht of stelde daarvoor functionarissen aan en inde belastingen. De Kerk bood een

stramien voor belangrijke levenskwesies en voor het dagelijks leven en inde ook belastingen, de zogenaamde tienden. Uiteraard waren er veranderingen in de loop van de tijd, ups en downs, periodes van relatieve welvaart en periodes van overstromingen, epidemieën, oorlogen en misoogsten. Het leven was hard en de meeste dorpingen waren tot ver in de 19e eeuw, toen de overheid scholen liet bouwen, analfabeet. Vanaf de Franse tijd is er in de dorpen veel veranderd: de macht van de heren was officieel gebroken, maar adel en geestelijkheid bleven veel macht behouden. Dat veranderde pas in vanaf einde 19e eeuw, met de komst van algemeen stemrecht, onderwijs, betere communicatie en vervoermogelijkheden.

Er zijn weinig steden in het studiegebied – Bree, Maaseik en Stokkem - en ze zijn altijd relatief klein gebleven (Oud-Rekem had stadsrechten van het Rijksgraafschap Rekem; vandaag heeft de fusiegemeenten Lanaken echter geen stadstitel). Steden waren in de middeleeuwen entiteiten met speciale rechten en functies. Ze werden gesticht, zoals Maaseik en Stokkem door de graaf van Loon, of kregen als bestaande plaats stadsrechten, zoals Bree. Stedelingen mochten dingen die dorpingen niet mochten, zoals zelf de stad besturen, recht spreken of een markt houden. In steden concentreerden zich ambachten en handel, steden waren veiliger dan het platteland door hun omwalling en centra van ontwikkeling en onderwijs. Ook de steden kenden perioden van op- en neergang. Ze werden meermaals belegerd, verwoest en weer opgebouwd. Maaseik kende na een bloeiperiode als centrum van lakenproductie en Maashandel tot einde 16e eeuw, in de 17e en 18e eeuw een neergang als gevolg van regelmatig terugkerende oorlogshandelingen en enkele grote branden. Het afsnijden van het achterland aan de overkant van de Maas na 1830 deed de stad ook geen goed. Pas vanaf einde 19e eeuw verbeterde de situatie. Bree heeft altijd een meer agrarisch karakter gehad dan Maaseik en was vooral een regionaal marktcentrum. Ook deze stad had meermaals te lijden van rondtrekkende legers en belegeringen, epidemieën en branden. In de 19e eeuw ontpopte de stad zich als een centrum van diverse nijverheden, onder andere potten- en pannenbakkerijen. Stokkem, gesticht bij de burcht van de graaf van Loon, is altijd de kleinste stad gebleven. Stad en burcht zijn verscheidene keren ingenomen en verwoest vanwege hun strategische ligging aan de Maas. Daarbij is Stokkem heel wat keren overstroomd geweest door de Maas. Stokkem had tot rond 1850 een haven en in de 19e en begin 20e eeuw een bloeiende mandenmakersnijverheid. Ter vergelijking en bij wijze van afsluiting: in 1800 had Maaseik 2205 inwoners, Bree 1184 en Stokkem 859. Hasselt had er toen 5824.

Religie

De regio is sinds de 6^e-7^e eeuw gekerstend door missionarissen, die een goede band hadden met de bisschoppen die al sinds de 5e eeuw in Tongeren en later Maastricht zetelden. Zij stichtten op diverse plaatsen kerken met een christelijke gemeenschap, de parochie. Daarnaast speelden abdijen een rol bij het verspreiden van het christendom.

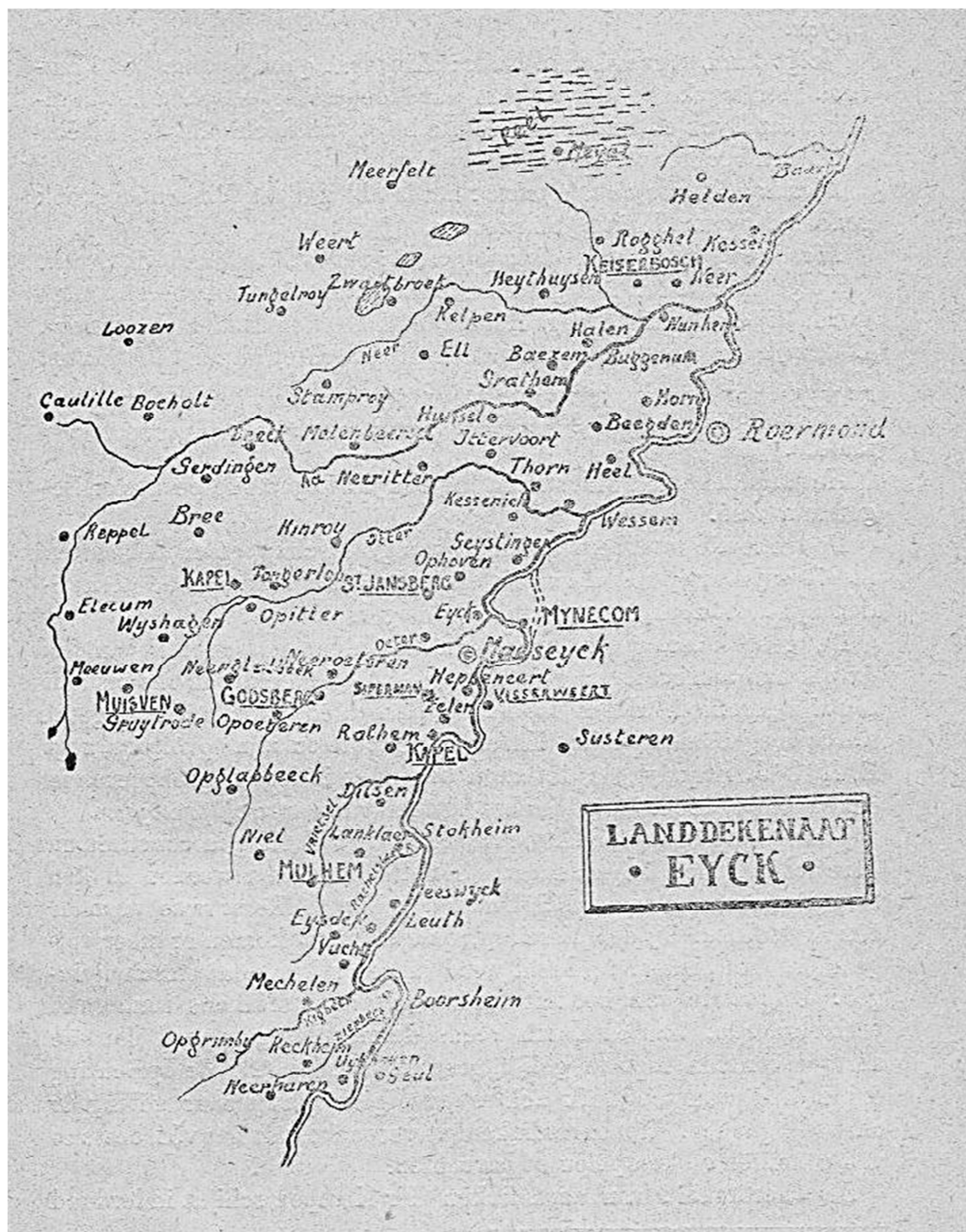
De oudste en bekendste in de streek is Aldeneik, gesticht rond 720 door de edelman Adelard voor zijn dochters Harlindis en Relindis, die er de eerste abdisen werden. Vanuit Aldeneik werden kerken gesticht; dat gebeurde ook vanuit andere kloosters (zie p. 105-106).

Naast kloosters stichtten edellieden kerken en stelden er zelf de pastoor aan. Tegen de 10e eeuw was er behoefte aan een betere organisatie en werden de bisdommen onderverdeeld in aartsdiaconaten en landdekenaten, die weer bestonden uit parochies. Het huidige gebied Maas- en hinterland valt grotendeels samen met het landdekenaat Eyck, dat tot 1559 bestaan heeft.

Over de manier waarop in de parochies het geloof werd verkondigd en beleefd is weinig bekend. De informatie daarover is eerder indirect: schilderijen in kerken geven iets weer van de geloofsleer, beelden weerspiegelden het belang van heiligen en relikwieën, die moesten beschermen tegen alle soorten onheil. De Kerk werd een belangrijk instituut, dat onderwijs en armenzorg verschaft, recht sprak en kunst en cultuur bevorderde. Voor een deel gebeurde dat in kloosters. Ze werden veelal gesticht door edelen, die zo het zielenheil van hun familie en hun bezittingen probeerden veilig te stellen. Dat laatste gebeurde doordat de adellijke familie controle hield over het kapitaal (vooral land) dat in het klooster geïnvesteerd was.

Aldeneik, kapel toegewijd aan Herlindis en Relindis

uit H. Van de Weerd, *Het Landdekanaat Eysck*, Maaseik zij

Tegen het einde van de middeleeuwen was de Kerk een instituut geworden, waar geld een belangrijke rol speelde, van het afkopen van zonden tot het verkrijgen van kerkelijke ambten. Daartegen en tegen het ontbreken van een geloofsleer die inspeelde op maatschappelijke veranderingen, zoals de opkomst van een stedelijke bevolking, ontstonden tegenbewegingen, in en buiten de Kerk. In de Kerk uitte zich dat in het teruggaan naar strengere regels en soberheid, bijvoorbeeld bij de minderbroeders, op andere plaatsten in afwijkende opvattingen buiten de Kerk. Toch heeft deze reformatiebeweging in Limburg als geheel en ook in de streek langs de Maas weinig voet

aan de grond gekregen, waarschijnlijk omdat de streek vooral ruraal was. De katholieke Kerk bleef sterk, ook omdat er intern wel orde op zaken was gesteld naar aanleiding van de reformatie en omdat de Kerk verweven was met de wereldlijke macht. De Franse overheid bracht einde 18e eeuw de Kerk een zware klap toe, door kloosters te sluiten en hun bezittingen te verkopen, volksdevoties te verbieden en pastoors te dwingen zich te binden aan de nieuwe staat. Het raken aan de parochies en de pastoors wekte meer verzet dan de aantasting van de kloosters. De parochies bleven bestaan, maar het instituut Kerk was sterk aangetast. Dat werd pas in de loop van de 19e eeuw weer opgebouwd. Er kwamen ook nieuwe kloosters, zij het minder dan voorheen. In de regio werden in de 19e eeuw relatief veel nieuwe kerken gebouwd. Dat had meer te maken met de bevolkingsgroei en de verplaatsing van dorpskernen als gevolg daarvan dan met het herstel van de Kerk als zodanig.

Een sterk veranderende maatschappij

In de 19e eeuw begon een dynamiek, die in de voorgaande eeuwen ongekend was. Daardoor veranderde de streek sterk van karakter, qua landschap, bebouwing, verkeer, communicatie en maatschappelijke organisatie. De nieuwe Belgische staat kreeg meer greep op alle facetten van het leven, zoals onderwijs, en raakte daarover in botsing met de Kerk, die dat traditioneel als zijn taak zag. Hoewel de invloed van de Kerk teruggedrongen werd, behield deze zijn invloed in de regio door een sterke binding met een netwerk van maatschappelijke organisaties, die in concurrentie met andere ideologische stromingen opgericht werden. Dit resulteerde in de regio in een hecht netwerk van verenigingen, overigens niet alle katholiek, dat tot vandaag standhoudt. De traditionele landbouw verdween en maakte plaats voor grootschaliger bedrijven. Nijverheid maakte plaats voor industrie. Dankzij de aanleg van wegen, spoorwegen en tramwegen waren mensen mobieler en konden ze ook buiten de streek gaan werken, bijvoorbeeld in de mijnen. De regio werd steeds meer opgenomen in een algemeen patroon - dat zich in heel het land en ver daarbuiten voordeed - van schaalvergroting, mobiliteit, betere opleiding, secularisering en toenemende welvaart.

In hoeverre de streek in de afgelopen twee eeuwen - en daarvoor - dan ook een eigen geschiedenis heeft gekend, die afwijkt van het algemene patroon, moet nog verder onderzocht worden. Deze oefening van op zevenmijlslaarzen door de geschiedenis gaan? Is dan ook alleen maar een schets om een zeer brede context te geven bij het erfgoed in de regio. Tegelijkertijd is het een uitnodiging deze context verder uit te diepen door het samenbrengen van bestaande literatuur en door nieuw onderzoek.

4. Toeristisch belang van deze regio

Toerisme Limburg heeft voor de regio Maasland (de vijf steden/gemeenten langs de Maas) samen met de lokale besturen volgende beleidsaccenten gelegd in het Strategisch Toeristisch Actieplan:

- Snoer van Maasdorpen met Maaseik als 'culturele parel'
- Natuurgericht toerisme met Rivierpark Maasvallei (bijkomend Nationaal Park Hoge Kempen voor Maasmechelen en Lanaken en Grenspark Kempen~Broek voor Maaseik en Kinrooi)
- Water met waterrecreatie op de Maas (zowel zacht als hard) en recreatief toervaren op de Zuid-Willemsvaart (project Willemsroute)

Het Maasland kan voor het toerisme in Limburg en voor Vlaanderen *tout court* zonder meer een topper genoemd worden. Deze regio is immers goed voor 10% voor het totaal aantal aankomsten (een aankomst staat voor minstens een overnachting) binnen de provincie. Dit percentage is trouwens op 10 jaar tijd met 1% gestegen. De aankomsten in het Maasland zijn bovendien tussen 2001 en 2011 samen met die van de volledige provincie Limburg gestegen (van 89.263 aankomsten in 2001 tot 127.265 in 2011 voor het Maasland).

Jachthaven Ophoven

Ter vergelijking:

- de Limburgse Kempen is hier de grootste klepper met ongeveer twee derde van de aankomsten voor de hele provincie. Dat is te wijten aan de grootte van de regio, maar ook aan het brede aanbod van vakantieparken en campings daar.
- de cijfers voor het Maasland zijn ongeveer dezelfde als die van Hasselt met een zeer uitgebreide hotelaccommodatie.
- de cijfers voor het Maasland zijn beter dan die voor de 13 Haspengouwse steden en gemeenten samen.

Het overgrote aandeel van de aankomsten hebben vrijetijdsdoeleinden. Juli en augustus en vervolgens mei en september zijn de meest drukke maanden in het Maasland. Het aantal gastenkamers, hotels en vakantiewoningen is de laatste vijf jaar serieus toegenomen.

Het succes van het Snoer van Maasdorpjes voor fietsers is gigantisch en maakt tijdens de drukke zomermaanden minstens 30% uit van het totale aantal fietsers dat gebruik maakt van het Limburgs fietsroutenetwerk.

Hoofdstuk 2. Erfgoed in het Maas- en hinterland

In vergelijking met bij voorbeeld de regio Haspengouw, is Maas- en hinterland niet meteen een regio die je in een eerste oogopslag een 'erfgoedregio' zou noemen.

Buiten Maaseik zijn er geen kunststeden met grote monumenten en 'blinkende collecties' in deze regio. Er zijn ook maar enkele professionele erfgoedspelers actief. Toch kunnen we voor het Maas- en hinterland van een erfgoedregio spreken. We geven hieronder een kort en bondig overzicht van de zaken die ons opvielen bij onze verkenning van de regio zelf en van de bestaande erfgoedinventarissen. Ook hier is onze focus de regio zelf, wat betekent dat heel specifiek of zeer lokaal erfgoed niet (expliciet) aan bod komt.

De beschrijving hieronder richt zich in hoofdzaak op erfgoed dat vandaag nog (zichtbaar) aanwezig is. We hanteren de gebruikelijke indeling in onroerend erfgoed en roerend of cultureel erfgoed.

We gaan ook bewust niet te diep in op deze beschrijvingen, aangezien heel wat van de zaken die we hieronder aan bod laten komen, in deel drie onder verbindende elementen (p. 83 e.v.) uitgebreid toegelicht worden. Verder verwijzen we ook steeds naar bestaande literatuur en websites.

Voor alle duidelijkheid: in dit hoofdstuk trachten we inzicht te verschaffen in de soorten erfgoed die er in deze regio aanwezig zijn, in het volgende hoofdstuk trachten we dan te duiden welke actoren (organisaties, instellingen, personen) de zorg voor dit erfgoed op zich nemen. Hier en daar lopen die zaken wat door elkaar.

1. Onroerend erfgoed

Binnen de categorie van het onroerend erfgoed onderscheiden we het bouwkundig erfgoed, de landschappen en de archeologische sites. We starten de beschrijving van het onroerend erfgoed met een overzicht van het beschermd patrimonium en gaan dan over tot een beschrijving van de verscheidene categorieën.

Hoewel we ons zeker niet beperken tot het beschermde patrimonium, geeft het schema hieronder wel weer hoeveel beschermde monumenten, dorps- of stadsgezichten en landschappen er zich in onze regio bevinden⁶:

⁶ <http://onroenderfgoed.ruimte-erfgoed.be/Default.aspx?tabid=14603&language=en-US>

	Monument	Dorps- gezicht	Stads- gezicht	Landschap	TOTAAL
Bree	15	5	2	0	22
Dilsen-Stokkem	48	9	0	0	57
Kinrooi	33	5	0	2	40
Lanaken	58*	12	2	5	77
Maaseik	101	11	5	3	120
Maasmechelen	39	3	2	4	48
Opglabbeek	3	2	0	0	5
TOTAAL	297	47	11	14	369

*inclusief een archeologische site

Bouwkundig erfgoed, burgerlijke architectuur

In ons studiegebied bestaat het grootste deel van de burgerlijke architectuur uit hoeves (zie verder). Voor de stedelijke architectuur kijken we vooral naar Maaseik, Bree en Stokkem.

Landelijke nederzettingen

Uniek in de regio is het snoer van Maasdorpen: kleine dorpen langs de Maas, die bovendien op toeristisch vlak een grote aantrekkingskracht hebben. Het gaat onder meer over Kessenich, Aldeneik, Leut, Oud-Rekem. De meeste van deze dorpen hebben een T-vormig dorpsplan. De hoofdstraat loopt daarbij meestal parallel met de Maas, de loodrechte straat naar het westen. We verwijzen hier naar het verbindend element Maasdorpen en -steden op p. 126 voor meer informatie hierover.

De dorpen in de weinig vruchtbare Kempen hebben een andere structuur. De nederzettingen liggen in een lange lijn op de valleiwand van een beek; daardoor vertonen ze een straatdorppatroon.

Hoeves

Met de ingrijpende veranderingen die plaatsvonden in de landbouw in de 19^e eeuw, waarbij zelfvoorzienende bedrijfjes voor de markt gingen produceren, de veestapel uitbreidde en de schapen op de heide verdwenen, veranderden de boerdijen ook sterk. Bij de hoeves met alle functies onder een dak, de langgestrekte hoeves, verschenen losse stallen en de gebouwen werden veelal aangepast aan de moderne, grootschalige landbouw. Gaaf bewaarde voorbeelden van een traditioneel bedrijf zijn dus uiterst zeldzaam; vele kleine hoeves verdwenen in de loop van de 20e eeuw.

De langgestrekte hoeve is het meest voorkomende type. Hierbij sluit het woonhuis aan bij de stal en de schuur, die zich naast de stal bevindt. Soms vormen schuur en stal zelfs

een ruimte. Alle vertrekken bevinden zich onder een zadeldak van pannen. De gevels zijn sober, met enkel een muizentandfries als versiering. Het woonhuis heeft twee woonvertrekken, een woonkeuken en een goede kamer, met daarachter een meer of enkele slaapkamers. In de 19^e eeuw zijn de lemen boerderijen versteend, waardoor er geen vakwerk meer voorkomt in de streek. De nieuwe hoeves die opgetrokken werden in de heidegebieden, die vanaf ongeveer 1850 ontgonnen werden, werden meteen in baksteen gebouwd.

De grotere hoeves liggen vrijwel allemaal in de Maasvallei. Het zijn tweeledige hoeves, met aan de ene zijde van het erf een woonhuis en een stal, aan de andere zijde de

schuur en soms nog een stal. Bij enkele grote landbouwbedrijven zijn deze twee vleugels verbonden tot een U-vormige hoeve.

Lemmensmolen Kinrooi

Water- en windmolens

Zoals eerder al gezegd, was het grootste deel van de bevolking tot ver in de 19^e eeuw tewerkgesteld in de landbouw. Daarnaast bestonden er van oudsher een aantal kleine traditionele bedrijven. Enkel van het molenaarsbedrijf is er tot op vandaag nog heel wat erfgoed in het gebouwenpatrimonium aanwezig. Het gaat voornamelijk om watermolens en in mindere mate om windmolens. We verwijzen naar verbindend element molens op p. 135.

Burgerlijke gebouwen

Burgerwoningen en stadhuizen

Het meest kenmerkend voor de burgerhuizen in deze regio, en in het gehele prinsbisdom Luik, is de Maasstijl, die overigens ook is toegepast op woonhuizen van hoeves, plattelandswoningen, pastorieën, gemeentehuizen en kastelen. Deze stijl heeft een aantal basiskenmerken: het betreft een combinatie van baksteen en Maaskalksteen of Maastrichtersteen voor deur- en vensteromlijstingen, hoekstenen, hoekkettingen en speklagen. Er is echter een ontwikkeling te zien van de 16e tot begin 19e eeuw, toen de regionale architectuur meer ging aansluiten bij internationale tendensen. De stijl ontstond in de 16e eeuw als versteende vorm van vakwerkbouw en was vooral beïnvloed door de strakke Franse vormtaal. Aanvankelijk domineerden gevelelementen in

Maastrichter-steen, later in kalksteen. De ornamenten werden in de loop van de tijd soberder, zodat uiteindelijk een vrij strakke stijl ontstond.

Stadhuis Bree

Het breedhuis – een huis met het dak evenwijdig aan de rooilijn en de belangrijkste gevel aan de straatkant - is het meest voorkomende type stedelijk burgerhuis. Maaseik spant de kroon met enkele pareltjes van burgerlijke architectuur. Dankzij stedelijke verordeningen na enkele grote branden werd er veel in steen gebouwd. De economisch ongelukkige omstandigheid dat de stad van zijn (Nederlandse) achterland beroofd werd door de vorming van België in 1830, zorgde voor stagnatie. Daardoor onderging de stad weinig wijzigingen en bleef het de gaafst bewaarde Limburgse stad, met het grootste aantal intact behouden burgerhuizen uit de 17e en 18e eeuw. Ook op andere plaatsen, en vooral in de stad Bree, is er interessante burgerlijke bouwkunst te vinden, zoals het stadhuis.

Gemeentehuizen en schoolgebouwen

Ook in deze regio bouwden gemeenten vanaf het midden van de 19^e eeuw scholen, op basis van de schoolwet van 1842, die kosteloos onderwijs invoerde als recht voor alle ouders en elke gemeente verplichtte een school te hebben. Ze hadden alle min of meer een standaardgrondplan, waarbij de onderwijzerswoning en het gemeentehuis in een dubbelhuis ondergebracht waren met aansluitend bij de achtergevel de klaslokalen. Een tweede golf van scholenbouw kwam op het einde van de 19^e eeuw, als gevolg van de

bevolkingstoename in die periode; vele scholen worden nu ook als meisjesscholen ingericht. In het interbellum was er een beperktere golf van scholenbouw.

Naast de gemeentescholen zijn er ook vrije scholen, soms verbonden aan een klooster, soms niet, zoals het imposante Heilig-Hartcollege in Maasmechelen uit 1914.

School Leut

Kastelen

De Maasvallei is rijk aan kastelen, een gevolg van de vruchtbaarheid, de strategische ligging van het gebied en de territoriale versnippering in vroegere eeuwen. In de minder vruchtbare gebieden werden heel wat minder versterkingen of pronkkastelen gebouwd. Enkele bestaande kastelen gaan terug op zeer oude vestigingen, andere zijn enkel nog ruïnes of archeologische sites, zoals Pietersheim en de motte van Kessenich. De huidige gebouwen dateren meestal uit de 16^e-18^e eeuw, zoals kasteel d'Aspremont-Lynden in Rekem en kasteel Vilain XIII in Leut.

Kasteel Vilain XIII Leut

Grensarchitectuur

De aanwezigheid van een grens, is ook in de architectuur van het Maas- en hinterland herkenbaar, getuige de tol- of douanekantoren maar ook de vele grenspalen.

Mijnarchitectuur

We gaan hier niet in op de mijnarchitectuur, die zeer prominent aanwezig is in een van de deelgemeenten, nl. Eisden in Maasmechelen, binnen het studiegebied. Ten eerste omdat de mijnarchitectuur binnen deze regio een lokaal verschijnsel is, maar vooral omdat het mijnerfgoed de basis vormt van het masterplan Mijnerfgoed van de provincie Limburg (zie ook p. 79-80).

Bouwkundig erfgoed, religieuze architectuur

Kerken

Vrijwel alle kerken in de regio gaan terug op een oudere kerk uit de 8e-10e eeuw, de periode van de parochiestichtingen. Van deze eerste kerken zijn er maar weinig restanten. De belangrijkste overblijfselen zijn te vinden in de kerken van Beek, Gerdingen en Aldeneik. De stenen kerkjes waren van Maaskeien, in romaanse, compacte stijl en hadden een eenvoudig grondplan. Veel talrijker zijn de kerken die tussen de 14e eeuw en de 16e eeuw in Maaslandse gotiek zijn opgetrokken. Deze kerken zijn eveneens vrij eenvoudig van grondplan, zonder transept, met een massieve westtoren en middenbeuken die maar weinig boven de zijbeuken uitsteken. In de Maasvallei zijn ze gebouwd van Maastrichtersteen, met kalkstenen pijlers, in de Kempen zijn ze grotendeels van baksteen. Het beste voorbeeld van Maaslandse gotiek is de Sint-Lambertuskerk van Neeroeteren. In de 16e en vroege 17e eeuw werd de regio geteisterd door oorlogen en armoede en werden er nauwelijks kerken gebouwd. Deze activiteit begon weer einde 17e eeuw.

Sint-Lambertuskerk Opglabbeek

Toen werd er een aantal kerken in barokstijl opgetrokken, onder andere enkele

kloosterkerken (zie hieronder). Door een sterke bevolkingsgroei in de 19e eeuw en de verplaatsing van enkele dorpskernen naar het westen werden veel nieuwe kerken gebouwd, meestal in neogotische stijl. Een voorbeeld daarvan is de Sint-Martinuskerk van Kessenich.

Pastorieën

Naast enkele 18^e-eeuwse exemplaren zijn de meeste pastorieën in de regio gebouwen uit de tweede helft van de 19^e eeuw en begin 20^e eeuw. Dat hangt samen met de actieve kerkenbouw in die periodes.

Kapellen

Ook de meeste nu nog bestaande kapellen dateren uit de 19e eeuw en de eerste helft van de 20e eeuw, omdat de meeste gesloopt werden in de Franse tijd. Sommige kapellen vervangen een oudere. Toch zijn er nog enkele oude exemplaren die de Franse Revolutie wisten te overwinnen, zoals de 18^e-eeuwse Sint-Harlindis en Relindiskapel van Aldeneik.

Kloosters

Van de kloosters bevinden er zich de meeste overblijfselen in Maaseik en in Bree. De meeste kloosters overleefden de Franse tijd niet. In Maaseik bleven het minderbroederklooster, de kerk en delen van het kapucijnenklooster, beide gesticht in 1626, bewaard. Van de eens belangrijke abdij van Aldeneik bleef enkel de kerk over. Ook Bree bezat een aantal kloosters, waarvan het augustijnenklooster en -college, gebouwd in 1652-57, bewaard zijn gebleven. In de 19e eeuw werden enkele nieuwe kloosters gebouwd, onder andere door de Kruisheren, die in Maaseik in 1866 een klooster en een school bouwden, het huidige Heilig-Kruiscollege.

Straatmeubilair

Veel voorkomend in deze regio is het kleine erfgoed. In de steden en dorpen gaat het dan vaak om waterpompen en waterputten; in meer landelijk gelegen gebieden eerder om veldkapelletjes, wegkruisen, zonnewijzers en, kenmerkend door de regio, grenspalen.

Gebouwen verbonden met Maas en Zuid-Willemsvaart

De vaart op de Maas en de Zuid-Willemsvaart heeft ook getuigen nagelaten op vlak van onroerend erfgoed, zoals brugwachtershuizen en schippersherbergen.

Landschappen

Landschappen zijn erfgoed, omdat ze naast fysieke kenmerken als reliëf, bodem en vegetatie, getuigen van menselijk ingrijpen in de loop van de tijd. Het landschap in de regio vertoont overblijfselen van de interactie tussen mens en Maas, zoals dijken, van ontginning van de heide, van klei-, grind- en steenkoolwinning. In de Landschapsatlas Vlaanderen⁷ zijn in het Maas- en hinterland 17 ankerplaatsen afgebakend. Dit zijn de meest waardevolle landschappen van Vlaanderen, waarin verschillende erfgoedelementen – landschappelijke, bouwkundige en archeologische- voorkomen, die een geheel vormen en een voorbeeld zijn vanwege hun gaafheid of representativiteit. Voor een overzicht van de ankerplaatsen zie de kaarten in deel 6 (bijlage 2).

Oude Maas

Archeologische sites

De regio is vanaf het midden-paleolithicum (250.000 – 35.000 jaar geleden) regelmatig bewoond geweest. De enige beschermde archeologische site van Neanderthalers die joegen en verzamelden in de streek, dateert uit die periode: Veldwezelt-Hezerwater. Daarna zijn er bewoningssporen en relictten uit elke periode, met een accent – weliswaar

⁷ <http://www.agiv.be/gis/diensten/geo-vlaanderen/?catid=75>

ingegeven door de onderzoekstraditie- op de Romeinse periode, toen er vooral langs de Maas veel activiteit was van handelaars en legers. Er liep in het gebied een belangrijke verbindingsweg tussen de Gallo-Romeinse steden Tongeren en Nijmegen. Van de periode na de Romeinse tijd zijn er minder sporen bekend, al wijzen de toponiemen van de Maasdorpen (eindigend op - heim of -em) op Frankische stichtingen en zijn er enkele Merovingische sites bekend. Uit de Karolingische periode resteren delen van kerken, kloosters, mottes en gebruiksvoorwerpen, zoals serviesgoed van aardewerk. Uit nog latere periodes zijn er sporen van stadswallen en allerlei gebouwen. De sites zijn over het algemeen niet toegankelijk. De voorwerpen bevinden zich op verschillende plaatsen, onder andere in de musea Maaseik en het Gallo-Romeins Museum van Tongeren.

2. Cultureel erfgoed

Als we het hebben over cultureel erfgoed dan gaat dat vooral over collecties objecten, documentatie, archief, erfgoedbibliotheekcollecties en immaterieel erfgoed.

Collecties objecten

Objecten zijn alle driedimensionale roerende, dus verplaatsbare, voorwerpen. Binnen ons studiegebied bevinden de collecties objecten zich in hoofdzaak in de musea; de meest gekende en wellicht ook meest waardevolle collecties in de musea Maaseik.

Er zijn echter geen gelijkaardige tendensen of typologieën te benoemen als we alle museale collecties binnen deze regio overschouwen. Voor een overzicht van de musea verwijzen we naar p. 56-57. Daarnaast bevinden er zich ook heel wat objecten in de kerken (een lijst van kerken in de regio bevindt zich op p. 54-56). Het gaat dan om beelden, kerkmeubilair, kerkschatten, textiel, etc. De heemkringen en erfgoedverenigingen in deze regio beheren beperkte collecties (zie ook bijlage 1). Meestal

zorgen zij ook voor objecten van verenigingen, met de collecties van schutterijen op kop. Er bestaan beslist heel wat meer collecties objecten in deze regio. Dat komt omdat heel wat collecties niet geïnventariseerd of geregistreerd werden, waardoor we ze niet kennen en ook niet kunnen opsporen. Dit in tegenstelling tot het onroerend erfgoed dat zo goed als volledig werd geïnventariseerd. Bovendien zijn er ook heel wat onbekende collecties omdat ze zich bij particulieren en verenigingen bevinden. Zo zijn we er bijvoorbeeld van overtuigd dat er nog heel wat interessante collecties aanwezig zijn bij de vele (oude) schuttersverenigingen, harmonieën en fanfares in deze regio.

Apotheekmuseum, Musea Maaseik

Collecties documentatie

De collecties documentatie spannen de kroon in deze regio. Aangezien deze collecties voornamelijk door heemkringen worden uitgebouwd en beheerd en er zo vele heemkringen (zie ook bijlage 1) aanwezig zijn, ligt dat voor de hand. Collecties documentatie zijn de collecties papieren of documentair erfgoed die niet tot een archiefbestand of tot een erfgoedbibliotheekcollectie behoren. Het gaat dan over fotomateriaal, postkaarten, filmmateriaal en andere audiovisuele toepassingen, rouwbrieven, bidprentjes, krantenknipsels, kaartmateriaal, etc. Ook hier zijn geen echte streekbepalende typologieën te benoemen.

Collecties archief

Archieven zijn samenhangende gehelen van documenten (van papier of digitaal), die gemaakt of voortgebracht zijn door een archiefvormer. Dat kan een persoon of een instelling zijn. In principe heeft elke stad en gemeente een eigen archief, hoewel veel ouder materiaal bewaard wordt in het Rijksarchief. Datzelfde geldt voor kerkfabrieken en parochies. Uiteraard zijn er heel wat archiefcollecties in deze regio waarvan we geen kennis hebben, vooral dan de privaatrechtelijke archieven zoals persoons- en familiearchieven, verenigingsarchieven en bedrijfsarchieven. We verwijzen naar de tekst in het volgende hoofdstuk (p. 57-58) voor meer informatie over de archieven van deze regio.

Erfgoedbibliotheekcollecties

Erfgoedbibliotheekcollecties omvatten alle geschreven, gedrukte en digitale erfgoedcollecties van bibliotheken. In de regio is er een grote collectie, namelijk de Van Eyckbibliotheek in Maaseik. Daarnaast bezitten heemkringen meestal kleinere erfgoedbibliotheekcollecties. Een erfgoedbibliotheekcollectie onderscheidt zich van andere bibliotheekcollecties door het erfgoedkarakter van de collectie: het bewarende karakter primeert hier op het informatieve.

Immaterieel erfgoed

Immaterieel erfgoed is niet-tastbaar erfgoed. Het omvat onder andere tradities, rituelen, ambachten en podiumkunsten. Ook het lijstje immaterieel erfgoed is onuitputtelijk. We hebben slechts enkele vaak voorkomende fenomenen benoemd. Heel wat van die fenomenen worden hier trouwens slechts kort aangehaald omdat ze overeenstemmen

met bepaalde verbindende elementen en daar dan ook uitgebreider aan bod komen, zie deel 3 vanaf p. 83.

Schutterijen

Zie verbindend element op p. 88.

Oud Limburgs Schuttersfeest 2011 Stokkem

Carnaval

Zie verbindend element op p. 92.

Dialect

Zie verbindend element op p. 131 voor de Maaslandse dialecten. De diversiteit van de regio uit zich ook in de dialecten. Naast de Maaslandse dialecten komen hier Kempense en Haspengouwse dialecten voor.

Bokkenrijders

Volgens het volksgeloof waren de bokkenrijders geesten, die op bokken door de lucht reden. Een bende gauwdieven en inbrekers in de 18^e eeuw maakte van dit volksgeloof gebruik om de bevolking te beangstigen. De strooptochten waren over het algemeen gericht tegen boerderijen en pastorieën. Verwijzingen naar deze bokkenrijders komen

veelvuldig voor in de vele volksverhalen (www.volksverhalenbank.be) en behoort aldus tot het immateriële cultuurpatrimonium van Limburg.

Culinaire tradities

Net zoals elders in Vlaanderen, is het culinaire erfgoed ook in het Maas- en hinterland op dit moment een ware hype. Er zijn heel wat lokale producten 'met een verhaal', maar het meest in het oog springende product is de knapkoek. Het gaat om een luchtig gebakje met een fijne kaneelsmaak. Het bevat citrusvrucht en is bestrooid met suiker. Dat deze knapkoek in 1684 reeds als een lekkernij in Maaseik gebakken werd, bevestigt een oude stadsrekening.

Traditionele ambachten en beroepen

Als typische traditie voor deze regio springt het mandenvlechten er echt uit. Van het ambacht waarvan Stokkem een centrum was, blijven weinig sporen bewaard. Het ging om een huisnijverheid waarvoor materiaal van de wilgen van de Maasoevers gebruikt werd. De bloeitijd van de Stokkemse korverij was de 19^e eeuw; de nijverheid verdween na de Tweede Wereldoorlog. Momenteel leeft deze nijverheid nog door in volksverhalen, in Maascentrum De Wissen en in de uitstraling van Stokkem.

Maascentrum De Wissen
Stokkem

Volksverhalen

We verwezen eerder al naar de volksverhalenbank (www.volksverhalenbank.be) waar de volksverhalen van deze regio op trefwoord of op gemeente kunnen worden teruggevonden. Het spreekt voor zich dat heel wat verhalen alluderen op de Maas, zoals op de overstromingen met alle leed maar ook op de weldaden van deze rivier.

Volkscafés

In de regio zijn er nog heel wat volkscafés te vinden. Voor een overzicht verwijzen we naar de website www.volkscafes.be.

Muziek

Muziek is op verschillende manieren aanwezig. Er is een bloeiend verenigingsleven van harmonieën en fanfares (zie verbindend element op p. 88). Daarnaast is muziek een onmisbaar onderdeel van carnaval, in de vorm van liedjes, meestal in dialect. Ten slotte zijn er nog volksliedjes, maar daarvan bestaat er nog geen overzicht of verzameling.

De Schürzenjäger Kinrooi

Hoofdstuk 3. Erfgoedactoren in deze regio

Dit hoofdstuk behandelt de erfgoedactoren in de regio Maas- en hinterland. Met erfgoedactoren bedoelen we organisaties waarvoor erfgoed of erfgoedzorg de hoofdprijs is, m.a.w. organisaties die werden opgericht met de bedoeling de zorg voor een bepaald erfgoed op zich te nemen. We onderscheiden hier:

- Erfgoedwerking binnen de gemeentelijke administratie
- Historische sites met een erfgoedwerking
- Kerkfabrieken en *open kerken*, kerken die ook op een ander moment dan tijdens de erediensten toegankelijk zijn
- Musea
- Archiefinstellingen
- Erfgoedverenigingen rond lokale geschiedenis zoals heemkringen, geschiedkundige genootschappen, documentatiecentra, ...

Daarnaast zijn er in deze regio uiteraard andere organisaties met cultureel erfgoed bezig. We denken maar aan collecties bij fanfares, toneelgezelschappen, zangkoren, sportverenigingen, toneelgezelschappen, het erfgoed bij particulieren thuis ... Deze collecties of partners komen in dit lijstje niet aan bod om de eenvoudige reden dat we die collecties niet kennen (door gebrek aan registratie), maar ook omdat deze organisaties een andere opdracht hebben dan erfgoedzorg. Ook monumenten waarin geen erfgoedwerking werd uitgebouwd, komen hier niet voor. Als deze actoren of plekken dan weer exemplarisch zijn voor de verbindende elementen die in het volgende deel van deze studie worden benoemd, dan komen die op die plaats uiteraard wel aan bod.

We willen hier wel apart de lokale afdelingen van het Davidsfonds vermelden die vaak zeer actief zijn als initiator van of partner in erfgoedactiviteiten, zoals bij voorbeeld van Nacht van de Geschiedenis.

1. Erfgoedwerking binnen de gemeentelijke administratie

In 6 van de 7 betrokken gemeenten, werd er een lokaal geïntegreerd cultuurbeleidsplan opgemaakt en werd er bijgevolg ook een cultuurbeleidscoördinator geïnstalleerd. Erfgoedwerking hoort voor deze cultuurbeleidscoördinatoren tot een deel van de job. In Kinrooi is er geen cultuurbeleidsplan en dus ook geen cultuurbeleidscoördinator. Hier wordt een belangrijk deel van de erfgoedwerking door de beleidsmedewerker van de burgemeester uitgevoerd.

Daarnaast zijn er nog specifieke situaties per gemeente op vlak van erfgoedwerking. In Bree wordt het erfgoedbeleid aanvullend gevolgd door de woonbeleidscoördinator, in Dilsen-Stokkem door de bibliothecaris en de rampenambtenaar, in Maaseik door de

ambtenaren binnen de musea, in Maasmechelen door een medewerker van de Jeugddienst en in Lanaken is er een heuse erfgoeddienst. Vaak ook voert de ambtenaar toerisme bepaalde erfgoedtaken uit.

Zoals verder (p. 57) zal blijken is er enkel in Maaseik en Kinrooi een uitgebouwde archiefdienst met een archivaris.

Op vlak van onroerend erfgoed, zijn de functies minder zichtbaar. In Maasmechelen is er een uitgesproken dienst patrimonium. In de andere gemeenten wordt monumentenzorg door de dienst stedenbouw, ruimtelijke ordening of openbare werken opgenomen.

Uiteraard zijn er ook musea, bezoekerscentra of historische sites ingericht als diensten van de gemeente/stad (vaak met personeel), zoals in Bree, Dilsen-Stokkem, Maaseik, Kinrooi en Lanaken. Voor die gegevens verwijzen we naar de opsommingen hieronder.

Een erfgoedraad als een deel van de cultuurraad bestaat enkel in Bree.

Tot slot dient hier gezegd dat heel wat gemeentelijke diensten zoals academies, culturele centra, gemeenschapshuizen, bibliotheken vaak actieve erfgoedpartners zijn.

2. Historische sites met een erfgoedwerking⁸

Dilsen-Stokkem

- Windmolen De Hoop (Elen), www.dehoop.be
- Historische site Tivoli (Lanklaar)

Kinrooi

- Mottetoren (Kessenich)
- Bezoekerscentrum oud-douanekantoor (Kessenich): in ontwikkeling
- Reconstructie elektrische draad aan Vlasbrei (Molenbeersel), www.toerismekinrooi.be
- Zorgvlietmolen (Molenbeersel), www.zorgvlietmolen.net
- Keijersmolen, (Molenbeersel), www.kijersmolen.be

Lanaken

- Midden-paleolitische site (Veldwezelt)
- Waterburcht Pietersheim, www.lanaken.be/pietersheim

Maaseik

- Neermolen, www.museamaaseik.be/nl/watermolens.php
- Klaaskensmolen, www.museamaaseik.be/nl/watermolens.php

⁸ Als er in deze site een museale werking is uitgebouwd, dan zijn de sites onder musea ondergebracht.

Maasmechelen

- Administratief complex van de oude mijngebouwen (Eisden)
- Molen Nieuw Leven,
www.toerismemaasmechelen.be/WAT_TE_DOEN/Bezienswaardigheden/Molen_Nieuw_Leven

3. Kerkfabrieken met speciale aandacht voor open kerken en kapellen

Hoewel een kerkfabriek een andere hoofdpdacht heeft dan de zorg voor het erfgoed, vermelden we ze hier toch als erfgoedactoren, aangezien ze belangrijke erfgoedspelers zijn, zowel op vlak van onroerend als op vlak van roerend en immaterieel erfgoed. We geven hier een extra vermelding aan de *open kerken en kapellen*. Dat zijn gebedshuizen die ook toegankelijk zijn op andere momenten dan de eredienst.

Bree

- Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouwkerk (Gerdingen)
- Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw-van-het-Heilig-Hartkerk
- Kerkfabriek Sint-Martinuskerk (Beek)
- Kerkfabriek Sint-Michielskerk, *open kerk*
- Kerkfabriek Sint-Pieterskerk (Tongerlo)
- Kerkfabriek Sint-Trudokerk (Opitter)
- Kapel Sint-Antonius (Opitterpoort)
- Kerkfabriek Sint-Lutgardiskerk
- Kerkfabriek Sint-Leonarduskerk
- Kapel Onze-Lieve-Vrouw-Troosteres-der-Bedrukten (Opitter), *open kapel*
- Kapel Onze-Lieve-Vrouw-van-Rust (Beek), *open kapel*

Dilsen-Stokkem

- Kerkfabriek Sint-Martinuskerk (Dilsen)
- Kerkfabriek Sint-Petruskerk (Elen)
- Kerkfabriek Sint-Pauluskerk (Lanklaar)
- Kerkfabriek Sint-Monulphus en Gondulphuskerk (Rotem)
- Kerkfabriek Sint-Elisabethkerk (Stokkem)
- Kapel van het kasteel Sipernau (Elen), *open kapel*
- Kapel Onze-Lieve-Vrouw-van-Rust (Elen), *open kapel*
- Kapel aan het Reselt (Rotem), *open kapel*
- Kapel Onze-Lieve-Vrouw-van-Bijstand (Stokkem), *open kapel*

Kinrooi

- Kerkfabriek Sint-Martinuskerk (Kessenich)
- Kerkfabriek Sint-Martinuskerk, *open kerk*
- Kerkfabriek Sint-Servatiuskerk (Ophoven)
- Kerkfabriek Sint-Lambertuskerk (Geistingen)
- Kerkfabriek Sint-Leonarduskerk (Molenbeersel), *open kerk*
- Kapel Sint-Anna (Geistingen), *open kapel*
- Lourdes-kapel (Molenbeersel), open kapel

Lanaken

- Kerkfabriek Sint-Ursulakerk, *open kerk*
- Kerkfabriek Sint-Servatiuskerk
- Kerkfabriek Sint-Michielskerk
- Kerkfabriek Sint-Jozefskerk
- Kerkfabriek Sint-Laurentiuskerk (Gellik)
- Kerkfabriek Sint-Petruskerk (Rekem)
- Kerkfabriek Paterskerk (Rekem)
- Kerkfabriek Sint-Lambertuskerk (Veldwezelt)
- Kerkfabriek Sint-Lambertuskerk (Neerharen)
- Sint-Pieterskerk in Rekem (nu Museumkerk), *open kerk*

Maaseik

- Kerkfabriek Sint-Catharinakerk, *open kerk*
- Kerkfabriek Kruisherkerk
- Kerkfabriek Sint-Annakerk (Aldeneik)
- Kerkfabriek Sint-Gertrudiskerk (Heppeneert)
- Kerkfabriek Sint-Jozef Werkmankerk
- Kerkfabriek Sint-Laurentiuskerk (Wurfeld)
- Kerkfabriek Sint-Lambertuskerk (Neeroeteren)
- Kerkfabriek Sint-Jozefskerk (Neeroeteren)
- Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw Hulp der Christenenkerk (Neeroeteren)
- Kerkfabriek Sint-Dionysiuskerk (Opoeteren)
- Kerkfabriek Sint-Donatuskerk (Opoeteren)

Maasmechelen

- Kerkfabriek Sint-Joriskerk (Boorseme)
- Kerkfabriek Sint-Niklaaskerk (Uikhoven)
- Kerkfabriek Sint-Willibrorduskerk (Eisden)

- Kerkfabriek Sint-Kristoffelkerk (Opgrimbie)
- Kerkfabriek Sint-Barbarakerk (Eisden)
- Kerkfabriek Sint-Monulfus & Gondulfuskerk (Mechelen-aan-de-Maas), *open kerk*
- Kerkfabriek Sint-Petrus & Sint-Andreaskerk
- Kerkfabriek Sint-Pieterskerk (Leut)
- Kerkfabriek Sint-Philomenakerk (Kotem)
- Kerkfabriek Sint-Remigiuskerk (Vucht)
- Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw Maagd der Armenkerk
- Kerkfabriek Sint-Laurentiuskerk (Meeswijk)

Opglabbeek

- Kerkfabriek Sint-Lambertuskerk, *open kerk*
- Kerkfabriek Sint-Jozefkerk
- Kerkfabriek Onze-Lieve-Vrouw ter Kempenkerk

4. Musea

Bree

- Stadsmuseum, www.cultuurbree.be/stadsmuseum-bree/info
- Bosmuseum Pollismolen (Opitter),
http://nme.milieuinfo.be/front.cgi?action=detail&id_org=35
- Rijtuigmuseum, www.rijtuigmuseum.be

Dilsen-Stokkem

- Maascentrum De Wissen (Stokkem), www.deWissen.be

Kinrooi

- Erfgoeddepot in het gemeentehuis, www.kinrooi.be
- Heemkamer, Geschied- en Heemkundige kring Kinrooi (Ophoven),
www.heemkringkinrooi.net

Lanaken

- Museumapotheek (Rekem)
- [www.lanaken.be/Toerisme/.../Museumapotheek Dr Humble](http://www.lanaken.be/Toerisme/.../Museumapotheek_Dr_Humble)
- Museumkerk (Rekem), zie ook open kerken
[www.lanaken.be/Vrije Tijd/.../Museumkerk Oud Rekem](http://www.lanaken.be/Vrije_Tijd/.../Museumkerk_Oud_Rekem)
- Kleine Bijenteeltmuseum (Veldwezelt)
- Bezoekerscentrum OPZC (Rekem), www.opzrekem.be/Bezoek.htm

Maaseik

- Musea Maaseik (Regionaal Archeologisch Museum, Apotheekmuseum, Kapucijnenkerk met Van Eycktentoonstelling, kerkschatten van de Sint-Catharinakerk met de Codex Eyckensis), www.museameeseik.be
- John Selbachmuseum, www.museamaaseik.be/nl/selbachmuseum.php

Maasmechelen

- Museum van de Mijnwerkerswoning (Eisden), www.stichtingerfgoedeisden.be
- Landbouwmuseum De Nostalgie (Uikhoven),
www.toerismemaasmechelen.be/WAT_TE_DOEN/Bezienswaardigheden/Landbouwmuseum/Landbouwmuseum_de_Nostalgie
- Carnavalsmuseum, www.toerismemaasmechelen.be/WAT_TE.../Carnavalsmuseum

5. Archiefinstellingen

Uiteraard is er heel wat archiefmateriaal van en over de regio Maas- en hinterland aanwezig. Er bestaat echter geen centrale archiefinstelling in deze regio. Archief wordt meestal opgedeeld in publiekrechtelijk en privaatrechtelijk archief.

Publiekrechtelijk archief

Publiekrechtelijke archieven zijn archieven van openbare instellingen. Het gaat hier onder andere om gemeentearchieven, OCMW-archieven, archieven van kerkfabrieken en van rechtbanken en notarissen.

In principe moet elke gemeente zorg dragen voor het eigen archief. In de gemeente Kinrooi (www.kinrooi.be/dienst/509/default.aspx?vs=0_N&id=1688) en de stad Maaseik (www.maaseik.be/Archief.html) is er een archiefdienst met een archivaris. De overige gemeenten en OCMW's hebben alle een archief, maar meestal geen publiekswerking eromheen, zoals een leeszaal of andere faciliteiten voor raadpleging.

Kerkfabrieken zijn ook publiekrechtelijke instellingen, belast met het beheer van de gebouwen en goederen die behoren bij de eredienst. Ook zij zijn wettelijk verplicht hun archief en een inventaris van hun bezittingen bij te houden.

Publiekrechtelijke instellingen moeten na verloop van tijd hun archieven deponeren in het Algemeen Rijksarchief. Daar bevinden zich ook oudere archieven van openbare instellingen, kerken en kloosters. De meer recente archieven bevinden zich in het Rijksarchief in Hasselt, oudere zijn ook te vinden de Rijksarchieven van Luik en Maastricht.

Tot slot is er het Provinciaal Archief Limburg dat de dossiers afkomstig van de beleidsorganen en de diensten van de Provincie Limburg bewaart. De aanwezige dossiers bezitten niet alleen een bestuurlijk- administratief, maar ook een cultuurhistorisch

belang. Vele dossiers van de 19de, 20ste of zelfs 21ste eeuw illustreren talloze facetten van de geschiedenis van de provincie Limburg en haar gemeenten.

Privaatrechtelijk archief

Voor zover wij weten zijn er geen privaatrechtelijke archiefinstellingen in deze regio. Dat wil niet zeggen dat er geen privaatrechtelijk archief is. Archiefbank Vlaanderen (www.archiefbank.be), het register van privaatrechtelijk archief in Vlaanderen, vermeldt archieven van organisaties en personen uit de regio, die bewaard worden bij het Rijksarchief in Hasselt, het Historisch Informatie Punt Limburg in Hasselt, KADOC-KU Leuven in Leuven, ADVN in Antwerpen, Liberaal Archief in Gent, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis in Gent en het Provinciaal Archief van de Vlaamse Minderbroeders in Sint-Truiden. De meeste archieven bevinden zich (nog) bij de archiefvormers zelf, bijvoorbeeld in onderwijsinstellingen, bij kloostergemeenschappen en bij verenigingen. Heel wat archief werd ook overgedragen aan de lokale erfgoedverenigingen en soms, zoals in Kinrooi, aan het gemeentelijk erfgoeddepot.

6. Erfgoedverenigingen rond lokale geschiedenis (heemkringen, geschiedkundige genootschappen, documentatiecentra)

De verenigingen die hieronder worden opgesomd hebben een gemeenschappelijke noemer: onderzoek van de lokale geschiedenis. Verder is er een enorme variëteit in ambities, aanpak, doelstellingen en manier van werken. Omdat deze organisaties heel talrijk zijn in de regio (gemiddeld 2.5 kringen per gemeente) en heel belangrijke lokale erfgoedspelers zijn met een groot bereik (gemiddeld hebben ze 350 leden) en omdat er niet veel professionele erfgoedspelers aanwezig zijn, hebben we ze onderworpen aan een apart onderzoek binnen deze studie. We verwijzen naar de bijlagen voor deze 'studie in de studie'.

Bree

- Geschied- en Heemkundige Kring Groot-Bree, www.heemkringbree.be

Dilsen-Stokkem

- Geschied- en Heemkundige Kring Eelen (Elen)
- Nicetaskring (Rotem), <https://sites.google.com/site/nicetaskring/>
- Geschied- en Heemkundige Kring De Vreedsel (Lanklaar), www.devreedsel.be
- Geschied- en Heemkundige Kring Dilsen (Dilsen), www.everyoneweb.com/heemkundigekringdilsen
- Kunstkring Arnold Sauwen (Stokkem), www.kunstkringarnoldsauwen.be

Kinrooi

- Geschied- en Heemkundige Kring Kinrooi, www.heemkringkinrooi.net

Lanaken

- Erfgoedkring Wiosello (Veldwezelt en Kesselt)
- Koninklijke Geschied- en Heemkundige Studiekring Sint-Ursula, www.gossulanaken.be
- Museumvrienden Rekem

Maaseik

- Wotra, Heem- en kultuurkring Neeroeteren (Neeroeteren), www.wotra.be
- Utersjank, Geschied- en Heemkundige Kring (Opoeteren), www.utersjank.be
- Pater Sangerskring, www.patersangerskring.org
- Werkgroep Documentatie Maaseik, <https://sites.google.com/site/dcmaaseik/>
- De Maaseikenaar, www.demaaseikenaar.be

Maasmechelen

- Stichting Erfgoed Eisden (Eisden), www.stichtingerfgoedeisden.be
- Heemkundige Kring Oud-Mechelen
- Heemkundige Kring Vochte (Vucht)

Opglabbeek

- Heemkring Glatbeke

Hoofdstuk 4. Samenwerkingsverbanden, (koepel)organisaties of projecten / evenementen / acties rond erfgoed in of met (een deel van) de regio

Naast een sectoroverschrijdende inventaris van bestaande plannen van de regio, is er ook gevraagd geplande acties van relevante (erfgoed)actoren in het Maas- en hinterland te inventariseren. Hieronder volgt een overzicht van samenwerkingsverbanden, (koepel)organisaties en projecten rond erfgoed in deze regio. Hoewel we hier de volledigheid nastreven, zal deze lijst wellicht nooit af zijn. Criteria die zeker meespelen bij de opname in deze lijst zijn: expliciete werking rond erfgoed, de scope van de organisaties of projecten is minstens gemeentegrensoverschrijdend, de werking is actueel in die zin dat het samenwerkingsverband of de organisatie vandaag actief is of minstens voor de nabije toekomst plannen in de pijplijn heeft. Voor projecten geldt hetzelfde; het project moet vandaag aan de gang zijn of gepland zijn tussen een periode van vandaag en pakweg 5 jaar.

De volgorde waarin de projecten, organisaties en samenwerkingsverbanden hieronder worden gepresenteerd, heeft geen betekenis.

1. Projectvereniging Erfgoed Tussen Maas en Kempen

Zie verder op p. 71-75.

2. Heemkunde Limburg

Heemkunde Limburg is de provinciale koepel van Heemkunde Vlaanderen vzw. De koepel verenigt 58 heemkundige verenigingen in de provincie. De koepel organiseert, veelal in samenwerking met Heemkunde Vlaanderen vzw, activiteiten en vorming op allerlei vlakken van de werking van heemkunde, zoals registratie en digitalisering, maar ook van immaterieel erfgoed.

www.heemkunde-limburg.be.

3. Limburgs Volkskundig Genootschap

Het Limburgs Volkskundig Genootschap (LVG) is een actieve groep van Limburgers die vanuit hun beroep of uit interesse bezig zijn met allerlei aspecten van volkscultuur. Het belangrijkste medium van het LVG is een interactieve website waarmee men oude en nieuwe aspecten van volkscultuur wil verzamelen, verklaren en verspreiden. Veldwerkers en verenigingen kunnen er hun gegevens en bevindingen publiceren, het LVG stimuleert de verspreiding.

www.volkskunde-limburg.be

4. Limburgse Studies

De vzw Limburgse Studies geeft sinds 2005 boeken uit over aspecten van de geschiedenis van Limburg. De voorkeur van de vereniging gaat uit naar iconografische bronnen: de tekeningen van gravin de Theux, de aquarellen van Philippe de Corswirem, de 18de-eeuwse kaart van Tongeren, de 17de-eeuwse atlas van de goederen van de abdij van Sint-Truiden... Daarnaast publiceert Limburgse Studies vzw ook monografieën: zoals het kasteeldomein van Bokrijk, de Hasseltse familie Briers, de kerk van Nieuwerkerken... De organisatie verricht ook onderzoek naar bronnen voor de geschiedenis van Limburg, dat dan in onderzoeksgidsen resulteert zoals over De Eerste Wereldoorlog en steden in Haspengouw.

Oud Limburgs Schuttersfeest 2011 Stokkem

5. Bond van Schutterijen Maas en Kempen

De huidige werking van de Bond richt zich vooral naar de coördinatie en de ondersteuning van de verschillende activiteiten in verband met het schutterswezen. Verder organiseert de Bond het bondskoningschieten en staat hij ook in voor incidentele organisaties, zoals het nationaal koningschieten in 1998. Op dit ogenblik zijn er 24 schutterijen aangesloten bij de Bond. Die schutterijen kunnen deelnemen in 3 categorieën: fantasie, militair en historisch.

www.maasenkempen.be

6. Oud-Limburgs Schuttersfeest

Het Oud Limburgs Schuttersfeest (OLS), ook wel D'n Ouwe Limburger genoemd, is een jaarlijks festijn waarbij vrijwel alle schutterijen uit Belgisch en Nederlands Limburg samenkomen. Meer dan 160 schutterijen doen mee aan het OLS. Het is het grootste cultuurhistorische evenement van de beide Limburgen met tienduizenden bezoekers. In 1906 is het OLS voor de eerste keer georganiseerd.

www.ols2012.be

7. Veldeke Bels(j)

Veldeke Bels(j) vzw (gevestigd in Kinrooi) is een afdeling van de vereniging Veldeke, die zich bezighoudt met de dialecten in Limburg langs weerszijden van de Maas. Als afdeling

houdt Veldeke Bels(j) zich bezig met de dialecten in Belgisch Limburg. Veldeke vindt de dialectvariatie in Limburg een onontbeerlijk onderdeel van het Limburgse erfgoed en wil alle Limburgers samenbrengen die ijveren voor of gewoonweg geïnteresseerd zijn in hun dialect. De organisatie wil een overlegforum, een vraagbaak en een spreekbuis zijn voor alle Limburgse dialectliefhebbers.

www.veldekebelsjilimburg.be

8. Maasketen Jan Van Eyck

De Maasketen Jan van Eyck werd in 1966 opgericht en is gevestigd in het Euregionaal Historisch Centrum te Born met als doel de bewoners aan weerszijden van de Maas nauwer met elkaar in contact te brengen en daardoor opnieuw te ervaren, dat zij langs de lijnen van de historie, de taal, de godsdienst, de cultuur en de volksaard eeuwenlang zeer hecht met elkaar verbonden zijn. Van meet af aan werd in dat initiatief ook het Duitse grensgebied, de zogenaamde Selfkant, betrokken, omdat zich op nauwelijks tien kilometer afstand van de Maas aan de landsgrens tussen Duitsland en Nederland eenzelfde neerwaartse ontwikkeling voordeed bij de integratie van mensen, die vanuit een ver verleden nauwe banden met elkaar onderhielden.

De oprichting van de Maasketen Jan van Eyck, heeft als pre-Euregionaal initiatief mogelijk een bijdrage geleverd aan een denkproces, dat in 1974 leidde tot de oprichting van de Euregio Maas-Rijn.

Deze particuliere organisatie heeft een bewuste keuze gemaakt om in haar taakstelling vooral stimulerend en initiërend te werk te gaan en minder uitvoerend. Om aan het bewustwordings- en integratieproces vorm en inhoud te geven, heeft de Maasketen tal van grensoverschrijdende initiatieven ontwikkeld, al dan niet in samenwerking met gemeentebesturen en regionale organisaties. In dit verband mag melding worden gemaakt van publicaties, de schooluitwisseling tussen basisscholen langs de gemeenschappelijke Maas en de waardering van culturele en heemkundige inspanningen met de Pater Sangersprijs en de Kanunnik Coenenprijs. Omwille van financiële redenen gingen de contacten tussen bepaalde scholen verloren maar op dit moment blaast men nieuw leven in het initiatief. Voor de uitwisselingsprojecten wil men gebruik maken van het museale en educatieve aanbod uit het werkgebied van de Maasketen.

De Maasketen organiseert ook de Inter-Limburgse Boekenbeurs die verder aan bod komt.

www.maasketenjanvaneyck.be

9. Pater Sangerskring

De Pater Sangerskring is een cultuurvereniging die zich verdiept in de historische en culturele aspecten van beide Limburgen en het Maasland in het bijzonder. Ze doet dit vooral door het opzetten van een hele reeks activiteiten. Omdat een van de activiteiten,

nl. de Inter-Limburgse Boekenbeurs bijzonder is en jaarlijks weerkeert, vermelden we die activiteit hieronder apart. De Pater Sangerskring werd ook opgenomen in onze studie rond erfgoedvrijwilligersverenigingen, zie p. 59 en deel 6, bijlage 1.

www.patersangerskring.org.

10. Inter-Limburgse Boekenbeurs

Elke twee jaar organiseert de Pater Sangerskring de Inter-Limburgse Boekenbeurs. Dit evenement richt zich op liefhebbers van publicaties uit en over de beide Limburgen en de Duitse grensstreek. De Boekenbeurs is uniek in zijn soort en geniet een grote reputatie bij de liefhebbers en verzamelaars van boeken, tijdschriften, brochures, stripverhalen en zelfs geluidsdragers over en uit de beide Limburgen en het Duitse grensgebied de Selfkant en de Kreis Heinsberg. Voor dat brede aanbod van zogenaamde Limburgensia zorgen niet alleen bekende antiquariaten, maar ook een groot aantal heemkundeverenigingen, historische en volkskundige organisaties en tal van particulieren en verzamelaars die hun overcomplete exemplaren vaak tegen verlaagde prijzen aanbieden.

11. Kunstproject in Maasland van Z 33

Z-OUT is ontstaan vanuit de overtuiging dat er in Limburg nog veel plaats is voor kunst in de open ruimte. Met het project belicht Z-OUT de sterktes van Limburg: cultureel erfgoed, regionale landschappen en stedelijkheid. Z33 brengt met Z-OUT kunst op locatie die zowel vormelijk als inhoudelijk met de omgeving in dialoog treedt. Kunstenaars uit binnen- en buitenland zorgen er in verschillende regio's voor dat voorbijgangers en bezoekers de omgeving anders kunnen bekijken. Het landschap bevat immers veel verhalen die niet altijd onmiddellijk zichtbaar zijn. Dit alles past uitstekend in de missie van Z33 om bezoekers aan te moedigen op een andere manier naar alledaagse dingen te kijken. Z-OUT loopt nog over verscheidene jaren. De komende jaren spreekt Z-OUT Limburgse landschappen en regio's aan, zoals het Maasland en het gebied langs de Zuid-Willemsvaart.

www.z33.be/node/105.

12. Toerisme Maasland

Het Maasland is een van de top toeristische regio's van Toerisme Limburg. Toerisme Maasland staat voor een uitgebreid activiteitenpakket in het Maasland. Erfgoed(beleving) speelt hier een belangrijke rol. Een van de projecten van Toerisme Limburg is Zonnige Zondagen, een zomerprogramma met activiteiten en evenementen in de Maasdorpen.

www.toerismelimburg.be/maasland.

13. Projectvereniging Toerisme Maasland vzw

Deze projectvereniging is het beleidsorgaan met de 5 toeristische schepenen van het Maasland en geeft op intergemeentelijk/regionaal niveau invulling aan het STAP (Strategisch Actieplan) Maasland. Deze projectvereniging zal, gezien de statuten, nog tot minstens 2016 op deze manier blijven bestaan. Een uitbreiding hiervan met andere gemeenten is onwaarschijnlijk.

14. Federatie van Geschied- en Oudheidkundige kringen van Limburg

De Federatie van Geschied- en Oudheidkundige kringen van Limburg is gevestigd in Hasselt en heeft tot doel het historisch onderzoek over Limburg te bevorderen en te coördineren. Hiertoe organiseert de vereniging congressen, vorming, tentoonstellingen en geeft ze publicaties uit. De belangrijkste uitgave is het tijdschrift Limburg – Het Oude Land van Loon dat om de drie maanden verschijnt. De vereniging is ook een overlegplatform voor de plaatselijke geschied- en oudheidkundige kringen.
www.limburgloon.be.

15. Grensschap Albertkanaal

Het Grensschap is een samenwerkingsverband tussen burgers en overheid in de gemeenten Lanaken, Riemst en Maastricht. Het Grensschap wil de aandacht vestigen op het landschap en de geschiedenis van deze streek. Een van de middelen daartoe zijn de 14 landmarks, bestaande uit een kei, een infopaal en een boom. Zij brengen de band tussen het landschap en belangrijke gebeurtenissen uit het verleden weer tot leven, zoals de Kesseltse Kip bij Lanaken, die ontstond bij het uitgraven van het Albertkanaal.
www.grensschap.eu.

Hoofdstuk 5. Erfgoedspelers buiten Vlaanderen

In de lijst hierboven kwamen al heel wat organisaties en initiatieven aan bod die grensoverschrijdend (België-Nederland) werken rond erfgoed. We gaan hier nog even verder met de organisaties en initiatieven die, aan de andere kant van de Maas, nl. in Nederland gevestigd zijn. Maar we starten met wat er zich ten zuiden van de Maas, nl. in Luik afspeelt.

1. Luik

Voor de Franse Revolutie was er een intense band tussen het Maas- en hinterland en Luik: grote delen van de streek behoorden immers tot het prinsbisdom Luik. Er waren politieke en economische banden, architecturale en artistieke overeenkomsten en invloeden. Naar aanleiding van deze studie hebben we gemerkt dat er vandaag heel wat minder relaties zijn. In de aanbevelingen komen we daar kort op terug.

Hieronder geven we een beknopt inzicht in het erfgoedlandschap

Provincie Luik

De erfgoedwerking van de provincie Luik spitst zich toe op het Musée de la vie wallonne, www.viewallonne.be. Dit museum omvat een documentatiecentrum, bestaande uit het Museumfonds, het Desarcy-Robyns Fonds (foto's over Luik 1950-1970), het Geschiedenisfonds van de Waalse Beweging en de Bibliotheek van de Waalse Dialecten. Daarnaast is er een bibliotheek met een erfgoedfonds en het Fonds van het Museum van het Waalse Leven en een permanente expositie over de geschiedenis van Wallonië.

Het museum en de andere afdelingen zijn ondergebracht in het Minderbroedersklooster en het Chamarthuis, beide 17e-eeuwse gebouwen in Maasstijl en in de Sint-Antoniuskerk, een van oorsprong gotische kerk uit de 13e eeuw, in later eeuwen in allerlei stijlen aangevuld.

Stad Luik

De stad Luik heeft diverse erfgoedinstellingen:

- De Erfgoedbibliotheek Bibliothèque Ulysse Capitaine met het fonds patrimoniaux de la Ville de Liège; de collectie omvat boeken, manuscripten en kaarten over de geschiedenis van Luik en Wallonië, www.liege.be/culture/archives/fonds-patrimoniaux-de-la-ville-de-liege.
- Het Museum Grand Curtius, met onder andere afdelingen over archeologie, het prinsbisdom en de ontwikkeling van Luik. Het museum bezit een grote collectie

religieuze en Maaslandse kunst, onder andere uit het voormalige Musée d'Art religieux et d'Art mosan. Het museum is gevestigd in een vernieuwd gebouw, waarvan het Palais Curtius (1597-1604), een icoon van Maaslandse bouwstijl, het hart is, www.grandcurtiusliege.be.

Rijksarchief Luik

Het Rijksarchief Luik herbergt een groot aantal archiefdocumenten over de regio uit de periode dat deze onder Luiks bewind stond,

http://arch.arch.be/%7Btaal%7D/component/option,com_rab_instellingen/task,view/id,25/Itemid,178.

Franse Gemeenschap

De overige erfgoedwerking wordt ondersteund door de Franse Gemeenschap. Deze overheid subsidieert bijvoorbeeld organisaties als la Société royale Le Vieux Liège asbl, www.vieuxliege.be.

2. Nederland

Euregionaal Historisch Centrum Sittard

Het Euregionaal Historisch centrum is een samenwerkingsverband van gemeentearchieven van de gemeente Sittard-Geleen, Beek, Schinnen en Stein. Het Centrum vat zijn archiefopdracht ruim op en heeft een uitgebreide en actieve erfgoedwerking, waarvoor het veel vrijwilligers inzet. Het Centrum werkt al jaren nauw samen met gemeenten en verenigingen over beide landsgrenzen (België en Duitsland). Het Centrum is de drijvende kracht achter het *Aezelprojek*, waarin vrijwilligers kadasterkaarten uit 1842 vectoriseren met behulp van open sourcesoftware en daaraan andere historische bronnen digitaal koppelen; op deze manier groeit de context van de gegevens op deze kaarten. Het werk kan in elke gemeente uitgevoerd worden (<http://www.aezelprojek.nl>). Er zijn intensieve contacten tussen het Euregionaal Historisch Centrum en de musea Maaseik. De stad Maaseik is ook partner in het *Aezelprojek*.

www.ehc.sittard-geleen.eu

Provincie Limburg (Nederland)

Het provinciale erfgoedbeleid bestaat uit drie beleidsvelden: archeologiebeleid, erfgoededucatie en monumentenbeleid. Daarnaast is er de culturele biografie Limburg.

We verwijzen hier naar enkele interessante beleidsinstrumenten:

- Cultuurhistorische Waardenkaart Limburg,
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Cultuur_Historische_Waardenkaart_Limburg.
- Erfgoedbeleid: immaterieel erfgoed en erfgoededucatie,
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Erfgoedbeleid
- Subsidieregeling voor gemeentelijke archeologische beleidskaarten,
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Gemeentelijke_archeologische_beleidskaarten.
- Provinciaal depot voor bodemvondsten,
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Provinciaal_depot_voor_bodemvondsten.
- Evaluatie archeologisch onderzoek,
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Evaluatie_archeologisch_onderzoek.
- Provinciale archeologische aandachtsgebieden,
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Provinciale_archeologische_aandachtsgebieden.
- Via Belgica, de Romeinse weg door Zuid-Limburg (grensoverschrijdend),
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Via_Belgica_de_Romeinse_weg_door_Zuid_Limburg.
- Beleidskader kerken en kloosters,
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Beleidskader_Kerken_en_Kloosters.
- Landmarks, www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur/Cultureel_erfgoed/Landmarks.
- Culturele Biografie Limburg (www.bv-limburg.eu): Culturele Biografie Limburg is een dynamisch project: erfgoed en geschiedenis gezien door de ogen van de inwoners en bezoekers van Limburg. Op deze wijze wil de provincie een bijdrage leveren aan de totstandkoming van een geschiedschrijving van Limburg. Deze moet enerzijds recht doen aan de toenemende belangstelling voor de eigen cultuur en geschiedenis en anderzijds op een moderne en toegankelijke manier worden vormgegeven. De Culturele Biografie Limburg is een website waar instellingen, organisaties, inwoners en bezoekers van Limburg gezamenlijk bouwen aan het verhaal van Limburg. De Culturele Biografie Limburg is eveneens bedoeld om mensen te laten bewegen, te beleven en zelf kennis te laten nemen van alle soorten erfgoed.
www.limburg.nl/Beleid/Kunst_en_Cultuur

Huis voor de Kunsten Limburg

Het Huis voor de Kunsten werkt voor en met haar aangesloten organisaties en herbergt verschillende ondersteunende en coördinerende diensten voor cultuur en erfgoed. Voor erfgoed is er een werking voor musea, streektaal, monumenten en archeologie.

www.hklimburg.nl

Musea

De Federatie van Musea in Limburg: een overlegplatform en een organisatie die bijeenkomsten en studiedagen organiseert voor musea in Limburg. De Federatie heeft een museumconsulent.

Streektaal

Verschillende organisaties werken samen met de streektaalfunctionaris: de Raod veur 't Limburgs, een commissie die in het leven is geroepen door Gedeputeerde Staten om zorg te dragen voor het Limburgs, Veldeke Limburg, de organisatie die de Limburgse taal en de Limburgse volkscultuur bevordert. Verder zijn er de Samenwerkende Limburgse Vastelaovesvereniginge, www.slv-limburg.nl, die carnaval als een uiting van Limburgse volkscultuur en folklore in Limburg in stand houden en bevorderen. www.limburgsedialecten.nl

Monumenten en archeologie

Bij het Huis voor de Kunsten zijn een aantal monumentenverenigingen aangesloten:

- Boerderijenstichting Limburg
- Bond Heemschut Limburg, www.heemschut.nl/nl/bedreigd-erfgoed/limburg.html
- Gilde van vrijwillige molenaars afdeling Limburg en Molenstichting Limburg, www.limburgsemolens.nl
- Het steunpunt Archeologie en Monumentenzorg Limburg met twee consulenten, www.sam-limburg.nl
- Stichting Behoud Mijnhistorie
- Stichting Funerair Erfgoed Limburg
- Stichting Kruisen en Kapellen Limburg, www.kruisenenkapellenlimburg.nl
- Stichting Limburgse Kastelen, www.limburgsekastelen.nl
- Stichting Ondergrondse Werken
- Stichting Werkgroep Industrieel Erfgoed Limburg.

Regionaal Historisch Centrum Limburg

Het Regionaal Historisch Centrum Limburg is het resultaat van een fusie tussen het Rijksarchief in Limburg (archieven van rijk en provincie) en het Gemeentearchief Maastricht. Binnenkort voegt ook het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg zich bij dit centrum. Gezien de ligging en de geschiedenis van Maastricht en de provincie Nederlands Limburg bewaart het archief documenten uit de omliggende regio's en initieert het grensoverschrijdende projecten.

www.rhcl.nl

Hoofdstuk 6. Erfgoedbeleidsplannen of plannen waarin erfgoed een prominente rol speelt met betrekking tot deze regio

In de opdracht voor deze studie is gevraagd een sectoroverschrijdende inventaris op te maken van bestaande plannen van de regio. In wat volgt hebben we getracht de naar ons gevoel meest relevante plannen op te sommen, kort weer te geven wat de kern van die plannen is en alvast een insteek te geven naar mogelijke aanknopingspunten van deze studie met die plannen.

Uiteraard zullen er in deel 4 van deze studie onder de aanbevelingen verdere verwijzingen naar deze plannen geformuleerd worden.

We bespreken hier achtereenvolgens:

- Lokale geïntegreerde cultuurbeleidsplannen van de betrokken steden en gemeenten
- Cultureel-erfgoedbeleidsplan 2012-2014, Erfgoed tussen Maas en Kempen 'Ich en Dich' (Bree, Kinrooi, Maaseik, Opglabbeek)
- Masterplan Maasvallei ... Grensverleggend! van Regionaal Landschap Kempen en Maasland en Toerisme Limburg
- Strategisch Toeristisch Actieplan Maasland
- Beleidsplan Onroerend Erfgoed 2010-2016 ZOLAD+ voor de regio Bilzen, Riemst, Lanaken en Voeren
- Erfgoedbeleidsplan van de provincie Limburg.

1. Lokale geïntegreerde cultuurbeleidsplannen van de betrokken steden en gemeenten

Binnen het studiegebied van deze erfgoedstudie zijn er 6 gemeenten die een lokaal geïntegreerd cultuurbeleidsplan 2008-2013 hebben opgemaakt (zie decreet lokaal cultuurbeleid). Dat zijn Lanaken, Maasmechelen, Maaseik, Dilsen-Stokkem, Bree en Opglabbeek. Kinrooi komt hier dus niet ter sprake.

We bekijken deze plannen met enige omzichtigheid:

- Zo is er de beleidsperiode van de plannen, nl. 2008-2013, die op het moment van deze studie al behoorlijk naar zijn einde toe loopt.
- Voor vele gemeenten was in 2007 (het jaar waarop de plannen werden gemaakt) werken rond erfgoed nog een vrij nieuwe materie. Voor vele was het trouwens de eerste keer dat er strategisch over erfgoed werd nagedacht.
- Maasmechelen is betrokken in een projectvereniging rond het Mijnerfgoed. Vandaar dat het luik erfgoed in dit plan zo goed als volledig verwijst naar de inhoud van het erfgoedconvenant Mijnerfgoed (zie p. 79-80).

Als we de plannen in hun totaliteit bekijken, dan zien we niet meteen gemeenschappelijke of gelijklopende trends, althans niet op vlak van specifieke beleidsmatige keuzes. Wat er wel zowat in alle gemeenten aan bod komt is de ontsluiting van het erfgoed. Men kiest hier expliciet voor enerzijds de bewustwording van het lokale erfgoed bij de bewoners en anderzijds het inzetten van het erfgoed voor toeristische doeleinden.

In heel wat gemeenten kunnen lokale erfgoedverenigingen rekenen op financiële en logistieke ondersteuning van de gemeenten. En stilaan zien we in meerdere gemeenten ook de zorg voor het immateriële erfgoed opduiken.

Als we de plannen gemeente per gemeente bekijken, dan lopen beleidskeuzes en acties fel uiteen, zowel op vlak van ambities als op vlak van de uitwerking ervan. Vooral in de plannen van Dilsen-Stokkem en Lanaken wordt er verder gegaan dan enkel de basiszorg en ondersteuning die een gemeente kan verlenen. Zo wordt er in het plan van Dilsen-Stokkem gesproken over het uitbouwen van een centraal archief, het inventariseren van lokale collecties en het nadenken over de rol van de openbare bibliotheek in functie van erfgoed. In Lanaken zoekt men naar een structuur om de nieuw opgerichte dienst cultureel erfgoed verder in te bedden. Daarnaast wordt er ook gewag gemaakt over inventarisering, archeologie en lokale erfgoedactiviteiten.

Voor deze studie leren deze plannen vooral het volgende:

- Alle gemeenten binnen onze studie maken duidelijk plaats voor erfgoed in hun lokaal geïntegreerd cultuurbeleidsplan.
- Wanneer er tot over een aantal jaren geleden enkel maar aandacht was voor het onroerend erfgoed, zien we vanaf nu ook langzaam maar zeker het cultureel erfgoed bij het lokale cultuurbeleid opduiken. En er is meer: blijkbaar ziet men ook de mogelijkheden die het roerend en immaterieel erfgoed kunnen bieden in functie van ontsluiting voor de inwoners en voor de toeristen. Een onontgonnen terrein ...
- Het besef van de waarde en de aanwezigheid van het roerend erfgoed, doet de gemeente ook stilstaan bij de materiële zorg voor dit erfgoed.
- Erfgoedverenigingen zijn de sleutelfiguren bij het bewaren van lokale collecties maar ook in functie van het werken rond onderzoek, ontsluiting en bewustwording.

2. Projectvereniging Erfgoed Tussen Maas en Kempen

Dat er in deze regio al behoorlijk wordt samengewerkt rond erfgoed, bleek al uit een vorig hoofdstuk Samenwerkingsverbanden, (koepel)organisaties of projecten / evenementen / acties rond erfgoed in of met (een deel van) onze regio, p. 60-64 waar de

kaart werd getekend van de gekende projectmatige en structurele samenwerkingen rond erfgoed.

Hier gaan we echter in op een recent maar zeer belangrijk initiatief rond erfgoed binnen deze regio: de oprichting van een intergemeentelijk samenwerkingsverband tussen de gemeenten Bree, Kinrooi, Maaseik en Opglabbeek, de projectvereniging Erfgoed Tussen Maas en Kempen als basis voor de aanvraag van een erfgoedconvenant met de Vlaamse Gemeenschap. Zo'n aanvraag wordt gedaan op basis van een cultureel-erfgoedbeleidsplan. Helaas is de aanvraag bij de Vlaamse gemeenschap in 2011 niet gehonoreerd, maar de projectvereniging blijft actief en is bijgevolg een belangrijke speler in het erfgoedveld in de regio.

(<http://www.kunstenenerfgoed.be/ake/view/nl/433088-Subsidies+voor+cultureel-erfgoedconvenants.html>).

Dit plan is voor onze studie belangrijk én bijzonder interessant. In eerste instantie omdat deze projectvereniging geografisch volledig ingebed ligt in de regio van onze studie. De informatie die in dit plan is verzameld is bovendien zeer recent (situatie 2010). Daarnaast is heel wat van de beschrijvende informatie in dit plan van rechtstreeks nut voor onze studie, vooral dan het deel Het profiel van de samenwerkende gemeenten. Verder zijn de missie, de visie en de set strategische doelstellingen met operationele doelstellingen en acties, instrumenten waarmee we rekening zullen houden bij de aanbevelingen in deze studie. Het cultureel-erfgoedbeleidsplan van de projectvereniging Erfgoed Tussen Maas en Kempen is te consulteren op www.erfgoedkaffee.be.

We halen hier enkel de voor onze studie belangrijkste passages of bevindingen aan:

Samenwerking

De wortels van het samenwerkingsverband liggen in de samenwerking tussen Bree, Opglabbeek en enkele andere buurtgemeenten rond cultuur in 2008 en de euregionale samenwerking tussen Weert (NL), Maaseik en Bree in 2009.

Wanneer in 2010 de stad Maaseik bij de gemeenten Kinrooi, Bree en Dilsen-Stokkem aanklopt met de vraag of er interesse bestaat om samen een aanvraag voor een erfgoedconvenant in te dienen, is de basis van de samenwerking gelegd. Dilsen-Stokkem moet afhaken. Een gelijkaardige vraag wordt nadien gesteld aan Meeuwen-Gruitrode, Lanaken en Opglabbeek. Enkel deze laatste gemeente stapt uiteindelijk in het samenwerkingsverband.

Missie en visie

De vier gemeenten vinden elkaar niet enkel op vlak van gedeeld erfgoed maar ook in een gedeelde visie op erfgoed. Deze visie drukken ze uit in een missie- en visietekst.

Missie

De Erfgoedcel 'Erfgoed Tussen Maas en Kempen' wil het bewustzijn van de waarde van cultureel erfgoed vergroten. Zij wil dit doen door in te spelen op de rijke geschiedenis van de regio en haar levende volkscultuur. Deze drukken een belangrijke stempel op de eigenheid van de streek en haar bewoners. De erfgoedcel wil dit erfgoed onderzoeken, zichtbaar maken en bewaren voor de toekomst.

Het aanwezige sociale weefsel, het rijke verenigingsleven en haar groot aantal vrijwilligers zijn de ideale vertrekbasis om dit erfgoed in te zetten als bindmiddel door het tot stand brengen van samenwerkingsverbanden en kennisdeling.

In haar hele werking wil de erfgoedcel over grenzen heen kijken en werken: over gemeentegrenzen, landsgrenzen, culturele grenzen, grenzen tussen beleids-domeinen, tussen generaties en tussen amateurs en professionals.

De krachtlijnen van de visietekst zijn

- Een polyfonie aan verhalen, waarin men de diversiteit aan verhalen maar ook de unieke kracht van elk verhaal wil benadrukken. Met de term polyfonie wil men er aan werken om al deze unieke stemmen samen te laten klinken.
- Cocreatie en ankerplaatsen, waarmee men de verscheidene erfgoedwerkers wil uitnodigen in vertrouwen te laten samenwerken en creëren.
- Levend erfgoed, wat doelt op het dynamische van erfgoed.
- Erfgoed als kans tot ontmoeten, als de vertaling van de gemeenschapsvormende kracht van erfgoed.

Erfgoedthema's

De vaststelling dat deze vier gemeenten heel wat gedeeld erfgoed hebben, gaf de aanleiding om een aantal erfgoedthema's af te bakenen:

- Grenzen: de regio is altijd een grensgebied geweest, van in de Romeinse tijd tot vandaag.
- Het religieuze leven: hier komt de verwijzing van het Landdekenaat Eyck aan bod waarvan de vier gemeenten deel uitmaakten. Er werden verscheidene kloosters gesticht en kerken gebouwd. Ook de volksdevotie is een thema voor deze regio.
- Water: niet alleen de Maas maar ook de beken die in de Maas uitmonden en de later gegraven kanalen zijn bepalend voor het erfgoed van deze regio.
- Volkscultuur en ander immaterieel erfgoed: hier benoemt men fenomenen als dialect, schutterijen, carnaval, culinair erfgoed en bokkenrijders.
- Erfgroen en het landelijke karakter van de regio

Doelstellingen

Op basis van een SWOT-analyse van de regio kwam men tot een set van strategische en operationele doelstellingen en een eerste pakket acties. Aansluitend bij de doelstellingen en acties, kiest de projectvereniging er ook voor om te werken met jaarthema's, nl. het overgangsritueel geboorte in 2012, eetcultuur in 2013 en 15de-eeuwse kunst in 2014. Jammer dat deze ideeën vooralsnog niet gerealiseerd kunnen worden aangezien er ook geen erfgoedconvenant werd afgesloten met de projectvereniging.

Karnaval Bazaar Kinrooi

We geven de strategische doelstellingen hieronder kort weer:

Strategische doelstelling 1. Sensibiliseren

Acties zijn hier bij voorbeeld een project rond het overgangsritueel geboorte in 2012 (ook symbool voor de geboorte van de erfgoedcel) met aandacht voor familiefoto's, rond 2000 jaar eetcultuur in 2013 en rond 15e-eeuwse of religieuze kunst in 2014 (in het kader van het Van Eyckjaar in Maaseik).

Strategische doelstelling 2. Erfgoededucatie

Hier wil men leerkrachten uit het basis- en secundair onderwijs sensibiliseren voor het belang van erfgoededucatie en kinderen uit het lager onderwijs kennis laten maken met het erfgoed in hun directe leefomgeving (thuis, school, sportclub), gericht op de deelgemeente/dorp.

Strategische doelstelling 3. Een bovenlokaal en open erfgoednetwerk

Binnen dit domein zal men de erfgoedactoren verder in kaart brengen en expertise opbouwen rond methodieken om erfgoedactoren met elkaar in contact te brengen en het organiseren van open bijeenkomsten met actoren wat zich uit in het organiseren van minimum één Erfgoedkaffee per jaar.

Strategische doelstelling 4. Kennisdeling

Hier richt men zich op het in kaart brengen van de aanwezige expertise en het opbouwen van expertise.

Strategische doelstelling 5. Verdwaald zwerfgoed

Deze doelstelling zet in op het ontwikkelen van een methodiek om verdwaald zwerfgoed op te sporen en te inventariseren.

Instrumenten

Dat de projectvereniging niet bij de pakken blijft zitten, blijkt uit het feit dat ze meteen van bij de start de twee volgende instrumenten geoperationaliseerd heeft, nl. de Erfgoedkaffees waarvan een tweede editie plaatsvond op 21 mei 2011 (voor de derde editie in 2012 is er op dit moment nog geen datum) en het online zetten én vullen van een website met databank.

Uit het voorgaande blijkt overduidelijk dat de projectvereniging op zich maar ook de werking ervan zeer belangrijk zijn voor onze studie. In de aanbevelingen van deze studie gaan we hier verder op in.

3. Masterplan Maasvallei ... Grensverleggend! van Regionaal Landschap Kempen en Maasland en Toerisme Limburg

Het Masterplan Maasvallei ... Grensverleggend! kadert binnen de samenwerkings-overeenkomst tussen de provincie Limburg en Regionaal Landschap Kempen en Maasland vzw. De doelstelling van het plan is een geïntegreerd totaalproject uit te zetten in de Maasvallei, dat een synergie beoogt tussen de ontwikkeling van het natuurlijk-landschappelijke en toeristisch-recreatieve potentieel van de Maasvallei. Hoewel dit plan maar een deel van de oppervlakte van ons studiegebied bestrijkt, is het belang ervan voor onze regio zeer groot.

Vooreerst dient gezegd dat dit plan een zeer uitgebreide, boeiende en sterke introductie bevat over de regio, waarnaar we graag verwijzen voor de lezers en gebruikers van deze studie die meer informatie wensen over het historische, landschappelijke en ecologische aspect van deze regio.

Het globale doel van het masterplan is werken aan een 'ecologisch' landschap. Dat betekent "kwaliteitsvolle landelijkheid in de dorpen en een argeloos natuurrijk landschap in het rivierbed". Grensoverschrijdende en internationale marketing van de Maasvallei met zijn ecologische en toeristisch-recreatieve potenties worden hierbij als essentiële uitdagingen benoemd. De operationele doelstellingen van het masterplan worden geënt op het raamwerk van ruimtelijke structuren: de rivier met het ruime rivierbed, het snoer

van Maasdorpen, kasteeldomeinen en cultuurhistorische steden, natuur en open-ruimte-verbindingen en punt- en lijnvormige landschapsstructuren.

Ziepbeek Rekem

Hoewel dit plan zich dus enkel richt op de Maasvallei, is het voor onze erfgoedstudie erg belangrijk. Dat uit zich onder meer in de aandacht die er vanuit het plan gaat naar de aanwezige erfgoedelementen. Maar vooral het plan in uitvoering is interessant voor de onze studie. Regionaal Landschap Kempen en Maasland en Toerisme Limburg werken systematisch de vooropgestelde acties uit. Afhankelijk van de beschikbare middelen en andere randvoorwaarden, worden de acties, vaak op zeer lokaal vlak, aangepakt. Een mooi voorbeeld is het traject dat men in Leut doorloopt en waar men door middel van een breed maatschappelijk samengestelde stuurgroep werkt aan een echte facelift voor het dorp.

4. Strategisch Toeristisch Actieplan Maasland

Het huidige Strategisch Toeristisch Actieplan Maasland loopt nog tot 2013, vanaf 2014 zal er een nieuw STAM uitgewerkt worden. Inhoudelijk moet de uitwerking hiervan nog gedaan worden, maar met grote zekerheid zullen de sterke toeristische lijnen/USP's voor de regio behouden blijven:

- Snoer van Maasdorpen met Maaseik als 'culturele parel'
- Natuurgericht toerisme met Rivierpark Maasvallei (Nationaal Park Hoge Kempen en Kempen~Broek)
- Water met waterrecreatie op de Maas, recreatief toervaren op de Zuid-Willemsvaart (project Willemsroute)

Het erfgoedverhaal of eventuele erfgoedprojecten die onder deze noemer(s) kunnen worden geplaatst, bieden de meeste mogelijkheden om het (toeristisch) product op een hoger niveau te krijgen en (nog) beter te kunnen vermarkten. Het gaat hier dan vooral over alle acties binnen Het Snoer van Maasdorpen.

Maascentrum De Wissen zal op termijn verder evolueren naar hét bezoekerscentrum van Rivierpark Maasvallei. Op welke manier het bezoekerscentrum an sich (dat zelf trouwens ook nog de nodige opwaarderingsinjectie moet krijgen) een erfgoedrol zou kunnen hebben, moet nog verder bekeken worden. We verwijzen

hiervoor ook naar de aanbevelingen, zie p. 138 e.v.

Bree

5. Beleidsplan Onroerend Erfgoed 2010-2016 van ZOLAD+ voor de regio Bilzen, Riemst, Lanaken en Voeren

Het beleidsplan van ZOLAD+ zet de krijtlijnen uit van het beleid dat ZOLAD+ wenst te voeren rond onroerend erfgoed (i.c. archeologie en bouwkundig erfgoed) in de vier aangesloten gemeenten Bilzen, Lanaken, Riemst en Voeren.

Het plan van ZOLAD+ is zeer uitgebalanceerd, ambitieus maar realistisch en bevat de volgende doelstellingen:

1. Karteren & Inventariseren of kennis als basis voor een beleid gericht op het actief behoud van erfgoedwaarden
2. Evaluatie & Waardering of de waarde van erfgoed
3. Conserveren & Beschermen of vrijwaren en behouden van erfgoedwaarden
4. Adviseren of de eerstelijnszorg voor het erfgoed via stedenbouwkundige vergunningsaanvragen
5. Implementeren & integreren of het verankeren van onroerend erfgoed in andere beleidsvelden
6. Ontsluiting & communicatie of het streven naar een breed maatschappelijk draagvlak
7. Kennisvergaring & kennisdeling of op de hoogte blijven van de meest recente ontwikkelingen

Pietersheim Lanaken

De opdracht van ZOLAD+ sluit in slechts beperkte mate aan bij de focus en het werkingsgebied van deze studie; enkel het beleid voor het onroerend erfgoed in Lanaken is hier relevant. Acties voor het werkjaar 2011 met betrekking tot Lanaken zijn bij voorbeeld het actualiseren van de inventaris bouwkundig erfgoed en de uitgave van het publiksboek over de resultaten van de opgravingen aan het Europark te Lanaken en van het boek rond de herinrichting rond het kasteel van Pietersheim. Het boek dat in 2010 werd uitgebracht rond de overzichtstentoonstelling wordt verder gepromoot. Aangezien deze acties in Lanaken op het moment van de uitwerking van de studie worden uitgevoerd, is het niet zinvol om er hier verder op in te gaan.

ZOLAD + is uiteraard een belangrijke partner en stakeholder voor deze studie. Zo is de vertegenwoordiger ervan betrokken in onze klankbordgroep (zie p. 16).

6. Erfgoedbeleidsplan van de provincie Limburg

De uitvoering van deze erfgoedstudie is een opdracht van de provincie Limburg en zit daardoor ook volledig vervat in het erfgoedbeleidsplan van de provincie. We gaan er hier niet verder op in en verwijzen naar het plan van de provincie voor de visie en de beleidsaccenten.

Hoofdstuk 7. Masterplannen van de provincie Limburg

In dit hoofdstuk volgt een bespreking van de erfgoedplannen binnen de provincie maar buiten de regio Maasland.

Zoals eerder reeds gezegd, is de provincie Limburg opgedeeld in vier erfgoedregio's. Voor de eerste drie erfgoedregio's, Haspengouw, Mijnstreek en Noord-Limburg zijn er in het verleden masterplannen voor het streekbepalende erfgoed van die regio's opgemaakt. Voor de vierde erfgoedregio, het Maas- en hinterland, koos men bewust niet voor een masterplan maar voor een erfgoedstudie omwille van de linken met het bestaande masterplan Maasland ... Grensverleggend! van het Regionaal Landschap Kempen en Maasland en Toerisme Limburg (zie hoofdstuk 4).

We gaan kort in op de drie bestaande masterplannen. Aangezien het hier gaat om drie totaal verschillende regio's (Haspengouw, Mijnstreek, Noord-Limburg) werden de drie plannen vanuit een sterk van elkaar verschillende probleemstelling uitgewerkt met uiteraard ook een zeer variërende aanpak in de uitvoering ervan.

Haspengouw

Voor Haspengouw startte men vanuit een bloeiende toeristische regio waar door allerhande recente ontwikkelingen, het erfgoed nog nauwelijks leesbaar was. Vertrekkend vanuit de constatering dat het landschap zelf het belangrijkste erfgoed van de regio is, zet men projecten op zoals de Romeinse Weg en het kastanjeproject (www.pcce.be/eCache/57395/Het_PCCE-Projecten-Kastanje.html) dat erop gericht is het verhaal van het landschap te vertellen en het erfgoed binnen de provincie op een uniforme manier te ontsluiten.

Mijnstreek

De Mijnstreek wordt door de bewoners niet als een regio ervaren maar eerder als een archipel van eilanden. De impact van de mijnbouw op het sociale, economische en maatschappelijke weefsel is dermate groot dat bevolkingsgroepen naast elkaar leven en nauwelijks tot uitwisseling komen. De uitdaging is hier dan ook groot, aangezien dit plan door middel van een actuele erfgoedwerking aan de bewoners kapstokken wil aanleveren om ontmoeting, uitwisseling en betekenisgeving te creëren.

Hiertoe worden concrete instrumenten ingezet zoals het

Museum Mijnerwerkerswoning
Eisden

uitwerken van de nodige infrastructuur om het erfgoed te tonen, te bewaren en te ontwikkelen, werken met metaforen waardoor bepaalde zaken meer herkenbaar worden voor de bewoners, het inzetten van een regisseur etc. Maasmechelen met mijndorp Eisden bevindt zich dus zowel in de regio Mijnstreek als in de regio Maas- en hinterland. Meer hierover op p. 70 en in de aanbevelingen, p. 142-143.

Noord-Limburg

In Noord-Limburg kwam men tot de constatering dat deze regio een minder uitgesproken profiel heeft en dat het erfgoed van deze regio redelijk onbekend is. Op vraag van de provincie werd er bijgevolg een inventaris opgemaakt van het streekbepalende erfgoed zodat dat erfgoed alvast wat meer op de voorgrond kan treden. In functie van de ontsluiting van dat erfgoed werden zes overkoepelende thema's benoemd. Vanuit deze thema's groeide een overkoepelend project voor de regio, nl. de Tweede Wereldoorlog. Alle gemeenten binnen de regio kunnen hier een plaats in krijgen. Op structureel vlak wordt er binnen de studie een voorstel gedaan om een projectvereniging op te richten met het oog op het afsluiten van een erfgoedconvenant voor deze regio.

Aangezien alle erfgoedregio's in de provincie Limburg danig van elkaar verschillen, leveren deze masterplannen niet meteen een inhoudelijke meerwaarde op voor deze erfgoedstudie. In de aanbevelingen komen we wel terug op deze plannen, aangezien sommige relaties en acties vanuit de regio Maas- en hinterland wel kunnen aansluiten bij bepaalde keuzes binnen deze regio's. Ook op vlak van samenwerking zijn er vast en zeker zaken die kunnen worden afgestemd.

Hoofdstuk 8. Erfgoedbeleidsplannen van de erfgoedconvenants Hasselt, Haspengouw en Mijn Erfgoed

In de provincie Limburg zijn op dit moment drie erfgoedconvenants afgesloten tussen de Vlaamse Gemeenschap en lagere overheden, nl. de stad Hasselt (1) en de projectverenigingen Haspengouw-Voeren (2) en Mijn Erfgoed (3). Belangrijk hier op te merken is dat Hasselt en Mijn Erfgoed beschikken over een erfgoedbeleidsplan voor de periode 2009-2014; de projectvereniging Haspengouw-Voeren werd recent opgericht en beschikt over een plan 2012-2014.

In dit verband is het belangrijk aan te halen dat een erfgoedconvenant instrumenten ontwikkelt voor de zorg voor het roerend erfgoed, met andere woorden het onroerende erfgoed komt hier dan ook niet aan bod.

Hasselt

Het erfgoedconvenant met de stad Hasselt is een typisch stedelijk convenant. Aangezien Hasselt geografisch niet aansluit bij de regio Maas- en hinterland, is een uitgebreide toelichting van dit convenant hier niet relevant. De tekst van het erfgoedbeleidsplan is te raadplegen op

www.erfgoedcelhasselt.be/images/filelib/beleidsplan_20092014_definitief_45.pdf.

Haspengouw

De projectvereniging Erfgoed Haspengouw die het erfgoedconvenant uitvoert, is een samenwerkingsverband van 10 steden en gemeenten, nl. Bilzen, Borgloon, Gingelom, Hoeselt, Heers, Nieuwerkerken, Riemst, Sint-Truiden, Tongeren en Voeren. Deze regio sluit fysiek aan bij de regio van onze studie; een deelgemeente van Lanaken, Veltwezelt, hoort landschappelijk gezien trouwens bij Haspengouw. Het convenant Haspengouw is een eerste beleidsperiode ingegaan en legt bijgevolg accenten op interne samenwerking en organisatie. Aangezien er eerder al erfgoedconvenants werden afgesloten met de steden Tongeren en Sint-Truiden, is er al heel wat (erfgoed)expertise binnen dit samenwerkingsverband aanwezig. De ervaringen van dit convenant zijn dan ook zeer interessant in functie van samenwerking binnen onze regio. Op het moment van het verschijnen van deze studie, was het plan nog niet gepubliceerd op www.erfgoedcelhaspengouw.be.

Mijn Erfgoed

De projectvereniging Mijnstreek voert het erfgoedconvenant Mijn Erfgoed uit voor een samenwerkingsverband tussen de gemeenten As, Beringen, Genk, Heusden-Zolder, Houthalen-Helchteren en Maasmechelen. Het aanwezige mijnverleden verbindt deze plekken. Aangezien Maasmechelen ook tot ons studiegebied behoort, zijn de inhoud en

aanpak van dit plan sowieso zeer interessant voor onze studie. De omgevingsanalyse van het erfgoedbeleidsplan geeft alvast een zeer boeiende inkijk op de mijn- en aanpalende regio's. In de analyse wordt er ook heel wat aandacht besteed aan het erfgoed en de erfgoedactoren van Maasmechelen. Aangezien het erfgoedconvenant breder kijkt dan alleen maar het specifieke mijnerfgoed, zijn er vanuit dit samenwerkingsverband zeker mooie relaties te leggen met ons studiegebied. Bovendien wordt er in de doelstellingen van het erfgoedconvenant Mijnerfgoed zeer duidelijk ingezet op samenwerking en expertise-uitwisseling met andere partners. We komen hier zeker later nog op terug.

DEEL 3. STRUCTUREREND GEGEVEN EN VERBINDENDE ELEMENTEN

Maaswinkel

Hoofdstuk 1. Structurerend gegeven

In de opdracht van deze studie is gevraagd een structurerend element te benoemen: *"Een structurerend gegeven/element/idee voor het Maasland. Hiervoor wordt verwezen naar andere provinciale plannen zoals het Masterplan Haspengouw (met de Romeinse weg en het fruitspoor als structurerend element), het Masterplan Mijnstreek (de idee van een archipel) en Noord-Limburg (het kanaal)."*

Uit het voorgaande is al vaak gebleken hoe belangrijk en groot de impact is geweest en nog steeds is van de Maas op deze regio. De Maas is sowieso de belangrijkste vormgever van het gebied. Zo zijn de meest recente en zichtbare structuren, althans in geologische termen, gevormd door de Maas. Vanaf de IJstijden heeft deze rivier vanuit de Eifel en de Ardennen puin meegevoerd en dat afgezet in zijn stroomgebied. Dat puin en die klei hinderden de waterstroom, waardoor het verval minder werd en de rivier kronkelend telkens zijn bedding verlegde. Het puin bleef achter aan de randen en uiteindelijk sneed de Maas zich weer in de afgezette lagen in. Er ontstond een vruchtbare vallei met terrassen, die vandaag vrij abrupt stopt aan het Kempisch plateau, de afzetting van het aangevoerde grind. Dat plateau is bedekt met zand dat er is komen aanwaaien. Ook al zien de Maasvallei en het Kempisch plateau er landschappelijk anders uit, beide danken hun oorsprong aan de Maas.

De impact van de Maas stopt niet bij de vorming van het landschap. De Maas heeft op zowat de volledige uitbouw en organisatie van deze regio een invloed gehad (wat verder ook zal blijken uit de verbindende elementen) en heeft die nog steeds. Het werk van de Maas is ook nooit af. Vandaar dat we gekozen hebben voor volgend structurerend gegeven: **DE MAAS, EEN BLAUWE BOETSEERDER**. Het boetseren slaat hier op vormgeven en op het werk in progress; blauw is uiteraard de kleur van water, maar blauw heeft ook de connotatie van status en macht. Dit structurerend element zal in de verdere communicatie en uitvoering een rol gaan spelen. Het structurerend element zal ook als basis gebruikt kunnen worden voor het opmaken van de *look & feel* van deze erfgoedregio.

Hoofdstuk 2. Verbindende elementen

In de opdracht van deze studie is het volgende gevraagd: *"Een inventaris van streekbepalend erfgoed bevat de lijst van alle erfgoed (onroerend, roerend en immaterieel erfgoed) van streekbepalend belang. Deze wordt opgesteld in samenwerking met bevoorrechte getuigen en met lokale partners"*.

Na een grondige studie van het aanwezige erfgoed, leek het niet mogelijk om te werken met de term streekbepalend in functie van het opmaken van de inventaris. De set criteria die we hiertoe ontwikkelden was niet werkbaar om een interessante en steekhoudende selectie te maken. Ook de insteken bovenlokaal karakter of streekbelang werden onderzocht maar ook niet effectief bevonden.

We gingen op zoek naar een andere manier om het erfgoed in bredere verbanden met elkaar te linken en kwamen bij clusters van verbindende elementen. Deze insteek maakt het wel mogelijk om erfgoedelementen die echt typerend of veelvoorkomend zijn voor de regio in relatie te brengen met elkaar. De beschrijving en inventaris van deze verbindende elementen vormen dan ook het corpus van deze studie.

Op basis van gesprekken met actoren en belanghebbenden, van het onderzoek van de collecties in de regio en van bestaande inventarissen, werden de term verbindende elementen voor deze regio als volgt gedefinieerd:

Verbindende elementen in deze studie zijn erfgoedelementen die:

- terug te voeren zijn op de Maas als vormgever van het landschap, op het stroomgebied van de Maas (Maas en zijrivieren, die oost-west lopen)
of
- die terug te voeren zijn op de Maas als noord-zuidverbindingssas
of
- die in hoge concentratie voorkomen in de regio en door inwoners en/of erfgoedprofessionals belangrijk gevonden worden voor de eigenheid van de streek.

Hieruit werden volgende clusters benoemd:

Voor (zo goed als) het hele gebied:

1. Schutterijen, harmonieën en fanfares
2. Carnaval
3. Bouwmaterialen en regionale architectuur
4. Franken, Merovingers en Karolingers⁹

⁹ We beseffen dat dit verbindend element hier wat uit de band springt. Wanneer de andere verbindende elementen heel erg herkenbaar zijn voor de regio, is het dat voor Franken, Merovingers en Karolingers sowieso veel minder. Maar net daar zit de uitgading: dit thema heeft binnen de regio heel wat mogelijkheden op vlak van archeologie, historische onderzoek etc. Bovendien vormt het een mooi vervolg op alles wat er rond de Romeinse periode in Tongeren en - bij uitbreiding - in Haspengouw gebeurt.

5. Grote conflicten en territoriale verschuivingen
6. Laatgotische beeldsnijkunst
7. Wegen en beweging

Voor de noord-zuidverbinding:

8. Maasdorpen en –steden
9. Maaslandse dialecten

Voor de oost-westverbinding

10. Molens

Hieronder worden de verbindende elementen beschreven. De beschrijvingen zijn relatief beknopt en nodigen uit tot verdieping, verdere studie en contextualisering. Over sommige thema's is al veel gepubliceerd, andere zijn vrijwel onbeschreven bladen; bepaalde erfgoedelementen zijn goed in kaart gebracht, andere nog vrijwel onbekend.

Per verbindend element zijn de volgende gegevens opgenomen:

1. Beknopte beschrijving van het thema

Met deze beschrijving geven we kort de historische of etnologische achtergronden van dit thema aan en wat de relatie van dit thema is met de streek; de beschrijving is geenszins uitputtend. De beschrijving geeft een schetsmatige achtergrond van de erfgoedelementen die erbij horen en die, waar mogelijk, opgenomen zijn in de inventaris.

2. Erfgoedelementen, met verwijzingen naar de inventaris

Bij elk thema worden alle elementen die aan dat thema gelinkt kunnen worden, algemeen beschreven. De elementen zijn integraal opgevat, dat wil zeggen dat zowel onroerend, roerend als immaterieel erfgoed dat bij dit verbindend element hoort, is opgenomen. Waar mogelijk zijn de erfgoedelementen opgenomen in de inventaris; waar dat niet mogelijk was, bijvoorbeeld omdat toegankelijke registratie ontbreekt, is dat ook aangegeven.

We benoemen hier uiteraard enkel de objecten, collecties, deelcollecties die we kennen. Door gebrekkige registratie is er veel erfgoed niet bekend maar er zijn natuurlijk ook de vele particuliere collecties, zoals bij voorbeeld foto's of documenten uit de Wereldoorlogen bij mensen thuis.

3. AAT-trefwoorden

De *Art and Architecture Thesaurus* (www.aat-ned.nl) is een internationale standaardlijst van trefwoorden en beschrijvingen van erfgoedelementen. Door deze gestandaardiseerde trefwoorden te gebruiken, kunnen erfgoedelementen in inventarissen met elkaar in verband gebracht worden. De verbindende elementen zijn typisch voor de regio Maas- en hinterland, maar kunnen wel gelabeld worden met algemene, gestandaardiseerde trefwoorden. Erfgoedplus.be, het register van

erfgoed dat de provincie Limburg ondersteunt, werkt met deze standaardtrefwoorden. Het is de bedoeling dat op termijn alle erfgoedelementen, die hier genoemd zijn, in Erfgoedplus worden opgenomen. De trefwoorden die hier aangegeven worden, vormen een eerste aanzet tot het leggen van verbanden in Erfgoedplus.be. In bijlage 3 komen we hier verder op terug. De trefwoorden geven ook de gelegenheid koppelingen te maken met gegevens uit andere registers, die de AAT-trefwoorden gebruiken.

4. Actoren

Zoals al eerder gesteld zijn actoren bijzonder belangrijk voor het erfgoed in deze streek. Daarom zijn, waar relevant, actoren die betrokken zijn bij een verbindend element in grote lijnen genoemd en afzonderlijk, voor zover bekend, opgenomen in de inventaris.

5. Mogelijke verbindingen buiten de regio

De verbindende elementen zijn wel kenmerkend maar niet exclusief voor deze regio; daarom is per element aangegeven welke raakvlakken er zijn met erfgoed in aangrenzende regio's.

6. Verwijzingen

De verwijzingen zijn net zoals de korte beschrijving niet uitputtend. Zij vormen een eerste introductie op het thema via publicaties en websites. Op basis daarvan is diepgaander onderzoek mogelijk.

Verbindend element 1. Schutterijen, harmonieën en fanfares

Beknopte beschrijving

Hoewel schutterijen enerzijds en harmonieën en fanfares anderzijds een verschillende achtergrond hebben, delen ze ook enkele kenmerken en zijn ze nauw met elkaar verbonden. Vandaar dat we ze hier als een verbindend element hebben benoemd.

Schutterijen zijn in de late middeleeuwen ontstaan als privé-milities die steden en later ook het platteland beschermden. Ze waren georganiseerd als gilden, met eigen rituelen, sociale en religieuze functies. In de loop van het Ancien Régime verschoven hun activiteiten van bescherming die steeds meer in handen kwam van een beter georganiseerde overheid, naar vermaak en sociale activiteiten. De schutterijen verdwenen grotendeels in de Franse tijd, om soms meteen daarna, maar velen pas later in de 19e of begin 20e eeuw, weer op te leven als vrijetijdsverenigingen die de oude tradities nieuw leven inbliezen. De huidige schutterijen zijn een mengeling van militaire, sociale en religieuze tradities, aangepast aan de huidige tijd. Schutterijen vervullen een sociale en culturele functie. Lidmaatschap wordt vaak van generatie op generatie in families overgedragen.

Oud Limburgs Schuttersfeest 2011 Stokkem

Schutterijen zijn sterk verbonden met muziek. Vele hebben een eigen muziekkorps, dat meetrekt in stoeten. Van oudsher waren er enkel tamboers bij de schutterij en dan nog alleen bij speciale gelegenheden. Sinds de jaren 1950 zijn er muziekkorpsen toegevoegd aan heel wat schutterijen.

Los van de schutterijen zijn er harmonieën (hout- en koperblazers, slagwerk) en fanfares (enkel koperblazers, saxofoon en slagwerk). Ze ontstonden in de 19^e eeuw, als muziekgezelschappen die populaire deuntjes speelden of zongen – vaak kwam de harmonie of fanfare voort uit een koor - voor en door mensen die zich niet konden veroorloven naar dure concerten te gaan. Door massaproductie en technische innovaties (zoals de saxofoon) waren deze blaasinstrumenten bereikbaar voor en beter bespeelbaar door amateurs. In de periode direct na de Belgische onafhankelijkheid werden muziekkorpsen, vaak naar het voorbeeld van militaire muziekkapellen, opgericht door notabelen, om voor muziek te zorgen bij allerlei nationale en andere feestelijkheden. Later in de 19^e eeuw raakten de muziekgezelschappen verzuild, zoals het hele verenigingsleven, waardoor er ineens veel meer muziekmaatschappijen werden opgericht van verschillende strekkingen. In de loop van de 19^e eeuw waren harmonieën en fanfares verenigingen waar iedereen lid van kon worden. Harmonieën en fanfares kenden periodes van ups en downs. In het studiegebied zijn ze sterk aanwezig gebleven en maken ze nog steeds, net als de schutterijen, deel uit van het stevige verenigingsleven in de regio.

Erfgoedelementen

Zie voor details de inventaris in deel 6.

Archieven

- Er is een archief van één schutterij opgenomen in Archiefbank Vlaanderen. In het Rijksarchief Hasselt bevinden zich archieven van de schutterij Mechelen-aan-de-Maas (18e eeuw) en van schutterij Sint-Servaas in Ophoven (16-18e eeuw). Enkele schutterijarchieven bevinden zich bij heemkringen. De overige archieven zijn nog niet geregistreerd.
- Noch in Muziekbank Vlaanderen, www.muziekbankvlaanderen.be, noch in Archiefbank Vlaanderen, www.archiefbank.be, zijn archieven van harmonieën en fanfares geregistreerd. Ze bevinden zich waarschijnlijk nog bij de verenigingen zelf.

Objecten

- Uniformen
- Wapens

- Muziekinstrumenten
- Vlaggen en vaandels
- Medailles

De meeste objecten bevinden zich bij de verenigingen zelf. Heemkringen beheren ook een aantal schuttersobjecten. Heemkring Wotra bijvoorbeeld bewaart de objecten van de opgeheven schutterij Sint-Anna Voorshoven.

Documentair erfgoed

- De schutterijen, harmonieën en fanfares hebben zelf foto's en filmpjes, die zij soms tonen op het internet (zie actoren in inventaris).
- Er zijn wellicht geluidsopnamen aanwezig bij de verenigingen; hier en daar staan er opnames op de verenigingswebsite.
- Documentatie over schutterijen en muziekmaatschappijen bij heemkringen

Immaterieel erfgoed

- Schutterijen houden heel wat tradities in ere. Een overzicht staat op www.maasenkempen.be.
- Een belangrijk evenement voor alle schutterijen is het Oud Limburgs Schuttersfeest, dat jaarlijks wordt gehouden. In 2011 vond het in Stokkem plaats. Daar komen alle schutterijen uit Nederlands en Belgisch Limburg bijeen.

AAT-trefwoorden

- Activiteiten: wedstrijden, optochten
- Actoren en organismen: schutterijen¹⁰, muziekgezelschappen
- Objecten: kledingaccessoires, identificatiedragers, informatiedragers, muziek-instrumenten

Actoren

- Er zijn 23 actieve schutterijen in de 7 gemeenten; zie inventaris.
- Er zijn 26 harmonieën en fanfares (andere blaasmuziekgezelschappen niet meegerekend); zie de inventaris in deel 6.

¹⁰ De AAT omschrijft schutterijen als milities, wat ze hier niet meer zijn; er is geen omschrijving die bij het huidige fenomeen past.

Mogelijke verbindingen buiten de regio

- Bij de Bond van Schutterijen Maas en Kempen zijn 16 schutterijen uit 7 gemeenten van de erfgoedstudie aangesloten en 8 uit aangrenzende gemeenten Meeuwen-Gruitrode, As en Bocholt.
- Op het Oud-Limburgs Schuttersfeest van 2011 waren 164 schutterijen uit beide Limburgen aanwezig, www.ols2011.eu.
- De Oud-Limburgse Schuttersfederatie, die het Oud-Limburgs Schuttersfeest organiseert, heeft in Nederlandse Limburg een museale collectie, die momenteel niet getoond kan worden, www.olsfederatie.com/#/6.
- Harmonieën en fanfares zijn verenigd in de provinciale koepel van Vlamo, de Vlaamse Muziekorganisatie vzw, www.vlamo.be/index.php?onderdeel=2001&titel=Limburg.
- Aan de overkant van de Maas is eveneens een levendig verenigingsleven van harmonieën en fanfares, www.b9.nl/harmonie/limburg.htm. De harmonie van Thorn bijvoorbeeld heeft internationale faam.

Verwijzingen

- Uitgebreide achtergronden van de schutterijen in de regio Maas en Kempen zijn te vinden op www.maasenkempen.be.
- Geschiedenis van het schutterswezen op de website van de Oud-Limburgse Schuttersfederatie, www.olsfederatie.com/pagina8#/8.
- Beschrijving van de tradities bij de schuttersgilden van de Hoge Gilde Raad der Kempen vzw met literatuurverwijzing is te vinden op, www.tradities.be/tradities_detail.php?id=17.
- Over harmonieën en fanfares is nog weinig onderzocht en geschreven. Wel vermelden de meeste verenigingen hun eigen geschiedenis op hun website.
- *Harmonies en fanfares in Limburg*, Brussel 1986

Oud Limburgs Schuttersfeest 2011 Stokkem

Verbindend element 2. Carnaval

Beknopte beschrijving

Carnavalsmuseum Maasmechelen

De oorsprong van carnaval is onbekend. Het feest wordt zowel in verband gebracht met de christelijke kerk, het feest aan de vooravond van de vastenperiode, als met Germaanse en Romeinse gebruiken. In de 16^e eeuw damde de katholieke kerk carnaval sterk in vanwege de uitwassen die ermee gepaard gingen. In protestantse gebieden verdween carnaval geheel, samen met de vastenperiode. Juist op de grens van protestantse en katholieke gebieden, in de Zuidelijke Nederlanden en het Duitse Rijnland, bleef het carnaval latent aanwezig. In de 19^e eeuw werd de traditie nieuw leven ingeblazen in het Duitse Rijnland, vooral in Keulen. Carnaval was daar een ludiek protest tegen het militaristische en protestantse Pruisen dat het gebied overheerste. De dansmariekes bijvoorbeeld zijn ontstaan als parodie op de strenge Pruisische militairen. Het carnaval in

Maas- en hinterland is, evenals in de rest van Belgisch en Nederlands Limburg, afgeleid van het Rijnlandse carnaval. Er zijn een aantal typische elementen:

- Carnavalsverenigingen. De meeste verenigingen zijn in de jaren 1960 en 1970 opgericht. Elke vereniging heeft zijn prins carnaval (tegenwoordig vaak ook een prinses en een jeugdprins) en een Raad van Elf. Elk dorp heeft minstens een, vaak verschillende carnavalsverenigingen. Zij zijn de motor achter het plaatselijke carnaval. De Limburgse carnavalsverenigingen hebben zich verenigd in de koepel Liveke die op zijn beurt weer lid is van de Europese koepel FEN.
- Stoeten. In elk dorp is er een stoet, georganiseerd door de plaatselijke vereniging(en). Sommige stoeten trekken uit met carnaval zelf, andere in de weken erna. De oudst gedocumenteerde stoet van België is de halfvastenstoet van Maaseik die zeker al sinds 1865 bestaat. In de stoeten trekken praalwagens, verklede groepen en *Einzelgänger* mee. Muziek wordt gemaakt door de officiële fanfares en harmonieën en door de zate hermeniekes (gelegenheidsgroepen).
- Kleding, grime en maskers. Carnaval bestaat ook zonder vermommingen. Het Rijnlandse carnaval wordt gekenmerkt door kostuums en grime waar veel aandacht aan wordt besteed. Over de herkomst en betekenis van verkleeden en maskerades

wordt veel gespeculeerd, gaande van in een andere huid kruipen tot bezweringen van onheil en dodenrituelen. Nu zijn het vooral ludieke of parodiërende elementen.

- Officiële kleuren die overal terugkomen. Dit zijn rood, geel en groen. De betekenis ervan is onzeker.
- Schlaggers en gebruik van dialect. Carnaval en dialect zijn intens met elkaar verbonden. Het sterkst komt dat tot uiting in de carnavalsschlaggers, de veelal plaatselijke liedjes in het dialect. In het Maasland brengen enkele verenigingen jaarlijks de CD *Vasteloavend aan de Maaskant* op de markt.

Erfgoedelementen

Zie voor details de inventaris in deel 6.

Archieven

- Carnavalsverenigingen beschikken waarschijnlijk over archieven

Objecten

- Collectie carnavalsmuseum Maasmechelen

Documentair erfgoed

- Carnavalsverenigingen zelf hebben heel wat materiaal, dat vaak op hun website staat (zie inventaris actoren). Ook heemkringen beschikken over foto's en documentatie.
- Er bestaat geen overzicht van carnavalsliedjes. De vzw Vasteloavend aan de Maaskant brengt sinds 1992 compilatie-cd's uit: www.vasteloavend-maaskant.com.

Immaterieel erfgoed

- Een overzicht van carnavalstradities staat op www.tradities.be/tradities_detail.php?id=16.
- Een overzicht van stoeten met praalwagens en kostuums staat op www.fenvlaanderen.be/carnavalstoeten/overzichtstoeten.

AAT-trefwoorden

- Objecten: carnavalskleding
- Activiteiten: carnaval

Actoren

- Er zijn 34 carnavalsverenigingen in de streek. Zij zijn verenigd in de koepel Liveke (Limburgse Verenigingen Karnavals Evenementen), www.liveke.be.
- In Maasmechelen is het carnavalsmuseum.

Mogelijke verbindingen buiten de regio

Het Maaslandse carnaval is sterk verbonden met het carnaval aan de andere kant van de Maas en het carnaval in beide Limburgen in het algemeen.

Verwijzingen

- Informatie over carnaval in de regio is te vinden op <http://erfgoedkaffee.be/wiki/tiki-index.php?page=Carnaval&structure=Beleidsplanningsproces+2012-2014>.
- Uitgebreide beschrijvingen staan op www.tradities.be/tradities_detail.php?id=16 (deze website bevat ook een literatuurlijst) en www.fenvlaanderen.be.
- Lauvrijs, B., *Carnaval*, Diest 1996

Verbindend element 3. Bouwmaterialen en regionale architectuur

Beknopte beschrijving

Bouwmaterialen weerspiegelden lange tijd een verbinding tussen gebouwen en het omringende landschap, dat diende als bron of als transportweg voor het bouw materiaal. Het Maasland leverde Maaskeien en klei voor baksteen, de Maas was de aanvoer route voor natuursteen uit zuidelijker gelegen gebieden. Met de toenemende globalisering is die band verminderd: grondstoffen worden van over de hele wereld aangevoerd, de band tussen bouwmaterialen en de omgeving waarin zij ontstaan zijn is dan ook veel minder sterk, al zijn er nog steenbakkerijen langs de Maas en wordt er nog natuursteen uit de Ardennen gebruikt.

In het Maasland en op het Kempisch plateau zijn de meest voorkomende soorten natuursteen in gebouwen Maaskeien (vooral in romaanse gebouwen), Maastrichtersteen (ook wel mergel genoemd) en carboonzandsteen.

De Maaskeien werden gewonnen uit grindlagen op het Kempisch plateau (de berggrinden) of uit lagen op de laag- of middenterrassen (de dalbodemgronden). De keien zijn in de IJstijden aangevoerd vanuit de Ardennen. De onregelmatig gevormde Maaskeien werden als zodanig tot ongeveer de 14^e eeuw gebruikt. In Opoeteren bleven deze Maaskeien voor de hoevenbouw in gebruik tot in de 19de eeuw.

Vanaf de 14^e eeuw verdrong Maastrichtersteen de plaatselijke Maaskeien. Maastrichtersteen wordt vaak mergel genoemd, maar het is geen mergel want mergel is geologisch gezien een afzetting van klei en kalk. Maastrichtersteen is tufkrijt, een vrij poreuze, lichte steensoort, die voorkomt langs de Maas en de Jeker, tussen Maastricht en het leemplateau ten zuiden van Tongeren. Maastrichtersteen werd eerst afzonderlijk gebruikt en vanaf de 16^e eeuw in combinatie met Maaskalksteen in de Maasstijl. Daarin bestonden er horizontale geledingen, vensterkruisen en hoekkettingen in Maaskalksteen en speklagen in Maastrichtersteen. Overigens is de Maasstijl wijder verbreid geweest dan enkel in het Maas- en hinterland.

Maaskalksteen (arduin, Naamse steen of kolenkalk) is de meest voorkomende steensoort in het Maasbekken. De steen werd gewonnen tussen Luik en Namen, langs de Maas en de zijrivieren ervan. De steen verdrong vanaf de tweede helft van de 17e eeuw de Maastrichtersteen vrijwel volledig. Maaskalksteen kende een zeer ruim verspreidingsgebied in de huidige provincies Luik en Limburg en aan de overkant van de Maas. Het was tot midden 19e eeuw de enige gebruikte natuursteen. Daarna gebruikte men andere natuursteen, van buitenlandse oorsprong.

Carboonszandsteen komt vooral uit de buurt van Luik, waar het samen met steenkool werd gedolven. De steen werd gebruikt langs de Maas, maar is vanaf ongeveer de 14^e eeuw vervangen door Maastrichtersteen en Maaskalksteen. Doordat in de 19^e eeuw veel

kerken in het Maasland nieuw gebouwd zijn, zijn oudere exemplaren met deze steensoort erin verwerkt verdwenen.

Klei, aangevoerd door de Maas, was en is een grondstof voor bakstenen. Er is veel kleinschalige baksteennijverheid geweest; in de regio is er nu nog een grote steenbakkerij, Terca Schouterden in Maaseik.

Grind is in de 20^e eeuw een belangrijke grondstof geworden voor de betonindustrie. In het landschap zijn allerlei verlaten en nog werkende grindgroeves te zien. De grindgaten worden vaak ingericht als toeristische trekpleister. Er zijn in diverse periodes regionale bouwstijlen toegepast. Het gebruik van Maaskeien in de romaanse periode is al genoemd. Vanaf de 14e eeuw ontwikkelde zich in de kerkenbouw een plaatselijke variant van de gotiek, de Maaslandse gotiek, die langs de Maas van Dinant tot 's-Hertogenbosch voorkwam. Deze stijl wordt onder andere gekenmerkt door een eenvoudig grondplan, het gebruik van Maastrichtersteen voor de buitenmuren en Maaskalksteen voor de zuilen, blinde westtorens, kleine afmetingen, enigszins gedrongen verhoudingen en een sobere afwerking.

Opmerkelijk is de Maasstijl, waarin tussen de 16e en de 18e eeuw veel gebouwen, behalve kerken, werden opgetrokken. De stijl kwam voor in het gehele prinsbisdom Luik, waar het grootste deel van het studiegebied toe behoorde. Kenmerken zijn het gebruik van Maaskalksteen of Maastrichtersteen voor deur- en vensteromlijstingen, hoekstenen, hoekkettingen en speklagen, die de gevels een zwaar horizontaal accent gaven. Deze architectuur zou terug te voeren zijn op de verstening van de architectuur, ingegeven door verordeningen tegen brandgevaar. Een tweede element in de opkomst van deze stijl was dat met dergelijke stenen gebouwen eigenaars of opdrachtgevers zich onderscheidden van degenen die zich slechts een lemen huis konden veroorloven. De opvatting dat deze stijl een regionale vorm van renaissance bouwkunst was wordt steeds meer verlaten, omdat de stijl voorkwam tot ver in de 18^e eeuw en alleen aanvankelijk renaissance stijlkenmerken vertoonde.

Markt Maaseik met Museumapotheek

De hoeves in dit voornamelijk ruraal gebied zijn in de loop van de 19^e eeuw alle versteend; vakwerk komt hier niet voor. De hoeves die gebouwd werden in de 19^e eeuw in de ontginningsgebieden werden meteen in baksteen opgetrokken. De meeste zijn langgerekt, dat wil zeggen dat woonhuis en dienstgebouwen zich onder een dak bevinden. Alleen langs de Maas komen grotere hoeves voor, met een tweeledige of U-vorm.

Erfgoedelementen

Onroerend erfgoed

- Gebouwen, zie inventaris in deel 6
- Grindgroeves (Landschapsatlas)
- Leemputten (Landschapsatlas)

AAT-trefwoorden

- Materialen: grind, hardsteen, kalksteen, zandsteen, klei
- Objecten: religieuze gebouwen, verdedigingswerken, openbare gebouwen, woningen

Actoren

De meeste woningen zijn in particulier bezit en bijgevolg niet toegankelijk voor het publiek. Openbare gebouwen die toegankelijk zijn, zoals kerken, zijn opgenomen in de inventaris.

Mogelijke verbindingen buiten de regio

Vrijwel de hele provincie Limburg wordt gekenmerkt door gebouwen in Maastrichtersteen (mergel). Ook aan de andere kant van de Maas in Nederlands Limburg werd veel gebouwd met deze steensoort, in de variëteit Kunradersteen (dezelfde steensoort uit een andere groeve). Grindgroeves en steenbakkerijen komen aan beide zijden van de Maas voor.

Verwijzingen

- Dreesen, R., Duser, M. en Doperé, F., *Atlas natuursteen in Limburgse monumenten. Geologie, beschrijving, herkomst en gebruik*, Genk 2001
- Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, <https://inventaris.onrorenderfgoed.be>
- Van de Konijnenburg, R., *Het Stadhuis van Bree*, Tiel 2006

Verbindend element 4. Franken, Merovingers en Karolingers¹¹

Beknopte beschrijving

Aan beide zijden van de Maas hebben zich in een ruime regio rond het studiegebied belangrijke ontwikkelingen voorgedaan na de Romeinse periode. Vanaf de 3^e eeuw trokken Franken (een groep Germaanse stammen) die als foederati een overeenkomst hadden met de Romeinen, in steeds grotere getale het Romeinse Gallia binnen. Zij verdedigden het gebied voor de Romeinen en bleven er na de val van het Romeinse rijk wonen. De Franken breidden gestaag hun macht uit. Hun koning en legeraanvoerder Clovis (Chlodovech) breidde rond 500 zijn macht uit over een groot deel van Gallia. Het hielp daarbij dat hij zich tot het christendom bekeerd had; daarmee verzekerde hij zich van steun van de geestelijkheid. Zijn rijk viel na zijn dood uiteen, maar de Merovingische dynastie (genoemd naar zijn min of meer legendarische grootvader Merovech) die hij stichtte, bleef bestaan. De Merovingische heersers werden echter steeds machtelozer, terwijl de grondbezittende adel steeds machtiger werd. Uiteindelijk wist een machtige adellijke familie in Austrasië (een van de rijken waar Merovingers aan de macht waren en dat zich ongeveer uitstreckte over het oosten van het huidige Frankrijk, het westen van Duitsland, België ten oosten van de Schelde en delen van Nederland) de functie van hofmeier of vervanger van de vorst te monopoliseren. Deze Pippiniden of Karolingers – zo genoemd naar een van hun stamvaders Pippijn van Herstal of naar hun beroemdste telg, Karel de Grote – hadden uitgestrekte landerijen in het gebied tussen Maas en Moezel. Zij namen steeds meer taken van de machteloze koning over en brachten uitgestrekte gebieden onder hun gezag, totdat in 751 de adel van Austrasië de Merovingische koning afzette en Pippijn de Korte tot koning koos. Hij werd opgevolgd door zijn zoons Karel en Karloman; na de dood van Karloman heerste Karel alleen verder over dit Karolingische rijk. Het rijk werd in de 9^e eeuw verdeeld onder zijn zonen.

De Maasvallei tussen Verdun en Maastricht is wat betreft de Merovingische en Karolingische periode redelijk goed bestudeerd. Voor die regio werd aangetoond dat de Maas in de Merovingische en de Karolingische periode een belangrijke levensader was, waarover (luxe)goederen geproduceerd, vervoerd en verhandeld werden. Maastricht had in de 7^e eeuw een munt en was in de 9^e eeuw een belangrijke marktplaats. Het belangrijkste middel van bestaan was landbouw op domeinen van grootgrondbezitters: edelen, kerken of kloosters.

Het gebied langs de Maas ten noorden van Maastricht is helaas veel minder onderzocht wat betreft de periode van de 4^e tot de 10^e eeuw. Archeologen nemen aan dat de Maas

¹¹ Zie ook voetnoot 9 op p. 85.

hier ook een belangrijke rol speelde, maar dat is nog niet aangetoond. Wat er aan archeologische vondsten bekend is in het studiegebied zijn enkele grafvelden (Lanaken-Neerharen, Kinrooi- Ophoven en Maasmechelen), bewoningssporen in Neerharen-Rekem en de kerk van Maaseik-Aldeneik. Uit latere periodes werden versterkingen onderzocht in Kinrooi-Kessenich, Lanaken-Pietersheim en Rekem-d'Aspremont-Lynden.

De site in Neerharen-Rekem ligt op een plaats waar herhaalde bewoning is aangetoond vanaf het jong-paleolithicum. In de 4^e en 5^e eeuw lag hier een Frankisch dorp, waar textiel werd gemaakt, levensmiddelen werden opgeslagen en zich een bronswerkplaats bevond. Na de 5^e eeuw werd het dorp verlaten. Uit de 6^e eeuw is er een Merovingische boerderij gevonden. Er is nog weinig over de bewoning in deze streken in de Frankische en Merovingische tijd bekend. Vanuit de veronderstelling dat de Maas een belangrijke rol speelde als handelsroute en de kennis van de iets zuidelijker gelegen steden Maastricht, Tongeren en Luik, met grote economische, politieke en religieuze invloed in de wijde omgeving, kan aangenomen worden dat de regio Maas- en hinterland nog heel wat niet-bestudeerde informatie bevat over de Frankische, Merovingische en Karolingische tijd.

De uitoefening van politieke macht over het studiegebied was tot de 10^e eeuw wisselvallig en niet altijd duidelijk. De Merovingische vorsten konden hun gezag niet overal en altijd laten gelden en over de rol van plaatselijke adel is niet veel bekend. Hoe de territoriale indeling er precies uitzag, is niet duidelijk. Het rijk was verdeeld in gouwen, die deels teruggingen op Romeinse territoria (pagi). De gouwen werden bestuurd door gouwgraven, over wie erg weinig bekend is. Langs de Maas lag de Maasgouw, maar hoe deze begrensd was is niet duidelijk. Het studiegebied lag er waarschijnlijk wel helemaal in; de zuidgrens lag ongeveer bij Maastricht en de noordgrens ongeveer bij Venlo. In de tijd dat Karel de Grote een groot West-Europees rijk vormde door veroveringen en vooral door de lagere adel aan zich te binden met lenen en ambten, lag de regio Maas- en hinterland in het hart ervan. Karel reisde rond met zijn hofhouding, maar verbleef vaak in Herstal aan de Maas en later vooral in Aken. Na de deling van het rijk van Karel lag de gehele Maasvallei, met het huidige België, de westkant van het huidige Nederland en het noordoosten van het huidige Frankrijk in Lotharingen, het Middenrijk (Media Francia). In de 10^e eeuw zou in deze regio de kiem gelegd zijn voor het later graafschap Loon, doordat een deel van de Maasgouw en een deel van Haspengouw samengevoegd werden in het graafschap Hocht, waarvan de kern later in Loon lag en dat vanaf toen Loon heette.

Over de religieuze geschiedenis van de streek is meer bekend. Al in de Romeinse tijd was Tongeren een bisschopsstad en de regio eromheen gedeeltelijk gekerstend. Ook Maastricht was al gekerstend in de Romeinse tijd. In de 6^e eeuw werd de bisschopszetel van Tongeren naar Maastricht verplaatst. Vanuit Tongeren en later Maastricht kerstenden missionarissen de wijde omgeving. Na de moord op missionaris-bisschop Lambertus rond

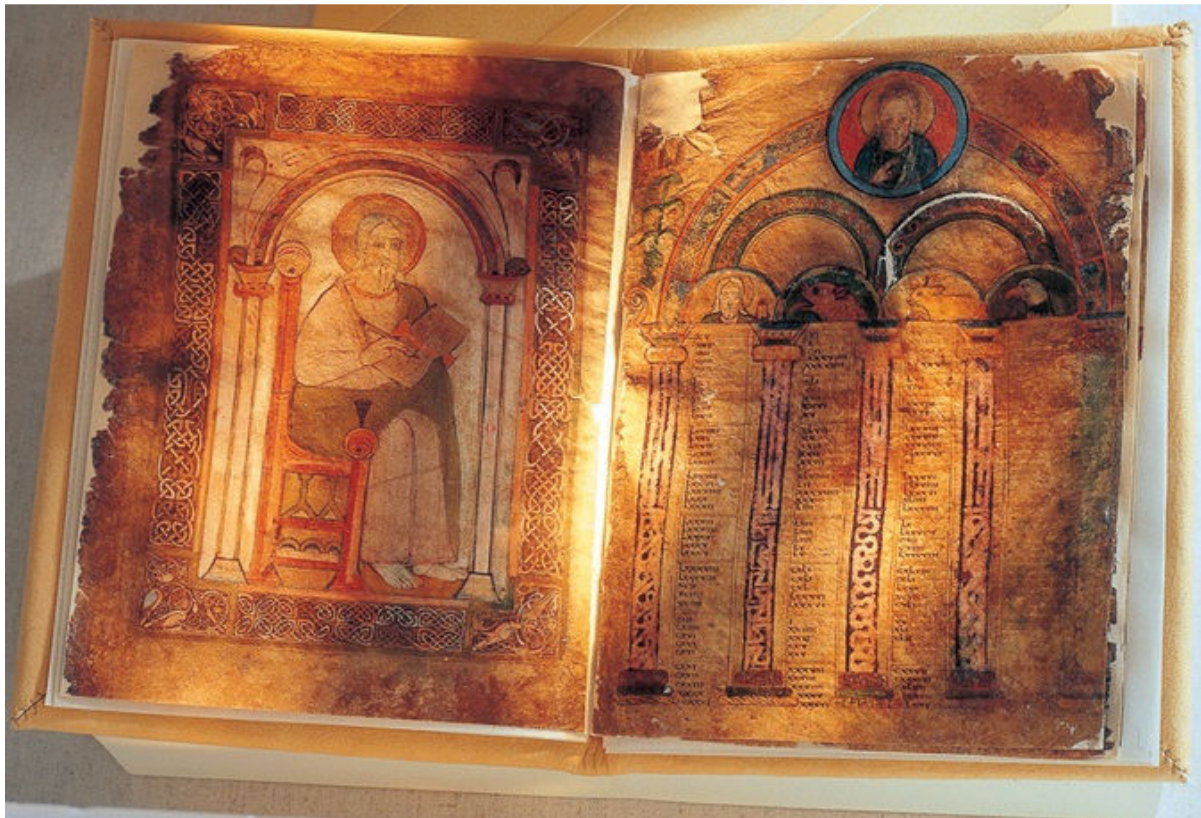
700 verplaatste zijn opvolger Hubertus de bisschopszetel naar Luik. De indeling in bisdommen volgde veelal de Romeinse territoriale indeling en bleef bestaan tot midden 16^e eeuw.

Kapel Aldeneik toegewijd aan Harlindis en Relindis

Een andere missionering vond plaats door Ierse monniken, zoals Willibrord, en resulteerde in de stichting van kloosters en plattelandskerken. De adel speelde na de missionarissen een belangrijke rol in de stichting van kloosters en begiftigde ze rijkelijk

met grond en rechten. Op deze manier is het klooster Aldeneik gesticht, al is er over de stichtingsomstandigheden weinig exact bekend. De overlevering leert dat de adellijke ouders van Harlindis en Relindis een klooster voor hun dochters en zichzelf bouwden op een plek aan de Maas in de buurt van een bron. Na de dood van de ouders wijdden de missionarissen Willibrord en Bonifatius de zussen tot abdis en voegden enkele vrouwen zich bij hen in het klooster. Van het klooster zijn de resten van de bijbehorende Sint-Annakerk bewaard gebleven en zo ook de kerkschat van Maaseik: de codex Eyckensis en enkele stukken textiel.

Codex Eyckensis, Musea Maaseik

Hoewel de legende zegt dat de codex Eyckensis, een 8^e-eeuws verlucht evangelieboek en tevens het oudste in België, geschreven werd door Harlindis en Relindis zelf, is het volgens onderzoek afkomstig uit de abdij van Echternach, gesticht door Willibrord. Van de textilia is een stuk, eveneens toegeschreven aan de abdisen, ook 8^e-eeuws; de andere stukken zijn jonger. De stichting van de abdij door Adelard, de vader van Harlindis en Relindis en de waarschijnlijke connectie met Willibrord passen in de politiek van de Pippiniden. Zij en andere grootgrondbezitters, zoals Adelard, bevorderden het christendom door het stichten van kloosters en kerken.

Vanaf de Karolingische tijd was er een intense verweving van religieuze en politieke macht. De koning reguleerde en controleerde bisdommen, de clerus en kloosters. Aan deze wereldlijke controle kwam pas een eind met de Investituurstrijd (1122), waarmee de paus zijn gezag over bisdommen en hun bezittingen herstelde.

Naarmate de bevolking groeide en het christendom vaste voet aan de grond kreeg, was er meer behoefte aan organisatie van de Kerk; daarom werden er parochies gesticht, territoriale eenheden binnen een bisdom. Tussen bisdom en parochie ontstonden vanaf de Karolingische tijd nog twee organisatieniveaus: aartsdiaconaten en dekenaten. De regio Maas- en hinterland viel vrijwel volledig binnen het landdekenaat Eyck, een van de zeven dekenaten van het aartsdiaconaat Kempen, dat weer viel onder het bisdom Luik. Dekanaten en aartsdiaconaten vielen soms samen met oude wereldlijke indelingen. Bij het landdekenaat Eyck is dat ook het geval; de parochies liggen daar waar de beken

Sint Pieterskerk Rekem

afwateren op de Maas; het territorium komt waarschijnlijk overeen met de Maasgouw. Onder impuls van Karel de Grote zijn er heel wat parochies gesticht door gouwgraven. Ook later zien we in de regio parochiestichtingen door edelen, vooral uit de familie waaruit later de graven van Loon zouden zijn voortgekomen.

De stichting van de meeste parochies is niet helder gedocumenteerd en er is nog weinig onderzoek naar gedaan. Vermeldingen in oorkonden en vernoeming naar bepaalde heiligen-missionarissen kunnen meer licht werpen op de ontstaansgeschiedenis. Zowel de adel als abdijen stichtten parochies. Tot de oudste parochies door leken gesticht behoren Kessenich (10^e eeuw), Dilsen (1062), Beek (1266), Eisden (1282) en Rekem (1134).

De oudste abdijsstichtingen zijn de parochies van Elen (rond 1150), Aldeneik (1202), Mechelen-aan-de-Maas (1062) en Leut (1178). De data tussen de haakjes zijn steeds de oudste schriftelijke vermeldingen, de oorsprong kan veel ouder zijn. De wijding van de parochiekerken aan een bepaalde heilige kan iets zeggen over de periode van hun ontstaan, bijvoorbeeld door het vernoemen naar de patroonheilige van de stichtende abdij of naar een heilige die op dat moment populair was.

De oudste kerken en kapellen in de regio liggen in de vruchtbare strook aan de Maas en langs de Romeinse weg van Tongeren naar Nijmegen. De ligging aan de Maas is economisch te verklaren, daar was landbouw, nijverheid en handel mogelijk. De ligging aan de heirbaan is te verklaren vanuit de missionering, die langs deze weg plaatsvond. De oorspronkelijke romaanse kerken en kapellen zijn veelal verdwenen, opgegaan in nieuwere toevoegingen of afgebroken. Tot de oudste kerken van het gebied behoren de resten van de Sint-Janskapel van Mulheim (Lanklaar), de Sint-Annakerk van Aldeneik, de Sint-Martinuskerk van Beek, de Sint-Martinuskerk van Dilsen, de Sint-Martinuskerk van Kessenich en de Sint-Pieterskerk van Rekem.

Erfgoedelementen

Onroerend erfgoed

- Kerken en kapellen, zie inventaris in deel 6

Objecten

- Archeologische relictten, zie inventaris in deel 6
- Kerschat Maaseik, zie inventaris in deel 6

Immaterieel erfgoed

- Parochies en heiligen, zie overzicht hieronder

AAT-trefwoorden

- Stijlen en perioden: Frankisch, Merovingisch, Karolingisch, romaans
- Objecten: evangelaria, paenula (casula), stola's

Actoren

- Musea Maaseik

Mogelijke verbindingen buiten de regio

Zoals hierboven al aangegeven, zijn er tal van verbindingen buiten de regio, omdat het studiegebied deel uitmaakte van grotere territoriale gehelen. Het best bij de huidige situatie aansluitende territorium, het landdekenaat Eyck, strekte zich ook uit over de rechter Maasoevers, in het huidige Nederlands Limburg.

- Gallo-Romeins Museum Tongeren
- Activiteiten rond Karel de Grote: Charlemagne route, www.route-charlemagne.eu/Startseite/index.html?lang=NL.

- Europees project Francia Media, Bakermatten van Europese cultuur (2010-2015) van het Ename Expertisecentrum voor erfgoedontsluiting met 10 andere landen www.enamecenter.org/nl/node/699.

Verwijzingen

De periode van ongeveer de 4^e tot ongeveer de 10^e eeuw is nog weinig onderzocht in ons studiegebied. Onderzoek in andere regio's, hypothesen op basis van gegevens uit andere bronnen en de invloed van de Maas doen een rijke oogst van historische gegevens en sites vermoeden. Maar hiertoe moet er meer archeologisch en historisch onderzoek naar de ontwikkeling van deze regio in de periode vanaf de Romeinse tijd tot aan de vorming van het graafschap Loon gebeuren.

Uitgebreide wetenschappelijke informatie over archeologie in Vlaanderen en de stand van zaken in het archeologisch onderzoek, thematisch, per regio en per periode is te vinden in de Onderzoeksbalans, www.onderzoeksbalans.be.

- Van de Weerd, H., *Het landdekenaat Eyck* (overdruk uit het maandschrift Limburg), Maaseik zj
- Bouve, D., *De romaanse kerken en kapellen binnen het landdekenaat Eyck in Belgisch Limburg* (Licentiaatsverhandeling K.U. Leuven) Leuven 1999
- Otte, M. & Willems, J. (eds), *La civilisation mérovingienne dans le bassin mosan. Actes du colloque international d'Amay-Liège du 22 au 24 août 1985*
- Plumier, J. & Regnard, R. *Voies d'eau, commerce et artisanat en Gaule mérovingienne* (Etudes et documents. Archéologie 10), Namen 2005
- Dierkens, A. 'Les origines de l'abbaye d'Aldeneik', in : *Moyen Age*, jg 85 (1979), p. 391-431

Bijlage

Parochies die behoorden tot het landdekenaat Eyck

*kerk die afhing van deze parochie

Kerken die afhingen van abdijen			
Abdij of heer	Kerk	Plaats	Gemeente
Aldeneik	Sint- Petrus	Aldeneik	Maaseik
	Sint-Lambertus (*Sint-Petrus Aldeneik)	Geistingen	Kinrooi
	Sint-Catharina (*Sint-Petrus Aldeneik)	Maaseik	Maaseik

Echternach	Sint-Willibrordus	Reppel	Bocholt
Corbie	Sint-Petrus	Elen	Dilsen-Stokkem
	Sint-Petrus (*Sint-Petrus Elen)	Tongerlo	Bree
Susteren	Sint-Petrus	Leut	Maasmechelen
Sint-Servaas Maastricht	Sint-Monulphus en Gondulphus	Mechelen-aan-de- Maas	Maasmechelen
	Sint-Monulphus en Gondulphus (*Sint-Monulphus en Gondulphus Mechelen-aan-de- Maas	Rotem	Dilsen-Stokkem
	Sint-Monulphus en Gondulphus (*Sint-Monulphus en Gondulphus Mechelen-aan-de- Maas	Kaulille	Bocholt
Onze-Lieve-Vrouw Maastricht	Onze-Lieve-Vrouw	Wijshagen	Meeuwen- Gruitrode
Sint-Lambertus Luik	Sint-Lambertus	Neeritter	Leudal (NL)
Onze Lieve Vrouw Keulen	Onze-Lieve-Vrouw	Kessel	Peel en Maas (NL)

Kerken die afhingen van wereldlijke heren			
Graven van Loon of hun vazallen	Sint-Petrus	Rekem	Lanaken
	Sint-Christoffel	Opgrimbie	Lanaken
	Sint-Joris	Boorseme	Maasmechelen
	Sint-Philomena	Kotem	Maasmechelen
	Sint-Lambertus	Neerharen	Lanaken
	Sint-Laurentius	Bocholt	Bocholt
	Sint-Gertrudis	Gruitrode	Meeuwen- Gruitrode
	Onze-Lieve-Vrouw	Gerdingen	Bree

	Sint-Martinus	Meeuwen	Meeuwen-Gruitrode
	Sint-Trudo	Opitter	Bree
	Sint-Lambertus	Opglabbeek	Opglabbeek
	Sint-Hubertus (* Sint-Lambertus Opglabbeek)	Neerglabbeek	Meeuwen-Gruitrode
	Sint-Paulus	Lanklaar	Dilsen-Stokkem
	Sint-Lambertus	Stokkem	Dilsen-Stokkem
	Sint-Dionysius	Opoeteren	Maaseik
	Sint-Martinus	Neer	Leudal (NL)
Heren van Horn, vazallen van Loon	Sint-Servatius	Ophoven	Kinrooi
	Sint-Martinus	Horn	Leudal (NL)
	Sint-Lambertus	Haelen	Leudal (NL)
	Sint-Servatius	Nunhem	Leudal (NL)
	Sint-Petrus	Roggel	Leudal (NL)
	Sint-Aldegondis	Buggenum	Leudal (NL)
	Sint-Nicolaas (*Sint-Aldegondis Buggenum)	Heythuysen	Leudal (NL)
	Sint-Lambertus	Helden	Peel en Maas (NL)
Heer van Goor	Sint-Nicolaas	Meyel	Peel en Maas (NL)
	Sint-Petrus	Baarlo	Peel en Maas (NL)
Heer van Kessenich	Sint-Martinus	Kessenich	Kinrooi
	Sint-Jacob (*Sint-Martinus Kessenich)	Hunsel	Leudal (NL)
	Sint-Martinus (*Sint-Martinus Kessenich)	Kinrooi	Kinrooi
	Sint-Leonardus Sint-Martinus	Molenbeersel	Kinrooi
	Sint-Michael	Thorn	Maasgouw (NL)
	Sint-Johannes Baptist (* Sint-Michael Thorn)	Baexem	Leudal (NL)

	Sint-Margaretha (* Sint-Michael Thorn)	Ittervoort	Leudal (NL)
	Sint-Dymphna en Onze-Lieve-Vrouw (*Sint-Michael Thorn)	Ell	Leudal (NL)
	Sint-Willibrordus (* Sint-Michael Thorn)	Stramproy	Weert (NL)
	Sint-Lambertus	Neeroeteren	Maaseik
	Sint-Gertrudis (* Sint-Lambertus Neeroeteren	Heppeneert	Maaseik
	Sint-Martinus	Beek	Bree
	Sint-Willibrordus	Eisden	Maasmechelen
	Sint-Remigius (* Sint-Willibrordus Eisden)	Vucht	Maasmechelen
Gravin Ermengardis	Sint-Michael	Bree	Bree
Graaf Otto van Thüringen	Sint-Martinus	Weert	Weert
	Sint-Lambertus (* Sint-Martinus Weert)	Nederweert	Nederweert
	Sint-Martinus	Dilsen	Dilsen-Stokkem
	Sint-Nicolaas	Niel	As
Sint-Bruno, aartsbisschop van Keulen	Sint-Medardus	Wessem	Maasgouw (NL)
	Sint-Stephanus (* Sint-Medardus Wessem)	Heel	Maasgouw (NL)
	Sint-Severinus (* Sint-Medardus Wessem)	Grathem	Leudal (NL)

	Sint-Martinus (* Sint-Medardus Wessem)	Beegden	Maasgouw (NL)
--	--	---------	---------------

Verbindend element 5. Grote conflicten en verschuivende territoria

Beknopte beschrijving

Het gebied dat we nu aanduiden als Maas- en hinterland, en breder de gehele provincie Limburg in België en Nederland, is tot aan de Franse tijd territoriaal versnipperd en regelmatig het toneel van strijdende partijen geweest. Met de stichting van België is het gebied aan de staatsgrens komen te liggen tussen België en Nederland. Hoewel de grens voor de bewoners van het gebied meestal geen obstakel vormde en het gebied natuurlijk verbonden bleef met zijn achterland over de Maas, werd de invloed van België steeds groter en raakte het gebied meer geïncorporeerd in het grotere provincie- en staatsgeheel. Het erfgoed van conflicten en verschuivende territoria is nog zichtbaar aanwezig in de regio. Het biedt aanknopingspunten voor verder onderzoek en voor het tonen van verbanden tussen nu nog losse entiteiten.

In de middeleeuwen waren kleine rijkjes een normaal verschijnsel; macht was persoons- en grondgebonden en in een tijd van geringe communicatie was het in stand houden van uitgestrekte rijken moeilijk. Centralisatie gebeurde dan ook alleen als daar politieke of militaire redenen voor waren en dan nog was het centrale gezag afhankelijk van een vorst en verdween de centralisatie weer na zijn dood. Zo werd het rijk van Karel de Grote waarin Maas- en hinterland geografisch gezien centraal lag, na zijn dood verdeeld onder zijn zonen. Daarna nam het Maasland (hier opgevat als de brede streek langs beide zijden van de Maas van Dinant tot boven Roermond) geen centrale positie meer in; het verschoof naar de periferie van het Duitse Rijk (het oostelijk deel van het rijk van Karel de Grote), dat in feite een lappendeken was van gebieden en gebiedjes met een gekozen koning aan het hoofd.

Macht was gekoppeld aan grondbezit: de adel die grond bezat (en via vererving in de familie hield) of in leen had van de vorst, ontleende daar zijn positie aan. Uitbreiding van dat grondbezit was dan ook een belangrijk doel. Hoe de adel in deze streken zijn macht uitbreidde tot het jaar 1000 (Karel de Grote overleed in 814) is onduidelijk. Vanaf de 11e eeuw bouwden adellijke heren burchten, van waaruit zij de omgeving onderwierpen en hun macht probeerden uit te breiden. Zo werd de burcht van Stokkem in 1036 gebouwd, dateert de eerste vermelding van de burcht van Kessenich van 1155 en die van Pietersheim wordt het eerst genoemd in 1227. Langzamerhand breidden enkele adellijke families hun macht uit en vormden grotere territoria. In de regio Maas- en hinterland waren dat het graafschap Loon, het prinsbisdom Luik, de hertogdommen Brabant, Gelre en Gulik. Een belangrijk twistpunt was gedurende enkele eeuwen de controle van de handelsweg van Vlaanderen naar het Rijnland, waarin Maastricht een strategische positie innam. Loon was een vrij zwak graafschap, dat in 1366 als gevolg van het ontbreken van een erfgenaam in handen van het prinsbisdom Luik kwam. Loon behield wel enige

zelfstandigheid. Het vormde een buffer tussen Brabant en Gelre enerzijds en Luik anderzijds, die gedurende eeuwen een machtsstrijd uitvochten langs de Maas.

Heren bouwden niet alleen burchten om hun belangen te verdedigen, ze stichtten daartoe ook steden. Zo stichtte de graaf van Loon in de 13^e eeuw Maaseik (Nieuw Eycke) en Stokkem. Wellicht waren deze steden eerder economisch interessante residenties dan militaire versterkingen. Bree was al vanaf de 10^e eeuw een aparte entiteit in het graafschap Loon en kreeg in de 14^e eeuw het Luikse stadsrecht.

Kasteel d'Aspremont-Lynden Rekem

Vanaf ongeveer 1400 werd de streek regelmatig betrokken in grote conflicten, die steeds groter en sterker wordende staten daar uitvochten. Het ging niet over het bezit van de regio als zodanig. De regio lag ingeklemd tussen grote territoria, die elkaar betwistten. Tegelijkertijd bleef het gebied, ondanks eerst pogingen van Bourgondië (een hertogdom met als kerngebied de Rhônevallei in het huidige Frankrijk) en later van de Habsburger Karel V om grote gebieden in het huidige België en Nederland onder hun gezag te brengen, een lappendeken van onafhankelijke gebiedjes, rijksheerlijkheden of

vrijheerlijkheden. Ook de grotere territoria waren verbrokkeld wat rechten en gewoonten betreft. Zo had elke stad of dorp een eigen aparte band met de heer. In het gebied Maas- en hinterland waren er naast het prinsbisdom Luik de heerlijkheden Boorseme, Eisden, Kessenich, Kinrooi, Lanaken-Pietersheim, Leut, Maasmechelen, Meeswijk, Opgrimbie, Oud-Rekem en Uikhoven.

De eerste grote periode van oorlog en geweld was de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), de opstand van de Nederlandse gewesten tegen de Habsburgse vorst Filips II, die regeerde over Spanje, Portugal, Napels, Sicilië en de Nederlanden. Die oorlog was weer een onderdeel van de Europese godsdienstoorlogen, die in de 16^e en 17^e eeuw Europa teisterden. Hoewel het prinsbisdom Luik niet bij de Nederlandse gewesten hoorde, die de Habsburgers onder hun gezag verenigd hadden, en neutraal was, was het Luikse territorium en dat van de andere kleine heerlijkheden het toneel van plunderingen, gedwongen betalingen, moorden en andere overlast van doortrekkende legers. Zo trok de leider van de Nederlandse opstand, Willem van Oranje, in 1568 bij een eerste aanval vanuit zijn gebieden in Duitsland bij Stokkem de Maas over. Nog vele malen trokken de legers met alle gevolgen van dien door het gebied, maar met de Vrede van Munster (1648) veranderde er voor de Luikse gebieden niet veel. De regio was nog steeds perifeer, weinig invloedrijk en toch het toneel van doortrekkende legers van elkaar bestrijdende grote mogendheden.

In de periode 1650-1713 bestreden Spaanse troepen en legers van de Republiek der Verenigde Nederlanden (de noordelijke Nederlanden die zich hadden afgescheiden van de Spaans-Habsburgse Nederlanden) en die van hun bondgenoot Engeland de Fransen, die regelmatig naar het noorden oprukten. De Franse koning Lodewijk XIV probeerde de Nederlanden, zowel de zuidelijke als de noordelijke, en delen van het Duitse Rijk in te nemen. De legers van alle partijen trokken langs de Maas heen en weer. De plunderende troepen van de Engelse veldheer John Churchill, hertog van Marlborough, teisterden het gebied gedurende jaren. De plaatselijke bevolking reageerde zijn frustratie daarover af door stropoppen van deze 'Malbroek' te verbranden, hetgeen in enkele dorpen, onder andere in Kinrooi, nog steeds gebeurt. Met de Vrede van Utrecht in 1713 verwisselden de Spaanse en de Oostenrijkse Habsburgers van plaats in de Zuidelijke Nederlanden, maar voor de Luikse gebieden veranderde er weer niets. De bredere regio was nog regelmatig het toneel van schermutselingen en oorlogshandelingen, zoals de slag bij Lafelt (nu gemeente Riemst) in 1747. Daar troffen Franse legers met hun bondgenoten de Oostenrijkse en hun bondgenoten als onderdeel van de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748), die was uitgebroken omdat verschillende grote mogendheden de opvolging van een vrouw op de Oostenrijkse troon, Maria-Theresia, betwistten.

De grote verandering kwam met de Franse Revolutie, voorafgegaan door opstandigheid in de Oostenrijkse Nederlanden (de Brabantse Revolutie, tegen de hervormingen van

Oostenrijk) en gelijktijdig met de Luikse Revolutie die stoelde op hetzelfde gedachtegoed als de Franse, maar die in het Loonse gebied niet veel effect had. Er kwamen pas echte veranderingen toen de regio, met alle omringende gebieden in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden en het Duitse Rijk in 1794-1795 in Franse handen kwam. Er was weinig verzet tegen de komst van de Fransen, maar ook weinig enthousiasme. De Fransen voerden in hoog tempo veranderingen door en de bevolking volgde schoorvoetend. De oude grenzen tussen heerlijkheden en mogendheden verdwenen en maakten plaats voor de nieuwe Franse indeling in departementen. De huidige gemeenten in Maas- en hinterland gingen met het omringende gebied deel uitmaken van het Departement Nedermaas, met als hoofdstad Maastricht. De Fransen voerden een nieuwe munt en eenheidsmaten in, schaften tolleren af, voerden nieuwe wetten in en vernieuwden het belastingstelsel. De Fransen nationaliseerden het kerkelijke en het adellijke bezit, hoewel in het departement Nedermaas de bezittingen van de adel nauwelijks verkocht zijn. De Franse tijd duurde tot 1814, toen Napoleon langzamerhand door de geallieerden (Rusland, Groot-Brittannië, Oostenrijk en Pruisen) werd teruggedrongen en zij de macht overnamen. Het was de bedoeling de gebieden die Frankrijk ingepalmd had terug te geven aan de heersers van voor 1794, maar dat was in deze regio heel moeilijk. Sommige heersers bestonden niet meer, omdat ze kerkelijk waren, zoals het prinsbisdom Luik. Andere, zoals de graaf van Rekem, waren al vergoed door het Duitse Rijk voor het verlies van hun grond en hun rechten.

Na een rommelige overgangsperiode werd in 1815 bij de eerste grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden, opgericht door de grote mogendheden als buffer tegen Frankrijk, de provincie Limburg gevormd. Die omvatte het grondgebied van de huidige Nederlandse en Belgische provincies. Hoewel er in Limburg weinig verzet was tegen de politiek van koning Willem I, gingen in 1830 na de opstand in Brussel snel een aantal steden over naar het Belgische kamp, onder andere Maaseik. De koning riep de grote mogendheden te hulp om de eenheid van zijn rijk te redden. Die beslisten echter dat de Belgische onafhankelijkheid gerechtvaardigd was. Ze besloten Limburg te delen volgens min of meer historische grenzen: de rechter Maasoever voor Nederland, want die was sinds 1648 grotendeels in handen van de Republiek geweest, de linker Maasoever voor België. Het gebied was grensgebied geworden.

Vanaf 1830 was de regio Belgisch en qua ontwikkeling een deel van België. De verhouding tussen beide landen was niet al te best, ook al konden de provinciebesturen het redelijk met elkaar vinden. Een echte scheiding deed zich voor in de Eerste Wereldoorlog, toen Nederland neutraal bleef en België in korte tijd onder de voet werd gelopen door Duitsland. Velen vluchtten over de Maas naar Nederland, maar keerden eind 1914 meestal weer terug. De grens was daarna hermetisch dicht omdat de Duitsers

met prikkeldraad onder stroom, de *dodendraad*, grensverkeer van personen verhinderden.

Ondanks de neutraliteit en militaire voorzorgsmaatregelen, zoals verdedigingslinies met bunkers langs de Maas, het Albertkanaal en de Zuid-Willemsvaart, werd België in mei 1940 weer door Duitsland onder de voet gelopen. Deze bunkers waren er gekomen omdat dit gebied, het 'gat van Limburg' tijdens de Eerste Wereldoorlog een zwakke plek gebleken was. De Duitsers kwamen toch weer, onder andere via de brug bij Veldwezelt, het land binnen. Daar leverden de Belgische soldaten verzet. Bij de gevechten sneuvelden een 600-tal Belgische militairen en een onbekend aantal Duitse soldaten. Tientallen burgers kwamen om bij bombardementen en beschietingen. De oorlogsperiode was voor de inwoners van het gebied zwaar, net als in de rest van het land. De Duitse bezetting leverde reacties van collaboratie en verzet op. Of de oorlog in de regio een eigen karakter had, is nog niet grondig onderzocht. In september 1944 was het gebied bevrijd.

Met een uiterst beknopt overzicht van de botsingen en de verschuivingen zijn de verbindende elementen nog niet erg duidelijk. Ze worden meer zichtbaar als ze gekoppeld worden aan de erfgoedelementen. Deze zijn weer in te delen in periodes of thema's, waartoe hier een aanzet wordt gegeven.

Erfgoedelementen

Onroerend erfgoed

Zie inventaris in deel 6

- Loonse periode: mottes, kastelen, stadswallen
- Luikse periode: kastelen
- Franse periode: kastelen
- Eerste Wereldoorlog: monumenten
- Tweede Wereldoorlog: monumenten, bunkers
- Staatsgrens: douanekantoren, grenspalen

Archieven

- Collecties die met grote conflicten en verschuivende territoria te maken hebben zijn vooral archivalisch en te vinden in de (rijks)archieven buiten de regio.

Documentair erfgoed

- Documentaire collecties, zoals foto's, bevinden zich hoogstwaarschijnlijk bij heemkringen, maar zijn nog te weinig geïnventariseerd.

Immaterieel erfgoed

- Malbroek verbranden, www.feestelijkvlaanderen.be/detail.php?id=383

AAT-trefwoorden

- Activiteiten: oorlog
- Objecten: verdedigingswerken, monumenten, openbare gebouwen

Actoren

- Het Grensschap Albertkanaal ontsluit een aantal plaatsen waar grote conflicten zich afgespeeld hebben, www.grensschap.eu.
- Van de kastelen is alleen Pietersheim open voor bezoekers. Vraag is welke rol het kasteel van Oud-Rekem hier in de toekomst kan spelen.
- Diverse heemkundige kringen houden zich bezig met thema's uit de Eerste en Tweede Wereldoorlog.

Mogelijke verbindingen buiten de regio

Als er één thema is, waarin verbindingen buiten de regio van belang zijn, dat is het dit. Het gaat juist over grotere gehelen, waar de regio Maas- en hinterland deel van uitmaakte of het slachtoffer van was. Dit thema kan ook alleen begrepen worden in zijn brede geografische context. Een voor de hand liggende partner is hier Noord-Limburg waar vanuit het masterplan Noord-Limburg (zie p. 80) zal worden samengewerkt rond de Tweede Wereldoorlog. Ook het grensoverschrijdende project van de gemeente Kinrooi rond de elektrische draad (WOI) past hierin, zie www.heemkringkinrooi.net onder vredesmonument.

Verwijzingen

Er zijn wel heel wat publicaties gewijd aan onderdelen van dit thema. Deze in kaart brengen zou het mogelijk maken de erfgoedelementen te contextualiseren en beter met elkaar te verbinden.

De verwijzingen zijn zeker geen complete bibliografie. Dat vergt een aparte studie. Een goed algemeen overzicht geeft:

- Baerten, J., *Het Graafschap Loon (11e-14e eeuw)*, Assen, 1969 (Maaslandse Monografieën 9)
- De Vos, L. & Decat, F., *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 10: Mei 1940, van Albertkanaal tot Leie*, Kapellen 1990,
www.dbnl.org/tekst/vos_066belg01_01/vos_066belg01_01_0005.php

- Janssen, E., *De bunkers van de Grensstelling langs de Limburgse kanalen (1934-1940)*, Erpe 2005 (België onder de wapens 27)
- Jappe Alberts, W. *Geschiedenis van de beide Limburgen: beknopte geschiedenis van het gebied omvattende de tegenwoordige Nederlandse en Belgische provincies Limburg*, Assen 1974-1983 (Maaslandse Monografieën 15, 17)
- Ubachs, P.H.J., *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, Hilversum 2000 (Maaslandse Monografieën 63)
- Wolters, L., *De dodendraad aan de grens te Kinrooi*, Heemkundige Kring Kinrooi 2010

Verbindend element 6. Laatgotische beeldsnijkunst

Beknopte beschrijving

In de 14^e, 15^e en vroege 16^e eeuw is er in de gebieden langs beide zijden van de Maas een grote hoeveelheid houten en gepolychromeerde houten beelden met een religieuze thematiek geproduceerd en vooral in kerken bewaard gebleven. De geografische afbakening van het Maasland in artistiek en architectonisch opzicht varieert. Sommige auteurs verstaan er de gehele brede Maasvallei van Noord-Frankrijk tot in Nederland onder, andere beperken zich eerder tot het gebied vanaf Luik tot ongeveer Venlo. Hoe dan ook, in artistiek opzicht is er geen onderscheid tussen het Maasland aan de oost- en aan de westkant. Die artistieke eenheid hangt samen met de religieuze, politieke en de sociaaleconomische situatie in de late middeleeuwen.

Beeldengroep Sint-Michielskerk Bree

Waarom precies in deze periode in een brede strook langs de Maas (die reikt tot in Brabant in het westen en het Rijnland in het oosten) een zo grote concentratie aan religieuze beelden, veelal in de regio geproduceerd, ontstond is niet met zekerheid te zeggen. De beelden bevinden zich veelal in parochiekerken en men mag aannemen dat de parochianen ze zelf of toch deels zelf betaald hebben. Hoe de economische situatie op het platteland was, is niet in detail bekend. In de vruchtbare Maasvallei produceerden de

boeren voor de steden en waarschijnlijk ook voor export verder weg. Er was een plattelandsnijverheid. Wel is bekend dat de steden, waaronder Maaseik en Bree, maar ook Maastricht, Roermond en Tongeren, in de 14^e en 15^e eeuw bloeiden, vooral door de lakennijverheid. De Maas was de verkeersader, waarover goederen vervoerd werden. Er was intensief verkeer noord-zuid van marktschepen, die onder andere Stokkem en Maaseik aandeden en oost-westverkeer over de belangrijke handelsroute van Vlaanderen en Brabant naar het Rijnland. De economie ging sterk achteruit als gevolg van de godsdienstoorlogen (Tachtigjarige Oorlog) eind 16^e en begin 17^e eeuw.

Luik speelde een belangrijke rol in de regio. Het was de hoofdstad van het prinsbisdom, waaronder een deel van het territorium in het studiegebied viel. Het was de zetel van de bisschop en tot het midden van de 15^e eeuw, wanneer de stad verwoest werd door Karel de Stoute, een economisch en cultureel centrum.

De rijkdom door de handel en nijverheid vergaard, werd op artistiek gebied vooral geïnvesteerd in kerken en religieuze kunstwerken. Het Maasland was economisch een kruispunt van wegen, artistiek was het dat ook. Er waren invloeden uit Luik, het Rijnland en Brabant, maar er ontwikkelde zich vanaf de 14^e eeuw een herkenbare regionale stijl, die als Maaslands omschreven wordt. Er is daar nog kunsthistorische discussie over, vooral omdat er weinig bekend is over de kunstenaars en hun ateliers. Het is niet echt bekend waar die kunstenaars vandaan kwamen, hoe ze heetten en waar ze werkten. Ze worden meestal genoemd naar een plaats waar hun werk bewaard wordt (de meester van Elsloo) of naar een stijlkenmerk (de meester van de pijpplooien). Op grond van de stijlovereenkomsten worden werken aan hen of hun atelier toegeschreven en op basis van de verspreiding van de werken wordt verondersteld waar hun atelier gevestigd was. Zo wordt aangenomen dat de Meester van Elsloo Jan van Oel heette en een atelier in Roermond had. De enige die zijn werken zelf signeerde (wat een overgangsverschijnsel was van gotiek naar renaissance, waarin individuele kunstenaars naar voren traden) was Jan van Steffesweert. Op grond van de verspreiding van zijn werken wordt aangenomen dat hij in Maastricht werkte.

De beelden stellen veelal heiligen en Christusfiguren voor, die een belangrijke rol speelden in de religieuze beleving. De huidige gemeenten in het studiegebied vielen in deze periode onder het bisdom Luik, specifiek onder het landdekenaat Eyck, dat vanaf de herindeling van de bisdommen in 1561 landdekenaat Maaseik heette.

Het hart van het godsdienstige leven lag in de parochies, die altijd aan een patroonheilige gewijd waren. In de parochiekerken stonden beelden van de patroonheilige en van andere heiligen, die er vereerd werden. De heiligenbeelden vertellen iets over de geschiedenis van de kerstening in de streek, waarnaar tal van missionarissen die heilig verklaard zijn verwijzen, naar de invloed van abdijen die

parochies stichtten en opdroegen aan hun eigen patroonheiligen en naar volksdevotie, met verering van heiligen bij allerlei onheil.

Erfgoedelementen

Onroerend erfgoed

- kerken, kapellen, zie inventaris in deel 6

Objecten

- Beelden, zie de inventaris in deel 6

AAT-trefwoorden

- Activiteiten: polychromie
- Stijl: gotiek¹²
- Objecten: beeldsnijwerken

Actoren

- Kerkfabrieken die hun kerk openstellen, zie inventaris actoren in deel 6
- Musea Maaseik

Mogelijke verbindingen buiten de regio

- De laatgotische beeldsnijkunst beperkt zich niet tot het studiegebied, zoals uit de beschrijving onder 1. al blijkt. Soortgelijke beelden komen elders in Limburg voor, zowel in België als Nederland, in de omgeving van Luik, Brabant en Duitsland. Veel beelden bevinden zich in musea in binnen- en buitenland.
- Het KIK (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium) voltooide zojuist een studieproject over de meester van Elsloo in samenwerking met Nederlandse en Duitse instanties, onder andere het Bonnefantenmuseum in Maastricht, www.kikirpa.be/NL/32/1/news/575/Home.htm.

Verwijzingen

- Ceulemans, C., Didier, R., Gerits, J. (red), *Laat-gotische beeldsnijkunst uit Limburg en Grensland*, Hasselt 1990, 2 delen
- Timmers, J.J.M., *De kunst van het Maasland*, deel 2, Assen 1980

¹² Maaslandse kunst in de AAT wordt als volgt omschreven: Verwijst naar een Romaanse school van het illumineren van manuscripten, emailleerwerk en metaalwerk in de Maasvallei die tussen het einde van de 11de eeuw en het begin van de 13de eeuw zijn bloeitijd beleefde.

Verbindend element 7. Wegen en beweging

Beknopte beschrijving

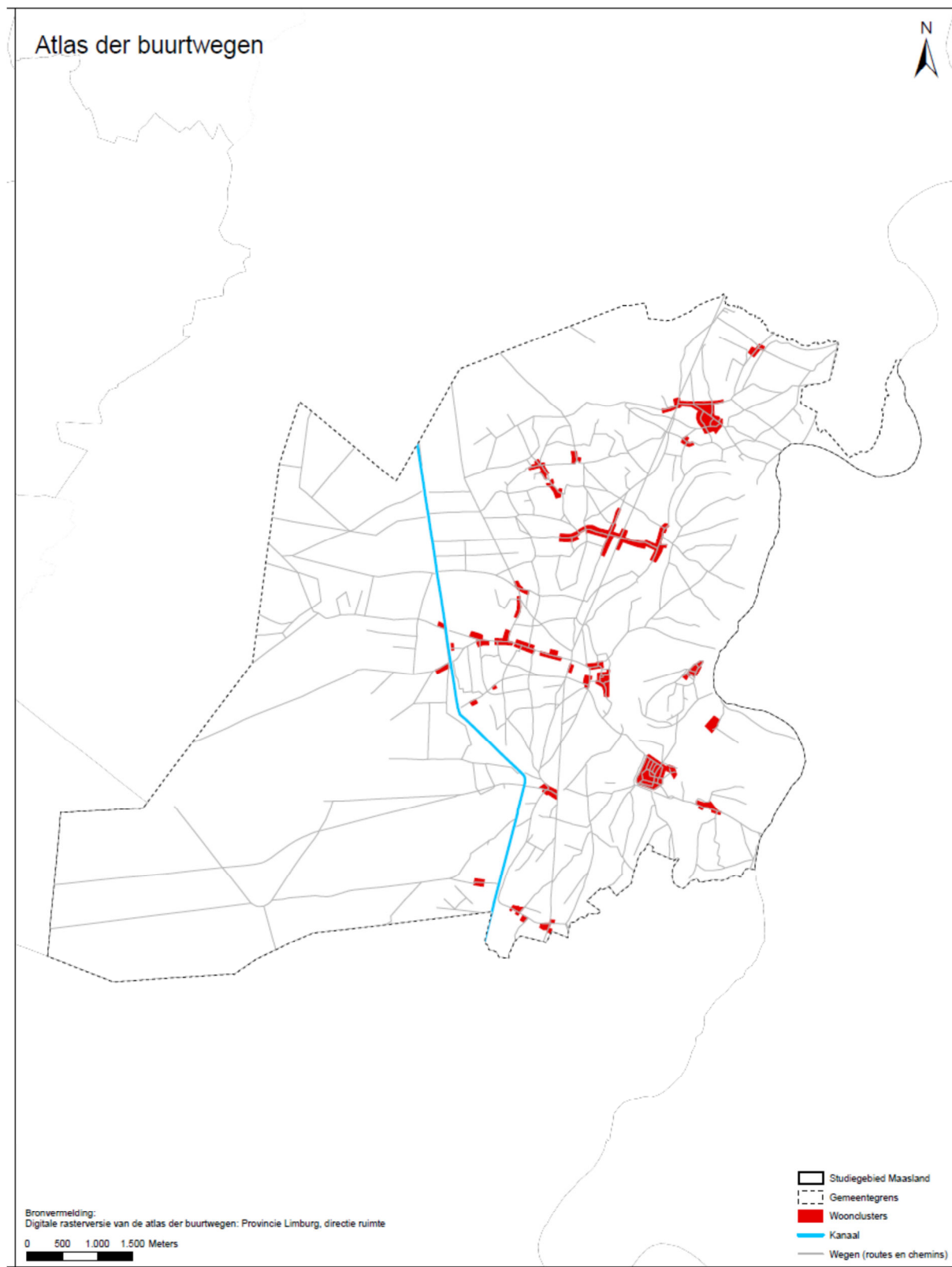
Mensen hebben zich altijd verplaatst en overal zijn daar sporen van terug te vinden, dus ook in het Maas- en hinterland. De geomorfologie van het gebied, de aanwezigheid van de Maas en de invloed daarvan op de brede strook ernaast, en de ligging van de regio tussen grotere politieke en economische entiteiten (zie ook grote conflicten en verschuivende territoria) hebben de nederzettingspatronen en de verbindingen in deze regio een eigen structuur en ontwikkeling gegeven.

Wegen – van de Romeinse heirbaan tot de N78

De oudste bekende verbinding in de regio is de Romeinse weg van Tongeren naar Nijmegen langs de linker Maasoever, die waarschijnlijk aangelegd werd op basis van een bestaand net van paden langs de Maas van de daar wonende Kelten. Het was een aftakking van de heirbaan Boulogne-Bavay-Tongeren-Keulen, aangelegd in het eerste kwart van de 1ste eeuw. Er was veel beweging. Over deze wegen trokken soldaten, de keizerlijke postdienst, handelaren en boeren die hun producten naar de markt brachten. Het tracé is over het hele gebied bekend en valt grotendeels samen met de huidige N 78 Tongeren-Maaseik. De weg is aangelegd op de rand van de laagterrassen, zo dicht mogelijk bij de oude afgesneden meanders, maar ver genoeg ervandaan om niet te overstromen.

Na het vertrek van de Romeinen en de komst van de Franken bleef de Romeinse weg gedurende vele eeuwen de grote verbindingsweg, waarlangs vanaf de Frankische tijd de Maasdorpen ontstonden (zie Maasdorpen). Tot aan de 18e eeuw waren er geen verharde wegen in de regio. Nadat het prinsbisdom Luik in de 18e eeuw besloot enkele grote verbindingen te verharderen, zette Napoleon er pas echt vaart achter. Hij incorporeerde het tracé van de Romeinse weg in een verbinding tussen Parijs en Hamburg. Het gedeelte Maastricht-Venlo, de zogenaamde Napoleonsweg werd uitgevoerd in 1811-12. Deze weg werd in 1971 verbreed en is de huidige N 78. De weg Maaseik-Weert via Kinrooi en Molenbeersel werd kort voor de Franse inval aangelegd. Hij werd in 1868-72 door de huidige steenweg vervangen.

Oost-west waren er tal van kleine verbindingen van de Maasdorpen naar de Kempen in het westen en via veren over de Maas naar het oosten. In 1846 verving een nieuwe weg de oude verbinding van Maaseik over Neeroeteren met Bree. Een andere oost-westverbinding liep van Lanklaar naar Genk. Deze oude verbinding werd midden de 19e eeuw vervangen door de huidige N 75. Opglabbeek was het minst direct verbonden met de Maasvallei, het lag aan het kruispunt van de wegen tussen Winterslag en Opoeteren en tussen As en Gruitrode.

Bebouwing Dilsen-Stokkem op basis van Atlas van de Buurtwegen (1841)

Veren vormden eeuwenlang de verbinding met het hinterland ten oosten van de Maas. Overall langs de Maas waren er veren, die in de 20e eeuw grotendeels in onbruik raakten, nadat in 1889 de Maasbrug in Maaseik in gebruik werd genomen. Tegenwoordig

functioneren er weer enkele veren, tussen Meeswijk en Berg (autoveer), en fietsveren in de zomer tussen Rotem en Grevenbicht en Uikhoven en Geulle. Herbergen markeren nog de plaats van de vroegere veren (zie inventaris).

Waterwegen

In de 18e en 19 eeuw werden in heel Europa kanalen gegraven, om handel te bevorderen, de opkomende industrie snel te bevoorraden en producten af te voeren. Napoleon had al plannen uitgetekend en gedeeltelijk uitgevoerd om een kanaal te graven tussen Schelde, Maas en Rijn (het Grand Canal du Nord). Toen hij Nederland inlijfde, was het kanaal overbodig omdat hij voortaan de Nederlandse rivieren gebruikte. Na de Franse tijd nam koning Willem I de draad weer op en gebruikte delen van het onvoltooide Grand Canal du Nord voor de aanleg van de Zuid-Willemsvaart tussen Maastricht en 's-Hertogenbosch (1823-1826). De moeilijk bevaarbare Maas was zo geen obstakel meer, zodat onder andere Maastricht een industriële *boom* doormaakte. Met de aansluiting op het kanaal Bocholt-Herentals in 1846 kwam er een directe verbinding met Antwerpen.

Om grote hoogteverschillen, die veel extra ingrepen als sluizen vereisten, te voorkomen, volgde de Zuid-Willemsvaart nauwkeurig de hoogtelijnen van 40 meter boven zeeniveau van Maastricht tot Lommel. Daardoor was het kanaal bochtig. Met de

toenemende scheepvaart vanwege de Zuid-Willemsvaart steenkoolwinning moest het kanaal rond 1930

verbreed worden en werden enkele bochten rechtgetrokken. De oude kanaalarmen werden behouden en zijn nu natuurgebieden. Over het kanaal liggen bruggen, waarvan enkele zeer monumentaal, en langs het kanaal resteren nog enkele brugwachtershuisjes. De Zuid-Willemsvaart doorsneet enkele dorpen, zoals Smeermaas of scheidde dorpen van elkaar, zoals Rekem en Uikhoven. In 1934 werd het kanaal Briegden-Neerharen uitgegraven, dat het Albertkanaal met de Zuid-Willemsvaart verbond. Het Albertkanaal verbindt Luik met Antwerpen en takt bij Lanaken af naar het westen. Het was in de jaren 1930 aangelegd voor de afvoer van kolen naar de Antwerpse haven. Aan Nederlandse

kant werd tussen 1925 en 1935 het Julianakanaal aangelegd van Maastricht tot Maasbracht.

De kanalen hadden naast een economische en ecologische functie een militaire functie als verdedigingslinie. Daarom werden na de Eerste Wereldoorlog langs de kanalen bunkers gebouwd, waarvan er vooral langs de Zuid-Willemsvaart nog heel wat over zijn (zie grote conflicten en verschuivende territoria en inventaris).

Maasvaart

De Maas is als regenrivier, die zijn loop dikwijls verlegde, altijd een grillige en gevaarlijke waterweg geweest, die niet het hele jaar bevaarbaar was. Toch was de Maas tot het eind van de middeleeuwen een belangrijke verkeersader. Na de middeleeuwen verminderde het belang van de Maas onder invloed van allerlei ontwikkelingen: verbetering van de landwegen, concurrentie van de Rijn als noord-zuidverbinding, de godsdienstoorlogen van de 16^e en 17^e eeuw en de scheiding van de Nederlanden. Daardoor en door het opheffen van de stapelmarkt in Venlo en het ontstaan van directe verbindingen tussen Luik en Dordrecht, verdween het belang van de Maashandel in deze regio en werden de handelaars vooral vrachtvaarders.

De Maasvaart gebeurde via trekvaart: het vaartuig werd van op de oever tegen de stroming in door paarden getrokken. Op de plaatsen waar de begeleider de Maas moest doorwaden om de tocht langs de andere oever voort te zetten, plaatste men Maaskruisen voor een veilige overtocht. Op regelmatige afstanden stonden schippersherbergen. Daar konden ook trekpaarden gehuurd en vervangen worden. Enkele zijn bewaard en herinneren aan de handelsactiviteiten op de Maas.

Midden 19e eeuw verdween de Maasvaart, omdat het transport geheel gebeurde via de nieuw aangelegde kanalen langs de Maas. De Maas was ook niet meer geschikt voor de grotere gemotoriseerde schepen. Maaseik had een haven aan de huidige Heppersteenweg, tussen de schippersherbergen Labaar en het Veerhof (zie inventaris). In Elen was er een haven bij herberg De Kogge. In Dilsen was er een haven aan een Maasarm, die tot ver in de 18e eeuw bevaarbaar was. Ook Stokkem had een haven, die echter zijn functie verloor met de verlegging van de Maasbedding naar het oosten. De Maas bleef ter hoogte van Stokkem bevaarbaar tot ca. 1850.

Spoorwegen

In de regio is geen enkele spoorweg meer, hoewel er in de 19e eeuw een aantal lijnen is aangelegd. Ze zijn in de loop van de 20e eeuw uit dienst genomen en meestal opgebroken; alleen de spoorbeddingen, enkele straatnamen en gebouwen (zie inventaris) herinneren er nog aan.

In de 19e eeuw werden in heel Europa spoorwegen aangelegd, door vervoer van goederen voor en van de groeiende industrie en voor personenvervoer. In de regio Maas- en hinterland was de eerste lijn die werd aangelegd die van Hasselt naar Maastricht over Lanaken, geopend in 1856. Het traject sloot aan op de lijn Hasselt-Landen. De stalen spoorwegbrug over het Albertkanaal (1937) werd in 1940 opgeblazen en na de oorlog hersteld. Nu is de brug, evenals het hele traject, in onbruik geraakt, nadat er jarenlang sporadisch goederenvervoer over plaatsvond.

In 1874 kreeg Maaseik aansluiting op het spoorwegnet met een lijn naar Hasselt via Genk. Aanvankelijk was de lijn vooral van belang voor het vervoer van grind, kiezel en hout. Met de opening van de steenkolenmijnen werd de lijn belangrijk voor het vervoer van steenkolen en mijnwerkers. Omdat de lijn niet werd doorgetrokken naar Roermond en Venlo, zoals gepland, had zij voor de ontsluiting van het gebied slechts een beperkt belang gehad. In 1941 ontmantelden de Duitsers het gedeelte Genk-As, als antwoord op sabotage van het verzet. In 1979 werd de lijn Hasselt-Maaseik opgeheven en in 1988 geheel opgebroken en het station in Maaseik werd gesloopt, evenals de stations in Dilsen en Elen.

Tramlijnen

Ook de tramlijnen – buurtspoorwegen – die in de 19^e eeuw werden aangelegd zijn geheel verdwenen. Ze speelden net als de spoorwegen een belangrijke rol in de ontsluiting van het gebied. Na de Tweede Wereldoorlog werden de tramlijnen vervangen door bussen.

- Leopoldsburg-Bree-Maaseik: aanleg 1888-1890; opheffing 1948
- Maaseik-Lanaken-Maastricht: aanleg 1898; opheffing 1940-1945 Smeermaas-Lanaken, 1954 Lanaken-Maaseik
- Maaseik-Kessenich: aanleg 1900, opheffing 1947
- Maaseik-Molenbeersel-Weert: aanleg 1910; opheffing 1947

Erfgoedelementen

Onroerend erfgoed

- Landschap, zie kaarten in deel 6, bijlage 2
- Bruggen, sluizen, gebouwen, zie inventaris op cd-rom

Documentair erfgoed

- Foto's met beelden van de vaart op Maas, van herbergen, schepen, mensen langs de oever. Heemkringen beschikken over heel wat foto's over deze thematiek
- Filmpjes, www.youtube.com/watch?v=RIkQuFKZ5Pg

Immaterieel erfgoed

- Verhalen over de Maas en oversteken, www.volksverhalenbank.be

AAT-trefwoorden

- Objecten: wegen, spoorwegen, rivieren, kanalen, tramlijnen
- Abstracte begrippen: scheepvaart, vervoer
- Activiteiten: handel

Actoren

- NV De Scheepvaart, www.descheepvaart.be
- De Lijn, www.delijn.be

Mogelijke verbindingen buiten de regio

De wegen en waterwegen leidden uiteraard naar gebieden buiten de streek, daar waren ze meestal juist voor aangelegd. Dankzij de verbindingswegen was de regio verbonden met de buitenwereld, was er handel en vervoer naar werk buiten de streek. Een thema bij uitstek dus om de relatie met omliggende gebieden te leggen. Het Streekmuseum *De Schippersbeurs* in Elsloo (NL) heeft een ruime collectie over de Maas en Maasvaart <http://www.streekmuseumelsloo.nl/cms>).

Verwijzingen

- Onderzoeksbalans, www.onderzoeksbalans.be
- Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- Van Doorslaer, B., *Spoorwegen in Limburg*, Hasselt, 1991
- *Over en langs jaagpaden. Kanalen in Limburg*, Borgloon zj

Verbindend element 8. Maasdorpen en –steden

Beknopte beschrijving

De Maasdorpen ontstonden na de Romeinse tijd als nederzettingen van Franken op de Maasoever. De alluviale vlakte naast de Maas bestond uit vruchtbare gronden. Op de beste plaatsen vestigden zich landbouwers, die er akkers en velden exploiteerden. De meeste Maasdorpen liggen op de rand van de alluviale vlakte, daar waar deze overging in de dekzanden van het middenteras.

De dorpen hadden een typische plattegrond. De kerk lag vlak bij de Maas. De dorpsstraat liep van noord naar zuid, parallel met de Maas of met een oude bedding ervan. Deze

Leut

straat liep naar het landbouwgebied langs de rivier. De vruchtbaarste gronden werden als akkergrond gebruikt. Deze lagen achter de dijken en overstroonden zelden. De overige gronden waren weidegronden. De stroken vlak aan de Maas en in de uiterwaarden waren en zijn nu nog hooiland. Dwars op de dorpsstraat liep een straat oost-west, naar de Romeinse weg die noord-zuid liep - in grote lijnen de huidige N 78 - en de daarachter gelegen heidegronden op het middenteras. Op de heide bevonden zich de gemene gronden, waar het vee graasde. De straatnamen in Rotem bijvoorbeeld weerspiegelen deze typische structuur. De Kempenstraat leidde naar het westen, naar de heidegronden op het Kempisch plateau. Deze ging voorbij de Hoogbaan, de noord-zuidverbinding, over in de Haagstraat. Dit was een minder belangrijke weg met hagen aan

beide kanten, die overliep in de Eindestraat, waar de bewoonde wereld eindigde. Hagen stonden overigens langs alle tuinen en weiden met fruitbomen aan de rand van het dorp en vormden zo een natuurlijke bescherming.

Door drie oorzaken hebben de meeste dorpen hun ligging aan de Maas verloren: door de verplaatsing van de Maas in oostelijke richting, door de ontginning van de heidegronden in de 19e eeuw en door de aanleg van de steenweg (de huidige N 78) onder het bewind van Napoleon in 1812. Daarom heet de weg ook wel Napoleonsweg. Deze ontwikkeling

geeft ook de samenhang tussen dit verbindend element en het element *wegen en beweging* aan.

De Maas heeft zijn bedding tot aan de indijkingen vanaf midden 18^e eeuw en het aanleggen van parallelle kanalen in de 19^e en 20^e eeuw altijd verplaatst, vooral in oostelijke richting. Daardoor zijn er allerlei Maasarmen ontstaan en is de kern van de Maasdorpen zo'n twee kilometers verwijderd geraakt van de Maas zelf. Bij Dilsen bijvoorbeeld heeft de Maas in 1740 zijn bedding naar het oosten verlegd na een zware dijkdoorbraak, waardoor zowel Dilsen als Stokkem hun ligging aan de Maas verloren.

Door de aanleg van de steenweg en de ontginning van de heidegronden in de loop van de tweede helft van de 19de eeuw begonnen mensen zich meer naar het westen te vestigen. Daardoor verlegden zij de dorpscentra. Dat is nog goed te zien omdat in sommige dorpen de kerk verplaatst werd naar het nieuwe centrum, zoals in Dilsen en Rotem, en aan de structuur van de oude dorpskernen, zoals die van Oud-Rekem en Oud-Mechelen-aan-de-Maas. De verlegging naar het westen blijkt ook uit de ouderdom van de bebouwing: de meer westelijk gelegen hoeves dateren allemaal uit de 19^e eeuw, toen de heide ontgonnen werd. Oudere gebouwen komen vrijwel alleen meer oostelijk voor.

De Maasdorpen waren over het algemeen tot ver in de 20^e eeuw landbouwgemeenschappen, die leefden van kleinschalige landbouw. Die landbouw was evenzeer afhankelijk van de vruchtbare gronden in de Maasvlakte als van de heidegronden meer naar het westen. De heide was een onmisbare graasplaats voor het vee. De hoeveelheid vee bepaalde hoeveel mest er beschikbaar was en dus hoeveel de grond kon opbrengen. Pas met de ontginningen van de heide in de 19^e eeuw en de mechanisering van de landbouw in de 20^e eeuw veranderde deze synergie en kregen de dorpen een ander uitzicht. Veel traditionele kleine hoeves verdwenen of werden aangepast aan de eisen van de moderne landbouw, de overschakeling van gemengd bedrijf naar veeteelt en ook op de voormalige heidegronden was nu landbouw mogelijk.

Er liggen twee steden langs de Maas: Maaseik en Stokkem. Beide zijn stichtingen van de graaf van Loon, ter consolidatie van zijn macht. Vooral Maaseik was een economisch centrum met lakennijverheid, een markt en handel over de Maas, hoewel de stad altijd een agrarisch karakter behield. Eeuwenlang was er een aanzienlijk aantal landbouwbedrijven binnen de wallen. Zoals de andere Limburgse steden kende Maaseik vanaf de 17de eeuw een economische neergang. Voor Maaseik kwam hier na de Belgische onafhankelijkheid het verlies bij van een groot gedeelte van het hinterland, de dorpen op de Nederlandse Maasoever. Hierdoor begon voor de stad een sluimerend bestaan in een uithoek van de provincie, wat de vrijwaring van veel gebouwen wel heeft bevorderd.

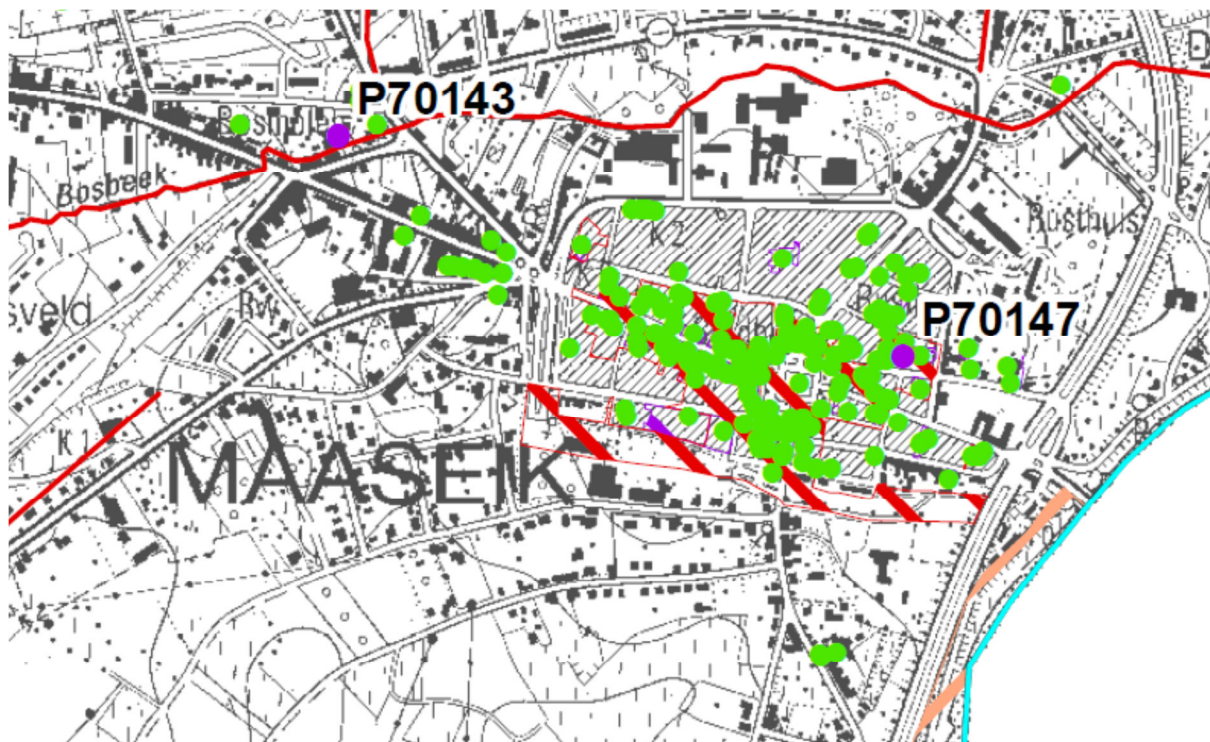

Markt Maaseik

Maaseik is strategisch gelegen op een in de overstroomingsvlakte van de Maas uitstekende uitloper van het terras van Geistingen. Maaseik was een nieuwe stichting, wat blijkt uit de regelmatige rechthoekige vorm en het rastervormige stratenpatroon, met in het centrum de vrijwel vierkante markt. Daarop komen de vier hoofdstraten -Bosstraat, Bleumerstraat, Hepperstraat, Eikerstraat - uit.

Stokkem is als stad ontstaan bij de burcht van de graven van Loon. De stad is qua omvang altijd beperkt gebleven; pas in de 19^e eeuw werd de omwalling gesloopt en kwam er een uitbreiding van de bebouwing. Stokkem had tot ongeveer 1850 een haven, omdat de Maas hier nog bevaarbaar was. Stokkem was toch vooral ruraal van karakter. In de 19^e en de eerste helft van de 20^e eeuw

bloeide hier de mandenmakerij; de manden werden gemaakt van wissien, wilgentenen die langs de Maas groeiden. Momenteel zijn er nog heel wat verwijzingen naar dit ooit zo florerende ambacht in het Stokkemse straatbeeld.

Bouwkundig erfgoed Maaseik op basis van de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed

Erfgoedelementen

Onroerend erfgoed

- Landschap: oude Maasarmen, dijken, heide
- Stratenpatronen en straatnamen
- Gebouwen, zie inventaris in deel 6

AAT-trefwoorden

Objecten: dorpen, steden, landschappen

Actoren

- Regionaal Landschap Kempen en Maasland, www.rlkm.be
- Toerisme Limburg, www.toerismelimburg.be
- Gemeentebesturen
- Heemkringen in de dorpen

Mogelijke verbindingen buiten de regio

De Maasdorpen hebben een spiegelbeeld aan de overkant van de Maas; daar zijn eveneens dorpen met een eigen gezicht en geschiedenis, waarmee eeuwenlang intensieve contacten onderhouden werden. De Maas vormde geen barrière, terwijl de

heidegronden en moerasgebieden in het westen wel zorgden voor isolatie van de Maasdorpen ten opzichte van de dorpen op het Kempisch plateau.

Verwijzingen

- Janssen, J. & Dreesen, R., *Geologische fietsroute tussen Kempen en Maas*, Genk 2010
- Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe>
- *Het Regionaal Landschap Kempen en Maasland laat zich lezen*, Regionaal Landschap Kempen en Maasland, www.rlkm.be/uploads/files/landschapsboek.pdf

Bijlage

Beschrijvingen van Maasdorpen en -steden met uitgebreide literatuurverwijzing in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed

- Dilsen, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21702>
- Elen, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21703>
- Lanklaar, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21707>
- Rotem, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21710>
- Kessenich, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21923>
- Ophoven, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21924>
- Geistingen, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21716>
- Aldeneik, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21932>
- Heppeneert, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21933>
- Maaseik, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/21929>
- Boorse, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20373>
- Kotem, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20396>
- Leut, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20375>
- Mechelen-aan-de Maas, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20372>
- Meeswijk, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20376>
- Uikhoven, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20378>
- Vucht, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20379>
- Neerharen, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20369>
- Rekem, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20370>
- Smeermaas, <http://inventaris.vioe.be/dibe/geheel/20390>

Verbindend element 9. Maaslandse dialecten

Beknopte beschrijving

In het Maas- en hinterland worden Centraal-Limburgse dialecten gesproken, die langs een noord-zuid-as grote verwantschappen vertonen. Het Limburgs dialect bestaat niet, Limburgs is een verzamelnaam voor een dialectgroep, die voorkomt in Belgisch en Nederlands Limburg en in Belgisch Limburg vloeiend overgaat in Brabantse dialecten. Limburgse dialecten worden onderscheiden op basis van isoglossen: lijnen die gebieden met een kenmerkende uitspraak van bepaalde woorden afbakenen. Voor het Limburgs zijn dat er twee: de Uerdingerlijn, die het Limburgse *ich* onderscheidt van het Brabantse *ik* en de Benratherlijn, die het Limburgse *maken* onderscheidt van het Rijnlandse *machen*. De projectvereniging Maas en Kempen heeft niet voor niets als ondertitel *ich en dich*. Er zijn uiteraard nog meer kenmerken, waaraan dialectsprekers elkaar herkennen en die vaak doorklinken in hun algemeen Nederlands.

Het Limburgse dialect is in het verleden sterk beïnvloed door Keulse (Rijnlandse) en Brabantse expansiegolven. Door deze bewegingen vanuit het oosten en het westen lopen isoglossen in Limburg veelal noord-zuid. Zo is de invloed van de klinkerverandering (de Umlaut) in meervoudsvormen en verkleinwoorden het sterkst in het oosten en onder invloed van Brabant het zwakst in het westen (manneke en menneke). In het hele studiegebied en aan de Nederlandse strook langs de Maas worden Centraal-Limburgse dialecten gesproken, waarin nog redelijk veel invloed van het Rijnlands bewaard is. Deze dialecten worden in het studiegebied, weer op basis van isoglossen, onderscheiden in Horns, Maaskempens, Centraal-Maaslands en Trichterlands. Deze grenzen zijn echter vloeiend, de klankverschuivingen zijn geleidelijk.

Dialect is veel meer dan taal, het is een sociaal gegeven. Dialect spreken verbindt mensen en het verbindt ze met het dorp of de streek waar ze vandaan komen. Daarom is dialect ook een thema waar heemkundigen zich veel mee bezighouden. Tegelijkertijd veranderen dialecten en ontstaan er nieuwe taalvarianties. Dialecten zijn dus levend erfgoed.

Een typisch verschijnsel in Maas- en hinterland is *ichter*en of *uchter*en. Deze dialectwoorden staan voor babbelen met de burens, elkaar verhalen vertellen, soms griezelige. Het was een gebruik in de tijd dat er weinig ander vertier en communicatie was. De projectvereniging Maas en Kempen noteerde bij de vraag wat mensen bindt, dat *uchter*en nog steeds een bindmiddel is. Het fenomeen is nieuw leven ingeblazen door het organiseren van *ichter*- of *uchter*avonden, waar mensen herinneringen aan vroeger ophalen, vaak rond een thema, en foto's identificeren. Op die manier worden mondelinge getuigenissen gekoppeld aan immaterieel erfgoed.

Erfgoedelementen

Immaterieel erfgoed

- Dialect is immaterieel erfgoed, dat geuit wordt in spreektaal, liederen en verhalen.
- Plaatselijke woordenschat wordt vastgelegd in woordenboeken en andere publicaties. Er is veel wetenschappelijk onderzoek naar dialecten. Zo is er onder andere gedurende meer dan 20 jaar door dialectologen van de universiteiten van Nijmegen en Leuven gewerkt aan het *Woordenboek van de Limburgse dialecten*.
- Het ichtereren of uchteren was een spontane traditie, die is verdwenen; de nieuwe traditie speelt zich af in georganiseerd verband.

Documentair erfgoed

- Lieder en verhalen worden vastgelegd via geluidsopnamen, onder andere in Erfgoedplus.be

AAT-trefwoorden

- Abstracte begrippen: taal
- Objecten: liederen, woordenboeken

Actoren

Ichteren en uchteren

- Heemkring Glatbeke, Opglabbeek
- Kunstkring Arnold Sauwen, Stokkem
- Documentatiecentrum Maaseik
- Nicetaskring, Rotem

Publicaties

- Vrijwel alle heemkundige kringen hebben over dialect gepubliceerd, zie hieronder

Mogelijke verbindingen buiten de regio

- Het Centraal-Maaslandse dialect strekt zich uit tot over de Maas en is uiteraard verbonden met de andere Limburgse dialecten. Vanuit het Erfgoedpunt Sittard worden Limburgse volksliedjes, ook uit het Maas- en hinterland, geïnventariseerd, www.erfgoedstittard.nl.
- In aangrenzende regio's worden uchteractiviteiten georganiseerd, zoals in Houthalen, Bocholt, Genk.

Verwijzingen

Dialect

- <https://fuzzy.arts.kuleuven.be/rewo/gebiedsindeling.htm>
- www.meertens.knaw.nl/sand/zoeken/ ;
- www.meertens.knaw.nl/projecten/mand/CARTkartografieapp.html
- Weijnen e.a., *Woordenboek van de Limburgse dialecten*, Assen 1984-2004
- R. Belemans en R. Keulen, *Belgisch-Limburgs*, Tielt 2004

Plaatselijke dialectwoordenboeken en –studies

- Schoofs, R., *Woordenboek van het dialect van Bree en omgeving*. Bree 1988
- Henckens, H., *Idioticon van het Dialect van Geistingen (Ophoven)*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven, 1958
- Vander Donck, E., *Maaseik en zijn Maaslandse taal*. Beek, De Nieuwe Mijnstreek, z.j. (1980)
- Janssen, J., *Idioticon van het dialect van Meeswijk*. Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling K.U.Leuven, 1964
- Bollen, G., *Plat Ukevers. Woorden en wendingen uit het dialect van Uikhoven*. Maasmechelen, 1987
- Venken, M. e.a., *'n Manjel Stokkemer wèurd*. Maaseik, Kunstkring Arnold Sauwen Stokkem, 1990

Publicaties van heemkringen

Bree

- Bijdragen van de werkgroep dialectologie aan tijdschrift *Het èzendröpke* (Geschied- en Heemkundige Kring Groot-Bree), www.heemkringbree.be/ezendropke.html

Dilsen-Stokkem

- *Het Dilsers Plat* (uitgave Geschied-en Heemkundige Kring Dilsen Centrum vzw, www.everyoneweb.com/heemkundigekringdilsen)
- *Stokkem, Körversstedsje aan de Maas, een strip in het Stokkems dialect*, 2004 (vzw Kunstkring Arnold Sauwen Stokkem)
- *Iech zèng plat*, een bundeling van talrijke liedjes (in het dialect) uit de voorbije uchteravonden, 2010 2004 (vzw Kunstkring Arnold Sauwen Stokkem)
- Artikelen in tijdschrift *de Bakeman* (vzw Kunstkring Arnold Sauwen Stokkem)
- www.kunstkringarnoldsauwen.be/publicaties.html

Kinrooi

- Artikelen in tijdschrift *Dao Roasjt Get* (Geschied- en Heemkundige Kring Kinrooi), www.heemkringkinrooi.net/publicaties/Repertorium%20Dao%20Raostj%20Get.pdf

Maaseik

- Artikelen in tijdschrift *Utersjank* (Geschied- en Heemkundige Kring Opoeteren),
- www.utersjank.be/publicaties.html

Ichteren/uchteren

Venken, J., *Uchteren in Maaseik*, Zonhoven 1989

Verbindend element 10. Molens

Beknopte beschrijving

Molens komen vanaf de middeleeuwen voor in de Lage Landen. Ze waren vernuftige werktuigen, die met wind- of waterkracht niet allen graan maalden, maar ook gebruikt werden voor allerlei andere productieprocessen, zoals olie persen of zagen. In het studiegebied is een grote concentratie watermolens, gelegen op de zijbeken van de Maas. Vooral op de Abeek, de Itterbeek en de Bosbeek staan nog enkele reeksen molens. De molens waren vaak een onderdeel van een groter complex, zoals een hoeve, een kasteel of een klooster. De complexen waartoe ze behoorden zijn daarom ook vermeld in de inventaris. Veel watermolens worden al vermeld vanaf de middeleeuwen, hoewel de huidige gebouwen vaak jonger zijn.

Neermolen Neeroeteren

Molens zijn restanten van een pre- en proto-industriële economie, waarin ze werden ingezet voor de verwerking van graan, het persen van olie en het maken van textiel. De watermolens zijn ook de getuigen van machtsverhoudingen uit vroegere tijden. Een

aantal was namelijk banmolen, dat wil zeggen bezit van de plaatselijke heer, die de boeren verplichtte er tegen betaling gebruik van te maken. Pas in de Franse tijd zijn deze banrechten opgeheven en konden boeren zelf molens oprichten.

Windmolens zijn er minder in dit gebied; ze stammen alle uit de 19^e of zelfs de 20^e eeuw. Molens raakten met de industrialisatie in onbruik. Dat versnelde hun verval, want molens die niet draaien, worden niet onderhouden. De beste manier om molens te behouden is ze daarom in beweging te houden, wat bij een aantal in het studiegebied ook het geval is.

Erfgoedelementen

Onroerend erfgoed

Zie de inventaris in deel 6

- 32 watermolens
- 9 windmolens
- Hoeves
- kastelen

AAT-trefwoorden

- Objecten: waterradmolen, windmolen
- Gebouwen: molen

Actoren

- Beheerders en eigenaars die hun molen openstellen, zie inventaris actoren

Mogelijke verbindingen buiten de regio

Een aantal molens behoorde bij kloosters of kapittels buiten de regio of was eigendom van een heer van een groter gebied (Loon of Luik). Er zijn hier dus heel wat linken mogelijk met Noord-Limburg als met Haspengouw.

- De Abroxmolen in Bree was waarschijnlijk oorspronkelijk één van de eigendommen van het Sint-Bartholomeuskapittel van Luik en kwam later in het bezit van de graven van Loon. De molen was één van de twee banmolens van Bree.
- De Pollismolen was de banmolen voor Bree van het kapittel van Sint-Bartholomeus van Luik, tiendheffer van de parochie Bree.
- De watermolen van Schoot (Bree) hoorde bij het laathof van Schoot, ook Joostengoed genaamd, een van de goederen afhankelijk van het laathof van Oriënten in Bree, dat de goederen van de cisterciënzerinnenabdij van Oriënten (Rummen, Brabant) beheerde.

- De Heidemolen in Lanaken was de oude banmolen van de heren van Merode van Pietersheim.
- De Dorpermolen in Opoeteren was steeds eigendom van de heren van Opoeteren, oorspronkelijk de prins-bisschop van Luik, sinds 1619 de familie de Selys.
- De Aldeneikermolen was een leen van de graven van Loon.
- De Neermolen in Maaseik werd begin 14^e eeuw de banmolen van de abdij van Thorn, een functie die hij tot de Franse tijd behield.
- De Bosmolen in Maaseik is een zeer oude stichting; hij werd door de graaf van Loon als banmolen opgericht, waarschijnlijk bij de stichting van de stad tussen 1227 en 1237.

Actoren buiten de regio

- Levende Molens vzw, www.levendemolens.be
- Molenzorg Vlaanderen vzw, uitgever tijdschrift Molenecho's en website www.molenechos.be, Lieven Denewet, denewet.molens@pandora.be

Verwijzingen

- De beschrijvingen in de Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed bevatten bij elk gebouw een literatuurverwijzing, zie inventaris in deel 6 en
- <https://inventaris.onroenderfgoed.be>
- Van Doorslaer, B., *Met de stroom mee of tegen de wind in? Molens in Limburg, Borgloon*, 1996
- *Het Regionaal Landschap Kempen en Maasland laat zich lezen*, Regionaal Landschap Kempen en Maasland, www.rlkm.be/uploads/files/landschapsboek.pdf

DEEL 4. AANBEVELINGEN

Gemeentehuis Opglabbeek

Inleiding en motivering

In de opdracht van deze erfgoedstudie wordt niet expliciet over aanbevelingen gesproken. Er wordt wel gevraagd “potenties aan te geven van acties en/of samenwerkingsverbanden over de grenzen van het Maasland heen” en “een voorstel van traject uit te zetten om samen met potentiële partners de levensvatbaarheid van samenwerkingsverbanden af te toetsen”.

Tijdens onze uitgebreide verkenning van deze regio, onze contacten met mensen en organisaties – waarbij sowieso noden en behoeftes naar boven komen – op vraag van de stuurgroep en op basis onze eigen jarenlange ervaringen op vlak van erfgoed, kunnen we het niet laten om hier voldoende plaats te maken om onze bevindingen mee te geven die de ontwikkeling – op vlak van erfgoed maar ook breder - van deze regio ten goede kunnen komen.

Die bevindingen komen hier aan bod in de vorm van aanbevelingen. Vanwege de overzichtelijkheid hebben we het grote pakket van aanbevelingen hieronder gestructureerd weergegeven. Uiteraard zijn er overlappingen binnen de verscheidene hoofdstukken en werken we met een mix van zeer kleine en bescheiden aanbevelingen – prikacties, bij wijze van spreken - en van grote maatregelen die een aanpassing van de bestaande of een inschakeling van nieuwe structuren beogen.

Aangezien deze erfgoedstudie een opdracht is van de provincie Limburg, richt dit rapport zich dan ook rechtstreeks tot de provincie. Toch denken we dat het zinvol is dat ook de actoren inzicht krijgen in dit verhaal en dit brengt ons bij een eerste aanbeveling: het zou interessant zijn om een **lightversie** van dit rapport op te maken, die verspreid kan worden onder de betrokken actoren zodat ook zij toegang kunnen krijgen tot inhoud en aanbevelingen.

Verder is het ook zo dat we tijdens de gesprekken die we deden naar aanleiding van deze studie, eerder toevallig met een aantal probleempunten geconfronteerd werden die te specifiek of te lokaal zijn om hier in algemene aanbevelingen te gieten. Maar we hopen toch dat deze studie een aanzet kan zijn om dit soort problematieken op te pakken. Zo kwam bij voorbeeld de **ruimte-en depotproblematiek** bij kerken maar ook bij andere erfgoedorganisaties en collecties (bij voorbeeld de archeologische collecties) aan het licht. De noden zijn groot: er is ruimtetekort maar ook nood aan kennis over bewaaromstandigheden, inrichting en beheer. Door de recente convenants tussen Vlaamse Gemeenschap en provincies wordt er ingezet op de depotproblematiek; we hopen dat dit instrument hier ook kan worden ingezet voor de noden in deze regio. Een ander voorbeeld: de **collectie van het Openbaar Psychiatrisch Zorgcentrum (OPZC) in Lanaken (Rekem) is bedreigd**; door erover te praten blijkt dat deze collectie eventueel kan worden ondergebracht in de kelders van het kasteel in Rekem; de

provincie zou hier een bemiddelende rol kunnen spelen. En verder zijn er de vele **ad hoc-adviezen** die we gaven tijdens de gesprekken of tijdens de plaatsbezoeken aan de lokale erfgoedverenigingen.

Eerder in deze studie (zie p. 20) kaartten we ook al de noodzaak van **gedegen historisch onderzoek** over de regio Maas- en hinterland aan. Laat het meteen een aanbeveling (of uitdaging) zijn om hieromtrent de nodige regelingen te treffen, eventueel met de universiteiten in België (en Nederland?).

Ter inleiding willen we ook al meegeven dat een van de grootste problemen binnen deze regio het gebrek aan adequate registratie van erfgoed is. Zonder (uitwisselbare) kennis van de collecties is het moeilijk om een erfgoedbeleid uit te bouwen. Heel wat aanbevelingen moeten dan ook vanuit deze nood gelezen worden.

We hebben de aanbevelingen – zoals gezegd zijn we ons bewust van de overlappingsen – ingedeeld op de volgende manier:

- Samenwerking en efficiëntie
- Registratie en ontsluiting
- Verbindende elementen
- Points of interest
- Vrijwilligers en vrijwilligersbeleid
- Publiekswerking, sensibilisering en communicatie
- Projectmatige werking

Hoofdstuk 1. Samenwerking en efficiëntie

Samenwerking kan geen doel op zich zijn. Samenwerking moet opgezet worden om **samen** bepaalde of meerdere **gemeenschappelijke doelen** te halen. Alvorens samenwerking op te starten, raden we dus aan dat de partners heel scherp voor zichzelf bepalen waar ze precies naartoe willen, wat ze daarvoor willen inbrengen én wat ze daarvoor durven kiezen én willen verliezen.

Vanuit de focus erfgoed in deze regio, zijn we van mening dat er heel wat mogelijkheden en noden zijn op vlak van samenwerking. Samenwerking in functie van de krachten bundelen is hier vaak het motto.

1. Samenwerking binnen gemeenten

Binnen deze opdracht is het niet de bedoeling om per gemeente uit de doeken te doen wat daar mogelijke samenwerkingstrajecten kunnen zijn. Toch willen we een aantal voor de hand liggende dingen meegeven:

Zoals uit de studie van de erfgoedverenigingen (cf. bijlage) blijkt, zijn er heel wat documentatiecentra in deze regio. Daarnaast zien we ook sterke openbare bibliotheken die hun collectie graag inzetten in functie van lokale geschiedenis en erfgoed en daarnaast ook heel wat lokale samenwerkingsprojecten rond erfgoed trekken of hier een inbreng hebben. Documentatiecentra koppelen aan de lokale openbare bibliotheken (in kleine gemeenten vaak de enige professionele lokale erfgoedspeler) lijkt ons een belangrijk te onderzoeken denkspoor. Zijn de openbare bibliotheken niet op zoek naar een breder takenpakket, weliswaar aansluitend bij hun opdracht van informatieverstrekker? Is de integratie van een studiecentrum rond lokale geschiedenis op basis van documentair erfgoed dan geen mooie en relevante aanvulling? En kunnen op deze manier enkele grote problemen van de lokale erfgoedverenigingen niet opgelost worden, nl. professionele zorg van de documentaire collectie, ruimte, permanentie? Het vergt wellicht enige bijscholing van de bibliotheekmedewerkers, maar als informatiedeskundigen hebben zij al een ruime bagage om taken rond documentair erfgoed op zich te nemen en zo deze collecties een toekomst te bieden.

Verder willen we hier even de situatie van Dilsen-Stokkem naar voren brengen als mogelijk inspirerend en exemplarisch voor de andere gemeenten. Onder impuls van een gemeenteambtenaar die geïnteresseerd is in lokale geschiedenis, werd er enkele jaren geleden een groots project opgezet rond de Tweede Wereldoorlog. Alle heemkringen (Dilsen-Stokkem heeft een kring in elke deelgemeente, 5 in totaal dus) werkten mee aan dit project en spreken vol enthousiasme over het traject en het resultaat. Hoewel er hier zeer intensief werd samengewerkt, viel de samenwerking na afloop van het project stil. Op dit moment is er vanuit de stad opnieuw een initiatief om samen met de kringen de

dynamiek terug op te pakken rond het WO-II-project met werktitel Kanaalcampagne. Samenwerking zonder trekker is ten dode opgeschreven. De rol van gemeenten is hier dus cruciaal ... Uiteraard zijn er nog heel wat andere mogelijkheden waarbij de **gemeente zelf de stimulator kan zijn van samenwerking tussen de gemeentelijke (erfgoed)diensten en de lokale vrijwilligers**. We denken dat voor kleinere steden en gemeenten enkel deze vorm van coalities mogelijkheden biedt voor een degelijk erfgoedbeleid.

In Dilsen-Stokkem zien we eveneens dat alle vijf de heemkringen een collectie documentatie uitbouwen, die in grote mate overlapt. Elke kring stelt de noden op vlak van zorg, aangepaste ruimte, permanentie en bewaking aan de kaak en droomt van een documentatiecentrum dat vaker open is en dat kan uitgroeien tot een plek waar mensen in en uit kunnen lopen om onderzoek te doen rond lokale geschiedenis. Zijn er hier mogelijkheden tot samenwerking? Ja, denken wij. Heemkringen kunnen naar ons gevoel perfect blijven bestaan en hoeven hun eigenheid niet op te geven maar kunnen wel samen groeien naar **één centraal documentatiecentrum** (evt. gekoppeld aan de openbare bibliotheek, zie hoger) waar hun collecties samenkomen en waar afspraken kunnen worden gemaakt over registratie (!), openingsuren, permanentie, zorg, depot etc. Deze vorm van samenwerking zal de noden van de kringen in grote mate kunnen lenigen en zal ook de dienstverlening ten opzichte van de burger enkel maar ten goede komen.

Tot slot willen we hier nog opmerken dat een bundeling van krachten, zeker in financieel onzekere tijden, tussen de lokale erfgoed-cultuurdiensten en de lokale toeristische diensten een win-winsituatie oplevert. Er is al veel gezegd en geschreven over de relatie tussen cultuur en toerisme, maar dat ze elkaar kunnen versterken én van elkaar kunnen leren, dat is zeker. Het lokale niveau is ons inziens dan ook de ideale plek om écht, structureel te gaan samenwerken, startend met een structureel overleg waar gemeenschappelijke doelen worden bepaald en waar wordt bekeken op welke domeinen beide sectoren actief zijn en elkaar kunnen versterken.

Hierbij aansluitend denken we ook dat de het PCCE en Toerisme Limburg een (nog) sterker verbond kunnen sluiten. Elke sector heeft zijn eigenheid en in die eigenheid zit ook ieders kracht. Krachten bundelen is een winstgevend en een voor de hand liggend principe, zeker voor diensten binnen eenzelfde overheid.

2. Coördinatie en structuur in de regio zelf

Hier willen we in eerste instantie opmerken dat bestaande (bestuurlijke of andere) indelingen, samenwerking niet kunnen en mogen in de weg staan. Zo is er het voorbeeld van Lanaken dat op de verscheidene grenzen ligt. Dat maakt samenwerken niet altijd gemakkelijk. Op sommige (erfgoed)terreinen sluit deze gemeente aan bij Haspengouw

en Tongeren, op andere gebieden bij Maastricht of de Kempen. De nadruk zou dus best liggen op inhoudelijke links en niet op (kunstmatige) gebiedsafbakening. Ook Maasmechelen zit op dit vlak een beetje tussen twee vuren. Enerzijds is er de werking rond mijnerfgoed (betreft deelgemeente Eisden) en daarnaast is er het eerder Maasgerelateerde verhaal, zie ook verder in deze aanbevelingen hiervoor.

Hoewel er op vlak van erfgoed een aantal (sterke) gemeentegrensoverschrijdende initiatieven bestaan, werden we toch vaak geconfronteerd met de lacune op vlak van coördinatie binnen deze regio als het over erfgoed gaat.

Het Regionaal Landschap Kempen en Maasvallei heeft samen met Toerisme Limburg een stevige voet in huis in de Maasvallei. Het sterke masterplan Maasvallei ... Grensverleggend! blijkt geen dode letter te zijn maar wordt wel degelijk stapsgewijs uitgevoerd. Hoewel de focus van dit plan vooral landschap-natuur-toerisme is, besteedt men hier toch ook heel wat aandacht aan het lokale erfgoed op vlak van zorg en ontsluiting. De kans op slagen van dit plan wordt in grote mate bepaald door de aanwezigheid van coördinatie of coördinatoren - in dit geval op vlak van zorg voor het cultuurlandschap als op vlak van toeristische promotie - die de hele regio in het vizier nemen. Wij menen dat de ontwikkeling van het **erfgoed hier wat uit de boot valt door het ontbreken van coördinatie of een coördinator**. We pleiten hier dus in eerste instantie voor het aanvullen van het beleid rond landschap en toerisme met meer aandacht voor erfgoed. Met andere woorden: deze regio heeft nood aan de **installatie van een erfgoedcoördinator** die aanvullend en samen met de landschapscoördinatie en de werking rond toerisme, het erfgoed behartigt. Een erfgoedcoördinator is een structureel instrument dat ervoor kan zorgen dat de werking rond erfgoed gecontinueerd wordt en een permanente basis krijgt en niet zozeer afhankelijk is van ad hoc-initiatieven en projectmatig werken. Bovendien - en dit is niet onbelangrijk - kan het installeren van een vorm van coördinatie op vlak van erfgoed de intergemeentelijke dynamiek, die zich ontwikkelde binnen de stuurgroep bij de begeleiding van deze studie, bestendigen en een structurele en permanente basis geven.

Bestaande instrumenten om deze coördinatie in te richten zijn **cultureel-erfgoedconvenants en intergemeentelijke onroerende erfgoeddiensten**. We pleiten er dan ook voor dat er uit deze studie een initiatief volgt voor het (opnieuw) aanvragen van beide voorzieningen. Hoewel cultureel-erfgoedconvenants en onroerende erfgoeddiensten instrumenten zijn van de Vlaamse overheid, gaat het hier, door onze staatsstructuur, om twee totaal verschillende projecten, nl. een van de Vlaamse Gemeenschap en van het Vlaams Gewest. Vandaar dat we een rol zien voor de provincie om de synergie tussen beide dossiers te bepleiten en te bewaken en voor de gemeenten de nodige stimuli te voorzien, zodat zij met een doortimmerd dossier bij de Vlaamse

overheden kunnen aankloppen. De morele steun van de betreffende provincie is trouwens onontbeerlijk bij de opmaak van de dossiers.

Binnen de regio bestaat er al een projectvereniging Erfgoed tussen Maas en Kempen (zie p. 71-75) met de gemeenten Bree, Opglabbeek, Kinrooi en Maaseik. Deze projectvereniging deed recent een aanvraag voor een erfgoedconvenant, dat niet werd gehonoreerd. Onder impuls van deze studie pleiten we dus voor de opmaak van een nieuw dossier voor de periode 2014-2019 samen met de andere gemeenten, nl. Lanaken, Dilsen-Stokkem en Maasmechelen. De gemeente Maasmechelen zal in dit geval zelf moeten bepalen in welk traject ze voor de volgende beleidsperiode wil stappen, aangezien Maasmechelen al betrokken is in het erfgoedconvenant Mijn Erfgoed (zie p. 81-82) en eenzelfde gemeente niet in twee erfgoedconvenants betrokken kan zijn. Eventueel dient ook onderzocht te worden of ook gemeenten als Meeuwen-Gruitrode, As en Zutendaal in dit verhaal kunnen worden betrokken. Maar ook Voeren, een Maasgemeente, kan wellicht een aantal interessante aanknopingspunten vinden in deze studie. Ook hier kan de provincie een belangrijke rol spelen. Het aanvraagdossier voor een erfgoedconvenant bestaat in de opmaak van een erfgoedbeleidsplan (in dit geval voor de periode 2014-2019). Heel wat gegevens uit deze studie en uit het aanvraagdossier van de projectvereniging Erfgoed tussen Maas en Kempen kunnen gerecupereerd worden voor de aanvraag van een erfgoedconvenant. We durven hier zelfs zeggen dat meer dan de helft van het werk voor dit aanvraagdossier al achter de rug is door deze beide teksten bij elkaar te brengen.

3. Samenwerking over de grenzen

Als we het gebied grensoverschrijdend bekijken, constateren we dat er heel veel kleine actoren en bescheiden initiatieven zijn die op zich allemaal waardevol zijn, maar vaak enkel op zeer lokaal of op heel korte termijn hun effect hebben. Als we verdere versnippering willen tegengaan, dan lijkt een gezamenlijk project dat eventueel met Europees geld kan worden gefinancierd, een goede hefboom voor structurele samenwerking. Het gebied leent zich er als grensregio in ieder geval uitstekend voor. Vooraf moet er wel degelijk nagedacht worden over de lange termijn doelstellingen van de samenwerking. Hier rijst de vraag wie dan de gesprekspartners zijn. We sommen enkele opportuniteiten op: in het Nederlands-Belgische grensgebied is de Maasketen Jan Van Eyck actief, maar ook de Pater Sangerskring is vragende partij om de motor te zijn van grensoverschrijdende acties. In de Nederlands-Limburgse regio hebben de heemkundige organisaties zich verenigd in Heemkunde zonder Grenzen; daarnaast is er het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG). Aan Belgische kant is er ook nog de Federatie van Geschied- en Oudheidkundige Kringen van Limburg. Qua concrete projecten denken we dat de koppeling natuur-recreatie-erfgoed een

interessante insteek biedt en bovendien al op diverse plaatsen bestaat. Er dient onderzocht te worden of via het project Grensmaas middelen kunnen worden ingezet.

Samenwerken is ook leren van elkaar. Hier ligt een interessant leervoorbeeld:

In Sittard-Geleen werd recent een laagdrempelig Erfgoedpunt ingericht, een samenwerking van het Euregionaal Historisch Centrum Sittard-Geleen, het Museum Het Domein, Biblionova (de stedelijke bibliotheek) en de vereniging Sittards Verleden. Het Erfgoedpunt bevindt zich in de bibliotheek van Sittard. Bedoeling is dat hier erfgoed wordt verzameld en getoond; inwoners kunnen eigen erfgoed binnenbrengen in het Erfgoedpunt waar het ter plaatse wordt gedigitaliseerd, www.erfgoedstittard.nl.

In de regio Sittard-Geleen wordt er binnen Nederlands Limburg al veel samengewerkt; op ad hoc-basis lopen er ook trajecten met de aangrenzende regio's in België en Duitsland, omdat daar veel historische banden mee bestaan. Die samenwerking zou meer gestructureerd moeten verlopen.

Over het algemeen zouden we hier willen aanbevelen om in te zetten op bestaande initiatieven. Er zijn een aantal opportuniteiten die hopelijk door deze studie aangegrepen worden:

Het *aezelprojek* waarin vrijwilligers kadasterkaarten uit 1842 vectoriseren met behulp van open sourcesoftware en daaraan andere historische bronnen digitaal koppelen; op deze manier groeit de context van de gegevens op deze kaarten. Het werk kan in elke gemeente uitgevoerd worden. Zie www.aezelprojek.nl voor meer informatie en ook deel 6, bijlage 2. Het Euregionaal Historisch Centrum heeft een format ontwikkeld voor de registratie en digitalisering van deze bronnen; dit format kan door verenigingen gebruikt worden om het werk zelf uit te voeren.

Tot slot zijn we ook van mening dat de werking van Maasketen Jan Van Eyck verder gestimuleerd moet worden (zie p. 62). Deze organisatie heeft immers alle ervaring om de wederzijdse samenwerking tussen de dorpen aan weerszijden van de Maas aan te moedigen. Heel specifiek denken we aan het project van de schooluitwisseling tussen basisscholen langs de gemeenschappelijke Maas. Voor deze uitwisselingsprojecten wil men gebruik maken van het museale en educatieve aanbod uit het werkgebied Maasketen. Voor meer informatie verwijzen we naar www.maasketenjanvaneyck.eu.

Hoofdstuk 2. Registratie en ontsluiting

1. Inleiding

Het is al enkele keren vermeld en dat verklaart ook het belang van dit thema: over het algemeen kunnen we stellen dat de registratie van het erfgoed in deze regio verre van op punt staat. We moeten hier meteen wel bij vertellen dat we het dan over het cultureel erfgoed hebben (objecten, documentatie, archief en immaterieel erfgoed), want voor het onroerend erfgoed bestaan er uitgebreide en degelijke inventarissen (bouwkundig erfgoed, landschappen, archeologie ...), opgemaakt door Onroerend Erfgoed, een agentschap van de Vlaamse Overheid dat onroerend erfgoed in Vlaanderen inventariseert, onderzoekt, beschermt, beheert en de ontsluiting ervan stimuleert; zie <https://inventaris.onroenderfgoed.be> voor een overzicht van en een toegang tot de inventarissen. Toch willen we hier nog een kleine randopmerking maken: bij het consulteren en gebruiken van deze inventarissen en de beschrijvingen van de verscheidene objecten in de inventarissen, merkten we toch vaak wat onevenwichten op in de beschrijvingen. Zo worden sommige items heel uitgebreid beschreven, zodat elk architecturaal elementje aan bod komt. Andere objecten worden dan weer zeer algemeen en *grosso modo* benaderd. In de toekomst en bij eventuele herzieningen zou het wenselijk zijn meer te werken naar gelijkvormige benaderingen in de beschrijvingen. Verder worden de inventarissen nu zeer objectgericht benaderd, wat het vergelijkend werk soms wat bemoeilijkt. Misschien is het denkbaar dat inventarissen in de toekomst meer op ensemble- of wijkniveau worden aangepakt?

We laten het onroerend erfgoed hier dus verder even buiten beschouwing en gaan dieper in op de problematiek van de registratie van het cultureel erfgoed.

Eerst even wat terminologie en theorie: de term registratie wordt gebruikt als het gaat over het beschrijven van objecten en documentatie, voor archief gebruikt men dan weer de term inventariseren en voor immaterieel erfgoed zal men vooral spreken van borgen van immaterieel erfgoed. Voor de gemakkelijker gebruikte term registratie voor al het cultureel erfgoed.

Een kwaliteitsvol beheer impliceert dat het erfgoed dat je beheert, geregistreerd is, met andere woorden dat het beschreven is; de meest voor de hand liggende gegevens betreffen een historische en materiële beschrijving van het stuk, een datering, de afmetingen, de waarde ... Registreren kan je doen door de gegevens op te schrijven op fiches of andere papieren documenten (zoals men dat vroeger ook per boek in de openbare bibliotheek deed). Als je voor de registratie van je erfgoed gebruik maakt van al dan niet gespecialiseerde software (en het erfgoed dus digitaal registreert) dan spreekt men van automatisering. Digitaliseren is dan weer het erfgoed kopiëren op een digitale

drager zoals een scan of een digitale foto. Meestal doet men dit in functie van de registratie die hierop kan volgen.

2. Probleemstelling

Maar wat is nu precies het probleem in de regio Maas- en hinterland op het vlak van registratie?

We hebben al gezegd dat er in deze regio veel erfgoedverenigingen zijn, vrijwilligersorganisaties die erfgoed beheren (zie bijlage 1 met de studie over de erfgoedverenigingen). Naast deze erfgoedverenigingen zijn er ook heel wat organisaties die belangrijk erfgoed in huis hebben. We denken hier dan in eerste instantie aan schuttersverenigingen, fanfares, harmonieën en carnavalsverenigingen (zie verbindende elementen vanaf p. 83). Deze organisaties beheren dus objecten, archieven en documentatie.

Sommige organisaties hebben een deel van de collectie geregistreerd of zijn op dit moment volop bezig met het registratiewerk. Maar de meeste collecties die we bezocht hebben, zijn (nog) niet geregistreerd.

Hier en daar waren deelcollecties quasi perfect geregistreerd, al was het dan dat ze zijn opgeslagen in de hoofden van de beheerders, die als levende encyclopedieën onderzoek doen op die collecties en onderzoekers te hulp komen bij vragen over de collecties. Het is natuurlijk catastrofaal als deze mensen wegvallen. Je zou haast kunnen zeggen dat met dit soort van registratie de collectie ten dode is opgeschreven.

Het geloof in een degelijke registratie van erfgoed is cruciaal. Registratie is sowieso een voorwaarde voor kwaliteitsvol behoud, beheer, onderzoek en ontsluiting van het erfgoed in de regio. Je kunt pas met het erfgoed aan de slag gaan als het erfgoed leesbaar is en dat is wat een degelijke registratie beoogt. Niet-geregistreerde collecties zijn dode letter. Collecties die geregistreerd zijn, zijn sneller en gemakkelijker te consulteren. En dat geldt niet voor de eigen collecties maar ook voor de collecties van anderen, wat leidt tot makkelijk uitwisselbare collecties voor tentoonstellingen, bruiklenen, collectiemobiliteit etc. Bovendien verkrijg je interessant cijfermateriaal over je collectie (hoeveel stuks, hoeveel deelcollecties ...), kan je de waarde van je collectie beter bepalen (bijvoorbeeld voor de verzekering), kan je je collectie dateren etc. Registratie is trouwens ook een voorwaarde voor een collectieplan (wat hebben we en wat hebben we (nog) niet? Welke stukken horen wel thuis in onze collectie en welke argumenten hebben we om sommige giften te weigeren? ...).

Hoe komt het dan dat er zo weinig collecties geregistreerd werden?

Registreren is een veeleisend en tijdrovend werk. Bovendien hangt er aan de gespecialiseerde software ook een prijskaartje. Het overgrote deel van de erfgoedverenigingen werkt met vrijwilligers die niet de tijd en de middelen hebben om

het registratiewerk naar behoren uit te voeren. In het stuk dat hieronder volgt willen we de erfgoedverenigingen enkele handvatten aanreiken om het registratiewerk toch aan te pakken.

Registreren is een keuze die men moet d rven maken, net zoals het onderzoek van de collectie, het schrijven van artikels, het verzamelen van krantenartikels, het classificeren van doodsprentjes, het organiseren van activiteiten ... (beleids)keuzes zijn die men binnen een vereniging zelf maakt. Erfgoedorganisaties moeten DURVEN andere taken (even) opzij te zetten om het noodzakelijke registratiewerk aan te pakken!

3. Erfgoedplus.be en Archiefbank Vlaanderen, gebruiksvriendelijke en gratis systemen voor basisregistratie van objecten, documenten en archief

De provincie Limburg beschikt over een zeer interessant en gebruiksvriendelijk registratie- en ontsluitingssysteem, www.erfgoedplus.be. Erfgoedplus.be is een online systeem dat gratis te gebruiken is. Het voldoet aan alle internationale standaarden voor registratie en verschaft zo informatie die aan minimum kwaliteitseisen voldoet en vergelijkbaar is.

Erfgoedplus.be komt het best tot zijn recht als er zo veel mogelijk gegevens in opgenomen zijn. Erfgoedplus.be bevat momenteel onder andere de inventarissen van twee derde van alle kerkfabrieken. Die inventarissen zijn nu nog niet alle beschikbaar, maar op termijn zullen ze wel consulteerbaar zijn. Binnenkort kunnen ook immateriële aspecten, zoals gebeurtenissen, opgenomen worden in Erfgoedplus, waardoor de samenhang tussen erfgoedelementen en -fenomenen beter zichtbaar wordt. Een blik op de website van Erfgoedplus.be geeft meteen aan welke andere collecties er zoal in Erfgoedplus.be zijn opgenomen. Ook geluidsfragmenten en bewegende beelden hebben een plaats op Erfgoedplus.be.

Vanuit deze erfgoedstudie raden we de erfgoedbeheerders dus ten stelligste aan om de eigen collecties in te voeren in Erfgoedplus.be. Daarbij is het raadzaam om te starten met de erfgoedelementen, die horen bij een van de verbindende thema's in deze erfgoedstudie. We verwijzen naar het stappenplan als bijlage 3, dat is opgemaakt als leidraad voor registratie en ontsluiting in Erfgoedplus.be. Ook de consultants van Erfgoedplus.be zelf staan paraat om organisaties met raad en daad bij te staan bij het werken in Erfgoedplus.be.

Naast Erfgoedplus.be bestaat er nog een ander interessant registratiesysteem, Archiefbank Vlaanderen, www.archiefbank.be. In Archiefbank kunnen collecties per archiefvormer worden geregistreerd. De samenhang daarvan met andere collecties kan aangegeven worden via links, bijvoorbeeld naar Erfgoedplus.be.

Archiefbank Vlaanderen bevat nauwelijks collecties van heemkringen; die kringen en hun collecties zijn nochtans van groot belang voor de regio. Naar aanleiding van deze erfgoedstudie zorgden we er echter voor dat we van de heemkringen die daarvoor de toestemming gegeven hebben, een fiche in Archiefbank Vlaanderen hebben opgemaakt. Waar mogelijk werden deelcollecties onderscheiden op basis van archiefvormer (bijvoorbeeld: het archief van een schutterij dat een heemkring beheert, wordt als aparte entiteit opgenomen). Interessant is verder dat Archiefbank Vlaanderen deze collecties zichtbaar kan maken door virtuele tentoonstellingen op de website.

4. Aezelprojek en Cartesiusproject

Voor de digitale ontsluiting van historische gegevens en voor de cartografische weergave van de historische evolutie van dorpen en steden in de regio, verwijzen we naar de methodiek van het aezelprojek, dat ontwikkeld is in Sittard-Geleen (NL) (zie p. 66). De toepassing van de methodiek in Maas- en hinterland is uitgewerkt in deel 6, bijlage 2.

Zeker het vermelden waard is Cartesiusproject van het Nationaal Geografisch Instituut (www.kbr.be/collections/cart_plan/cart_plan_nl.html). Het gaat hier over een webportaal waarbij vier instellingen, de Koninklijke Bibliotheek van België, het Rijksarchief, het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika en het Nationaal Geografisch Instituut, hun historisch cartografisch materiaal ontsluiten voor het grote publiek maar ook voor wetenschappers. Het gaat daarbij niet alleen om kaarten, maar ook om luchtfoto's en andere geografische documenten van België en van zijn voormalige kolonies. De lancering van de website is dit jaar nog gepland. Vanaf dan zullen internetgebruikers vrij kunnen grasduinen in duizenden- en later tienduizenden- cartografische documenten. Het portaal biedt de mogelijkheid om te zoeken op plaatsnaam, periode, zone, schaal en titel. Dit project ontsluit dus ook kaartmateriaal van de regio Maas- en hinterland en zal een grote hulp zijn bij het opstellen van erfgoedkaarten (zie deel 6, bijlage 2).

5. Inventaris Maas- en hinterland

Zoals eerder al gezegd, hoort er bij deze studie een cd-rom met een inventaris van alle erfgoed, dat gerelateerd is aan de verbindende elementen, voor zover wij het hebben kunnen achterhalen (zie deel 6, bijlage 4). Deze inventaris moet een stimulans vormen voor actoren om het registratiewerk in Archiefbank Vlaanderen en Erfgoedplus.be uit te voeren.

De inventaris is een overzicht van alle soorten erfgoed per verbindend element. De inventaris bevat geen uitgebreide beschrijvingen, maar bestaat uit verwijzingen naar bestaande databanken en naar eigen observaties in het kader van het onderzoek. Aangezien veel collecties nog niet geregistreerd zijn, is deze inventaris onvolledig. Aanvulling ervan kan gebeuren door per verbindend element deze inventaris aan te

vullen in Erfgoedplus.be, onder toezicht of op initiatief van de gemeenten die peter of meter van een verbindend element zijn (zie hierna, p. 155). Op basis van de trefwoorden, die al zo veel mogelijk opgenomen zijn in de inventaris Maas- en hinterland, kunnen in Erfgoedplus.be virtuele collecties gemaakt worden. Virtuele collecties zijn gehelen van erfgoedelementen (objecten, documenten, foto's, films, geluid) die op verschillende plaatsen bewaard worden, maar die thematisch bij elkaar horen. Zo kan er op basis van het trefwoord schutterij, dat aan elk erfgoedelement dat met schutterij te maken heeft gegeven wordt, een virtuele collectie schutterij gemaakt worden. Deze virtuele collectie kan in Erfgoedplus.be of op een afzonderlijke website ontsloten worden, zoals gebeurd is met Venster op Leuven (www.vensteropleuven.be). Het is in de toekomst ook mogelijk in Erfgoedplus.be aan te geven bij welk verbindend element een object hoort en op basis daarvan virtuele collecties te maken.

6. Provinciale erfgoedregistrator

Hoewel Erfgoedplus.be een zeer gebruiksvriendelijk systeem voor een eenvoudige basisregistratie is - die als ook thuis kan uitgevoerd worden - en hoewel er vanuit Erfgoedplus.be ook begeleiding wordt voorzien, zijn we ervan overtuigd dat een zeer praktische en specifieke begeleiding nodig is voor het registratiewerk. De noodzakelijke registratiegolf die écht moet gebeuren in deze regio heeft ons inziens enkel kans op slagen als er een (tijdelijke) consultant ingeschakeld wordt om samen met de lokale erfgoedverenigingen ter plaatse (!) en in nauw overleg met de medewerkers van Erfgoedplus.be het registratiewerk uit te voeren. En we spreken hier echt uit ervaring. Er werden de laatste tien jaar al zoveel vormingssessies registratie gegeven met heel veel respons. Toch melden de lokale erfgoedbeheerders vaak dat de cursussen te abstract zijn en dat, eens ze geconfronteerd worden met het echte werk in de vereniging zelf, men vaak niet (meer) weet hoe het werk echt aan te pakken. Vandaar dat we alle heil zien in een registratieconsultant die collectie per collectie de heemkringen op gang helpt en eens gestart, een permanente hulplijn installeert. De registrator heeft een belangrijke communicatieve rol bij het motiveren van verenigingen en mensen en het bekend maken van het resultaat en het effect van het geleverde werk. Ter vergelijking verwijzen we ook naar de projectmedewerker registratie die de projectvereniging Mijnerfgoed in de Mijnstreek installeerde.

7. Wie kan er allemaal registrator worden?

We zeiden al dat het vooral de collecties van heemkringen en andere lokale verenigingen zoals schuttersverenigingen, fanfares etc. zijn die geregistreerd moeten worden. Ook de kerkfabrieken beseffen heel goed dat de registratie van de collectie een noodzaak is, maar ook zij hebben er niet de tijd en de knowhow voor.

Dat betekent echter niet dat enkel de leden van die groepen 'gedoemd' zijn om het registratiewerk uit te voeren. Uiteraard zijn deze mensen wel de eerste partners aan wie wordt gedacht omdat zij de collecties ook het beste kennen. Registrator is een groot woord en ja, het is ook een vak apart (in de grote musea). Maar door middel van hulp en begeleiding kan bij wijze van spreken door eender wie het basisregistratiewerk of bepaalde facetten ervan uitgevoerd worden. Hieronder geven we extra suggesties van mensen en groepen van mensen die geëngageerd kunnen worden:

- In eerste instantie is het belangrijk dat het registratiewerk eerder als noodzakelijk dan als saai, belastend of erger nog noodzakelijk kwaad wordt voorgesteld. Registreren gaat immers om veel meer dan het quasi blindelings invoeren van data. Iedereen (ook jongeren!) kan aangesproken worden om een facet van het gevarieerde registratiewerk uit te voeren.
- Voor de kerken en de niet-erfgoedorganisaties kan gerekruteerd worden uit de achterban. Misschien zijn er wel vrijwilligers actief die wel eens wat anders willen doen en het registratiewerk wel zien zitten. Een oproep aan de parochianen na de zondagsmis of aan de leden via het ledenblad kan hier een hulpmiddel zijn. Deze mensen zijn vaak meer verbonden met het thema dan met de collectie as such maar kunnen door het registratiewerk ook wel gebeten worden door het erfgoed.
- In de Westhoek (www.westhoekverbeeldt.be) ging men op een andere manier te werk. Toen men na een basiscursus 'computer' voor senioren, merkte dat deze mensen graag intensiever en vaker met de computer wilden werken, kreeg men het idee hen te engageren om het eigen fotoarchief in te scannen, te beschrijven en op de beeldbank te plaatsen. Op die manier creëerde men een heel actieve groep van registratoren, die onder professionele leiding werkten.
- Ook amateurfotografen kunnen aangespoord worden om fotomateriaal te registreren.
- De gemeente kan ook een oproep doen via het gemeentebblad met de bedoeling een pool van registratoren-vrijwilligers bij elkaar te brengen.

Bovendien bestaat er ook zoiets als een meetrek-effect. Als een vereniging merkt dat de collectie van een bevriende vereniging geregistreerd werd en aldus ook online te consulteren is, dan zal men sneller geneigd zijn dat ook te willen doen. Hier ligt dus een belangrijke uitdaging in verband met communicatie en informatie. Er moeten wegen gevonden worden om de verenigingen uit het studiegebied écht te laten zien wat de mogelijkheden van het systeem zijn. In Dilsen-Stokkem, is men trouwens, onder impuls van deze erfgoedstudie en van de mogelijkheden die Erfgoedplus.be biedt, gestart met een registratieproject met de verenigingen. Hopelijk heeft deze actie ook een multiplicator-effect.

Hoewel we beseffen dat dit allemaal voor de hand liggende acties zijn, is het **daadwerkelijk** uitproberen ervan zeker de moeite waard. Bewijs levert de gemeente

Lanaken die naar aanleiding van de gesprekken die hierover gevoerd werden in de stuurgroep van deze studie, via de gemeentelijke infokanalen een oproep voor nieuwe vrijwilligers deed. Op de wervende advertentie hieronder, reageerden een 20-tal (!) enthousiastelingen waaronder jonge afgestudeerden, jong-gepensioneerden, enkele amateurfotografen ...

DIENT ERFGOED ZOEKT VRIJWILLIGERS!

De dienst Erfgoed zoekt u! Ben je op zoek naar een zinvolle tijdsbesteding? Wil graag nieuwe mensen ontmoeten? Ben je geïnteresseerd in de geschiedenis of het erfgoed van Lanaken?

Dan ben je bij de dienst Erfgoed aan het juiste adres! Wij zoeken mensen die ons op vrijwillige basis willen helpen bij het inventariseren en registreren van voorwerpen. Je kiest zelf of je een vast ogenblik in de week komt helpen, of enkel wil meewerken aan losse opdrachten. Het is een lichte administratieve job, je werkt met een eenvoudig computerprogramma. Dit kan zowel thuis als op de dienst gebeuren. Je helpt op die manier om ons erfgoed beter te leren kennen en te bewaren voor de toekomst. Bovendien werk je mee aan een project, ondersteund door de Provincie Limburg, dat ons erfgoed wereldwijd bekend maakt.

Wat bieden wij in ruil?

- een opleiding om met het programma te werken
- de mogelijkheid om je in de materie bij te scholen
- een unieke blik achter de schermen van de dienst Erfgoed
- je zit op de eerste rij wanneer er activiteiten georganiseerd worden
- een goed onthaal en vriendelijke omkadering in ons team

Meer info? Interesse? Nog vragen?

Neem contact op met Katelijne Beerten van de dienst Erfgoed via katelijne.beerten@lanaken.be of bel naar 089/776.111.

8. Projectvoorstel: schutterserfgoed

Zoals we al meermaals hebben aangeraden, lijkt het ons het meest wenselijk dat het registratiewerk wordt aangevat vanuit de verbindende elementen. Die verbindende elementen kunnen als het ware helpen om de collectie op te delen in overzichtelijke pakketten en op die manier vermijden dat erfgoedbeheerders al van bij de aanvang het bos door de bomen niet meer zien. Als men vertrekt bij de verbindende elementen dan wordt de rijkdom van dit materiaal ook echt zichtbaar en daarmee ook de onderlinge verbanden.

Heel specifiek suggereren we dan dat er gezamenlijk – dus op niveau van de betrokken gemeenten – wordt gestart met de registratie van het schutterserfgoed. We kiezen hier niet voor niets voor dit soort erfgoed want het schutterserfgoed heeft zo zijn voordelen:

- Enerzijds gaat het hier om nog levend erfgoed; er zijn nog veel schuttersverenigingen actief.
- Het schutterserfgoed is heel divers: er zijn naast objecten nog heel wat archiefbestanden. Ook qua documentatie en immaterieel erfgoed biedt het schutterserfgoed heel veel verscheidenheid.
- Daarnaast zitten er in de collecties van schutterijen vaak ook zeer waardevolle ('blinkende') stukken wat de publieks- en mediabelangstelling voor het project zal verhogen.
- De bekend- en vertrouwdheid binnen de regio met dit erfgoed en de achterliggende verhalen, verlaagt de (registratie)drempel aanzienlijk.
- Elke gemeente kan deelnemen want elke gemeente heeft nog een schutterskring of heeft nog schutterserfgoed.
- Dit erfgoed kan meteen gelinkt worden aan bestaande activiteiten, nl. de schietoefeningen van de schutterijen zelf maar ook aan grote(re) evenementen zoals het OLS.
- Er zijn heel wat betrokkenen (dus ook heel wat potentiële vrijwilligers-registratoren) zoals de medewerkers van de erfgoedverenigingen maar ook de leden van de schutterskringen zelf.
- Vertrekken vanuit fotomateriaal verhoogt nog de kans op een brede participatie omdat je via foto's en films de lokale bevolking kan betrekken voor de identificatie en voor oproepen om extra schuttersfoto's op een centraal punt binnen te brengen.

We stellen dus voor dat er vanuit deze studie een globaal registratieproject in Erfgoedplus.be en Archiefbank Vlaanderen van schutterserfgoed wordt aangevat, te starten met fotomateriaal. De provincie - registratieconsulent (?) samen met medewerkers van Erfgoedplus.be - nemen het voortouw met in eerste instantie een projectplan en stimuleren de gemeenten om op lokaal vlak het aanspreekpunt voor dit traject te zijn. De ondersteuning vanwege de provincie kan ingebed worden in de werking rond de masterplannen.

En om te tonen dat registratie niet op zich staat, maar een deel is van de hele cluster van erfgoedzorg, stellen we voor om dit registratieproject in te bedden binnen de vier basisfuncties voor de erfgoedzorg:

- Onderzoek: hier verwijzen we naar de noodzaak (zie p. 156) om alle losse artikels en bijdragen te bundelen in een gezamenlijke bibliografie; van daaruit kan er bekeken worden waar er op vlak van onderzoek rond schutterijen nog lacunes zijn.

- Behoud & beheer: misschien kan er een restauratie- of instandhoudingscampagne gestart worden voor specifiek schutterserfgoed of kan er een subsidie lijn voorgesteld worden om een deel van de restauratiekosten van het schutterserfgoed te financieren.
- Verzamelen: er is nog heel wat schutterserfgoed bij mensen thuis aanwezig. Dit project kan misschien de aanleiding zijn om dat erfgoed te registreren en mogelijk onder te brengen op een relevante en betrouwbare plek.
- Ontsluiting: zie verder, p.166-167.

Oud Limburgs Schuttersfeest 2011 Stokkem

Hoofdstuk 3. Verbindende elementen

Specifiek voor de verbindende elementen tekenen er zich een aantal aanbevelingen af. Ook hier zijn we ons bewust van overlappingsen met wat voorafgaat en wat volgt, maar het is zeker opportuun om vanuit de focus van de verbindende elementen, toch het hart van deze studie, enkele zaken scherp te stellen. Omdat die verbindende elementen zo belangrijk zijn voor deze studie en omdat ze de inhoudelijke motor kunnen zijn voor verdere projecten én structuren binnen de regio, stellen we trouwens voor dat elke gemeente/stad binnen deze regio zich ontfermt over een of twee van deze verbindende elementen. We zouden het een vorm van **peter- of meterschap** kunnen noemen. Via dit systeem wordt de continuïteit van de studie verzekerd (ook in een overgangperiode naar coördinatie) en moet niet één trekker al het werk doen, want taken worden op inhoudelijke basis verdeeld. Verder is dit systeem een manier om de (erfgoed)dynamiek die er ontstaan is tussen deze gemeenten aan de gang te houden. Het is dan ook wenselijk dat er hier op korte termijn, onder impuls van de provincie en meteen na het opleveren van deze studie, concrete afspraken worden gemaakt en dat liefst op niveau van de bestaande stuurgroep, omdat er binnen deze structuur vertrouwen en openheid heerst.

We bieden deze verbindende elementen trouwens ook aan om er zelf creatief mee aan de slag te gaan. Er zijn zoveel projectmogelijkheden dat we ze hier niet allemaal kunnen opsommen; bij het doornemen van de verbindende elementen komen telkens nieuwe ideeën naar boven. Verder willen we provincie, gemeenten en organisaties ook uitdagen om niet enkel binnen de verbindende elementen zelf naar projectmogelijkheden te zoeken. Tussen verscheidene verbindende elementen onderling zijn er heel wat linken die hetzij binnen een specifieke gemeente, hetzij gemeente- of landgrensoverschrijdend, aanknopingspunten kunnen zijn voor activiteiten.

Tot slot bieden de verbindende elementen – en we beseffen dat we hiermee in herhaling vallen – de ideale gelegenheid om systematisch te sensibiliseren rond het erfgoed dat in particuliere handen is.

Verbindend element 1. Schutterijen, fanfares en harmonieën

Binnen dit verbindend element zijn er heel wat uitdagingen op vlak van **registratie en ontsluiting** (zie ook hierboven onder registratie en ontsluiting). De schuttersverenigingen, fanfares en harmonieën hebben heel wat erfgoed in huis zoals objecten, documentatie en ook immaterieel erfgoed. Hier is echt nood aan sensibilisering rond de noodzaak van de registratie van dit erfgoed. We zien hier een rol voor overkoepelende organisaties zoals de Bond van Schutterijen Maas en Kempen. Daarnaast zijn we ervan overtuigd dat je voor dit soort werk zeker ook de eigen achterban, de vrijwilligers, kan aanspreken. Deze mensen hoeven echt geen experts in registratie te zijn (zie aanbeveling over registratie) maar op basis van een korte vorming kunnen ze als het ware bergen verzetten.

Schutterijen, fanfares en harmonieën hebben ondertussen ook al heel wat gepubliceerd over het eigen erfgoed (vaak ook via de heemkringen). Het zou mooi zijn mochten al deze publicaties, websites, etc. in een **gezamenlijke bibliografie** kunnen worden samengebracht. Vanuit een digitale applicatie kan deze info ook via het web ontsloten worden en toegankelijk gemaakt worden voor iedereen die hier onderzoek over wil doen of de informatie wil gebruiken voor publieksgerichte projecten. Wij vragen ons trouwens af welke rol hier kan gespeeld worden door het Historisch Informatiepunt Limburg in de Provinciale Bibliotheek Limburg, [www2.limburg.be/Pub/\(670\)-Internet/\(670\)-Internet-Deelsites/PBL/Hip-Limburg/Historisch-Informatiepunt-Limburg.html](http://www2.limburg.be/Pub/(670)-Internet/(670)-Internet-Deelsites/PBL/Hip-Limburg/Historisch-Informatiepunt-Limburg.html).

Ook met het **fotomateriaal** waarover deze verenigingen beschikken, kan veel meer worden gedaan dan wat nu gebeurt. Zo zou het OLS meer aandacht kunnen besteden aan het eigen erfgoed en dat erfgoed actiever presenteren: bijvoorbeeld oude foto's op hun site, fotototentoonstellingen op de dag zelf ... Maar ook de heemkringen beschikken over heel wat fotomateriaal en objecten van deze organisaties. Het is hun verantwoordelijkheid dat dit materiaal adequaat geregistreerd en gepresenteerd wordt. De verzamelfunctie primeert soms al te zeer in de werking van de kringen. De collecties zijn echt wel gebaat met interpretatie en de presentatie aan het publiek.

In de eigen publiekswerking zouden deze organisaties de erfgoedcomponent sterker kunnen uitwerken. Daarnaast kan er contact gezocht worden met verwante organisaties in Nederland zodat er grensoverschrijdend en dus ook voor een breder publiek kan gewerkt worden.

Verbindend element 2. Carnaval

Voor carnaval gaan de aanbevelingen die we hierboven formuleerden voor schuttersverenigingen, fanfares en harmonieën, zeker voor registratie en ontsluiting eveneens op. In dit verband vragen we ons ook af op welke manier **carnaval in een breder verhaal** kan worden ingebed. Het is ondertussen duidelijk hoeveel carnavalsverenigingen er zijn, aan beide kanten van de Maas. Nochtans is er hier weinig samenwerking, laat staan op vlak van erfgoed. Vraag is of en in welke mate het bestaande carnavalsmuseum in Maasmechelen diens rol kan uitbreiden en vooral een streekgerichte functie kan opnemen. In een topregio voor carnaval zou een regionaal aanspreekpunt een meerwaarde kunnen betekenen; het lijkt ons trouwens relevant dat het erfgoedkarakter van carnaval een materiële plek krijgt in deze regio.

De projectvereniging Erfgoed tussen Maas en Kempen maakt plannen voor een erfgoedproject rond carnaval en brengt zo al de samenwerking rond een verbindend element in de praktijk.

Verbindend element 3. Bouwmaterialen en regionale architectuur

Dit thema nodigt echt uit om publieksgericht mee aan de slag te gaan. Er zijn heel wat insteken om dit thema, bij voorkeur samen met de toeristische diensten, uit te werken én uit te spitten. Zo kan je het verhaal van de materialen en de toepassingen ervan in de architectuur heel lokaal opvatten en per wijk, buurt, gemeente ... de evolutie in kaart brengen en presenteren. Maar je kunt hier ook in de breedte werken door over het hele studiegebied de realisaties per bouw materiaal of per architectuurvorm onder de loep te nemen. Interessant is hier zeker om er de professionele onroerend erfgoedwerkers vanuit Vlaamse Gemeenschap, provincie en/of gemeenten bij te betrekken.

Om het toekomstige behoud van dit rijke erfgoed te verzekeren zouden alle betrokken gemeenten samen met de kringen een (foto)tentoonstelling kunnen organiseren van de meest waardevolle en representatieve gebouwen, met speciale aandacht voor de gebouwen die inmiddels jammer genoeg verdwenen zijn.

In onze gesprekken met de toeristische sector is gebleken dat de sector echt gebaat is met een aanbod waarbij mensen daadwerkelijk erfgoedplekken kunnen bezoeken, met andere woorden, binnentreden. In deze regio zijn er weinig monumenten die toegankelijk zijn voor het publiek. Misschien kan er bekeken worden welke gebouwen een weerspiegeling zijn van deze regionale architectuur en die (eventueel op tijdelijke basis) kunnen worden opengesteld voor het publiek.

Verbindend element 4. Franken, Merovingers en Karolingers

Dit is een thema dat volgens ons heel veel potentie heeft, precies omdat er nog nauwelijks iets rond werd gedaan en omdat er nog heel wat materiaal op onderzoek en

ontsluiting ligt te wachten. Dit thema kan voor deze regio ook een soort van historisch label worden zoals het Romeinse verleden dat voor Tongeren en bij uitbreiding voor Haspengouw is.

We pleiten hier sowieso ook voor een grensoverschrijdende aanpak. Ook over de grens met Nederland is er veel interesse voor deze tijdsperiode. In Maastricht is er al veel rond gewerkt rond deze periode en dit thema. Mogelijkheden zijn het ontsluiten van Merovingische sites, telkens aan weerszijden van de grens, een tentoonstelling in samenwerking met de musea Maaseik, gebaseerd op nieuw wetenschappelijk onderzoek of een nieuwe interpretatie van bestaand onderzoek. We zien hier ook interessante projecten rond het ontstaan van de parochies die kerkfabrieken samen met de plaatselijke heemkringen kunnen uitwerken. De verhalen kunnen hier dan gekoppeld worden aan de kerkschatten van Maaseik en de verhalen van Aldeneik, Harlindis en Relindis. Op die manier worden de kerkschatten op een regionaal niveau getild.

Qua onderzoek over dit thema is er nog werk aan de winkel. Universiteiten en hogescholen kunnen gebaat zijn met suggesties van onderzoeksthema's. Naast de musea Maaseik, die hierin een trekkersrol op zich willen nemen, kan het Gallo-Romeins Museum in Tongeren hierin een stimulerende rol spelen.

Dit verbindend element biedt aanknopingspunten voor samenwerking met het Ename Expertisecentrum voor erfgoedontsluiting, dat in het Europese project *Francia Media, Bakermatten van Europese cultuur* (2010-2015) met 10 andere landen werkt aan de ontsluiting van belangrijke locaties van Francia Media, het Karolingische Middenrijk, dat ontstond in 843 bij het verdrag van Verdun, toen het voormalige rijk van Karel de Grote in drie delen werd opgesplitst, www.enamecenter.org/nl/node/699.

Verbindend element 5. Grote conflicten en verschuivende territoria

Ook hier is er nog heel wat onderzoek te verrichten. Thesis- en doctoraatsonderwerpen liggen als het ware voor het rapen.

Op projectmatig vlak zien we hier vooral mogelijkheden om de oudste burchten en burchtsites zoals Pietersheim, d'Aspremont-Lynden, Kessenich en de burcht van Stokkem samen te presenteren in een verhaal over de vroegste territoriale ontwikkelingen; we denken dan vooral aan het graafschap Loon.

In de regio kan aangeduid worden waar de belangrijke gebeurtenissen in de 80-jarige oorlog plaatsvonden. Als al deze plekken met elkaar verbonden kunnen worden, dan kan hier een interessante route ontstaan.

In het masterplan Maasvallei ... Grensverleggend! staat dat er binnen deze kasteeldomeinen recent meer aandacht wordt besteed aan (de zorg, het beheer, de ontsluiting van) erfgoed en erfgoed waarbij verscheidene trajecten van restauratie en parkherstel werden ingezet. Aansluitend hierbij pleit men er dan ook voor dat er – in

samenspraak met de eigenaars en beheerders- activiteiten kunnen plaatsvinden binnen de domeinen, zodat ook omwonenden en toeristen kennis kunnen maken met dit erfgoed.

De aankomende herdenking van de Eerste Wereldoorlog is uiteraard een schot voor open doel om ook in deze regio publieksactiviteiten op te zetten. De ligging aan de grens met het destijds neutrale Nederland kan voor een regio-specifieke invalshoek zorgen. Het 'gat van Limburg' (zie ook p. 114) leidde immers tot het versterken van de regio tijdens het Interbellum met bunkers en verdedigingslinies. Hier ligt de link tussen (de bunkers van) de Tweede Wereldoorlog en de Eerste Wereldoorlog voor deze regio. We verwijzen hier dan ook naar de stuurgroep (bestaande uit overkoepelende Limburgse (erfgoed)organisaties) die werd opgestart door het PCCE om samenwerking te stimuleren en te werken aan een groter samenhangend verhaal rond de Eerste Wereldoorlog. De stuurgroep zal de komende projecten ook mee coördineren. De projectvereniging Erfgoed tussen Maas en Kempen plant eveneens een project rond de Eerste Wereldoorlog.

In de opdracht van deze studie wordt gevraagd waar er potenties zijn voor acties en/of samenwerkingsverbanden over de grenzen van het Maasland heen. Wij zijn van mening dat het project rond de Tweede Wereldoorlog van Noord-Limburg (zie masterplan Noord-Limburg en www.soldatenlaarzenenkauwgom.be) alles in zich heeft om aansluiting te vinden bij de regio Maas- en hinterland. Ook hier is er immers al intens rond de Tweede Wereldoorlog gewerkt. Bovendien liggen er momenteel kiemen voor een groot samenwerkingsverband rond het Slagveld Eben-Emael-Riemst-Lanaken. Het geplande bezoekerscentrum in Vroenhoven (Riemst) kan hier een belangrijke rol spelen.

Verbindend element 6. Laatgotische beeldsnij kunst

Een publicatie rond deze laatgotische beelden is een waardevol en duurzaam project. Op inhoudelijk vlak, maar ook op vlak van netwerking. De provincie kan hier het voortouw nemen en kerkfabrieken concreet erbij betrekken. Het is voor de meeste kerken niet evident op regelmatige basis de deuren open te zetten (door gebrek aan permanentie en/of in functie van de veiligheid). Naar aanleiding van die publicatie zouden de kerken op bepaalde momenten kunnen worden opengesteld, vb. één bepaalde kerk per maand. Hiertoe kan er gebruik gemaakt worden van de expertise van Open Kerken vzw. Het geheel kan eventueel uitmonden in een cultuur-toeristische beeldenroute. Een gelijkaardige suggestie vinden we trouwens terug in het masterplan Noord-Limburg, zie onder Erfgoedruimte 5. Kempen~Broek.

Verder zijn er volgende ideeën:

- Een project rond de meester van Elsloo in samenwerking met het Koninklijk Instituut van het Kunstpatrimonium (KIK), dat hierover een studie heeft uitgevoerd, in

samenwerking met Nederlandse en Duitse instanties, onder andere het Bonnefantenmuseum in Maastricht, www.kikirpa.be/NL/32/1/news/575/Home.htm.

- Een project met omliggende regio's waar die beelden ook voorkomen (bij voorbeeld Sint-Truiden en Nederlandse Limburg).
- Een project waarbij deze beelden inspiratie bieden voor moderne kunst. Partners kunnen hier het bisdom en/of Z33 zijn.

Binnen dit verbindend element past ons inziens ook de bedenking die er binnen de stuurgroep werd gemaakt over het grote aantal kerken in de regio dat enkel tijdens de vieringen toegankelijk is. Met andere woorden: niet-gelovigen krijgen nauwelijks de mogelijkheid om de interieurs van deze prachtige kerken te bezoeken. Omdat er veel middelen van de gemeenschap naar de restauratie van kerken gaat, vragen we ons toch af of het niet mogelijk is om hier – in samenwerking met de gemeenten – bepaalde regelingen te treffen. We zijn ons heel erg bewust van de inspanningen en de risico's die het openstellen van kerken met zich meebrengt. En we zijn dan ook van mening dat niet elke kerk dagelijks van 's morgens tot 's avonds de deuren moet openzetten. Maar tussen dit model en het volledig gesloten karakter van de kerken vandaag, liggen ons inziens toch enkele meer gastvrije modellen.

Verbindend element 7. Wegen en beweging

Hier zien we vooral mogelijkheden op vlak van storytelling. Er bestaan heel wat mooie volksverhalen over (de oversteek van) de Maas. Het zou mooi zijn om deze verhalen op die specifieke plaatsen te vertellen, live of via infoborden, audiopunten of digitale applicaties. Ook op de veren kan er op deze manier voor animatie gezorgd worden.

Het zou ook interessant zijn dat de schippersherbergen en andere plekken waar boten aanlegden of die herinneren aan de Maasvaart, meer geduid worden, zodat de passant (vaak de recreatieve fietser) beter begrijpt wat hun oorspronkelijke functie was. Dit kan evenzogoed voor de douanekantoren en/of tolhuizen gelden.

Heel erg uitdagend, maar wel mooi als statement vanuit de 5 Maasgemeenten, is een voor en na-project rond de N78. Deze rijksweg komt nogal vaak in beeld omwille van de 'lelijkheid' ervan. De weg heeft echter een mooi verhaal te vertellen, te beginnen bij de Romeinen.

Verbindend element 8. Maasdorpen- en steden

Voor de Maasdorpen verwijzen we heel graag naar de vele initiatieven die het Regionaal Landschap Kempen en Maasland en Toerisme Limburg hier ontwikkelden en nog zullen opzetten, zoals het uitwerken van Maasland betraapt, een lange-afstandswandeling tussen Kessenich en Lanaken en de uitbouw van een grensoverschrijdende themalus Maasdorpenroute. Wij houden vooral een pleidooi om de erfgoedkaart hier volop te

trekken door middel van duiding, maar ook door kleine prikkelende acties die de recreant kunnen aanspreken. Verder zouden we willen voorstellen dat de gemeenten er in de toekomst voor zorgen dat bij de ontwikkeling van de lokale projecten die hier worden uitgezet, te voorzien in erfgoedexpertise rond de onderhandelings- en begeleidingstafel.

Er liggen heel wat projecten voor handen. We sommen enkele ideeën op:

- Het onderzoeken waard is de vraag of bewoners bereid zijn tijdens de drukke dagen in de zomer paraat te zijn om mensen te ontvangen en hen hun eigen ervaringen met het leven in deze dorpjes te delen. Ze kunnen misschien uit hun persoonlijk fotoarchief putten om de toeristen te tonen welke veranderingen (of net niet) ondertussen hebben plaatsgevonden.
- Projecten rond straatnamen en straatnaambordjes zijn makkelijk op te zetten; vaak verwijzen de straatnamen hier naar de Maas of naar elementen uit de oorsprong van de dorpen.
- Een zeer evidente maar zinvolle ingreep is het plaatsen van informatiedragers in elk Maasdorp met duiding over de wording van de Maasdorpen en een kaart waarbij ook de historische ligging ten opzichte van de Maas duidelijk wordt. Ook de link met de dorpen aan de overkant van de Maas is hier gewenst.
- Heel concreet kunnen de Maasdorpen in verband worden gebracht met de (huidige en historische) veren en aan de Maasvaart. Het Streekmuseum De Schippersbeurs in Elsloo (NL) kan hier een partner zijn.
- En, tot slot, ook hier pleiten we voor het samenbrengen en gezamenlijk ontsluiten van alle publicaties over de Maasdorpen in één bibliografie.

Verbindend element 9. Maaslandse dialecten

Ook voor dialecten hebben we gemerkt dat er bij zowat elke heemkring onderzoek werd gedaan naar het lokale dialect, wat resulteert in een breed gamma aan artikels, woordenboeken en andere bijdragen. Deze informatie gaat verloren als de tijdschriften van de kringen verdeeld zijn. Ook hier kan er dus werk worden gemaakt van een gemeenschappelijk overzicht van alles wat er verschenen is en bestaat rond de dialecten van deze regio. Misschien dat de organisatie Veldeke belsj (zie p. 61-62) hier een initiërende rol kan spelen.

In Erfgoedplus.be zijn reeds een tiental geluidsfragmenten opgenomen (www.erfgoedplus.be en dan zoeken onder de term dialect) met verscheidene Limburgse dialecten. Het is slechts een kleine moeite om in samenwerking met de lokale heemkringen deze erfgoedbank voor de dialecten in onze regio uit te breiden. Er kan een klein projectje aan gekoppeld worden door telkens een lokale held een toepasselijk stukje tekst te laten inlezen voor het audiofragment, als het even kan over een thema binnen een verbindend element.

Qua projectwerking zijn er mogelijkheden door de linken tussen verscheidene verbindende elementen te leggen. Vooral de relaties tussen dialect, carnaval en schutterijen nodigen uit tot creativiteit.

Heel frappant in deze regio is ook het fenomeen van het uchteren (Maaslands) en het ichtereren (Kempens). Het gaat hier meer bepaald over een oud gebruik waarmee mensen (meestal burens) bij elkaar op bezoek gingen om gezellig samen te zijn en met elkaar te praten. Zeker tijdens de lange wintermaanden kreeg het uchteren een donker kantje omdat er toen vaak ook griezelverhalen werden verteld. Vandaag zien we dat het fenomeen, weliswaar in meer georganiseerde en doelgerichte vorm, terugkeert. De kunstkring Arnold Sauwen heeft lange tijd volkstoneel geprogrammeerd onder het label uchteren en de Nicetaskring gebruikt de naam uchteren om mensen uit te nodigen op samenkomsten waarbij ze trachten de foto's uit het fotoarchief te identificeren en te dateren. Steeds een groot succes. Ook in Opglabbeek wordt er geïchterd. Hier worden er vanuit de Heemkring Glatbeke ichteravonden georganiseerd rond bepaalde thema's. Mensen worden dan uitgenodigd om hierover ook hun verhaal te komen doen. Den Ichter is trouwens de naam voor het nieuwe gemeenschapshuis in Opglabbeek.

We zijn dan ook van mening dat de revival van het fenomeen ichtereren/uchteren ondersteund moet worden en een aanzet kan zijn om zeer creatief uit de hoek te komen met acties en thema's.

Verbindend element 10. Molens

Ook hier zien we mogelijkheden in projecten die de veelheid van de molens in deze regio onder de aandacht brengen. De ontsluiting van de molens in gezamenlijke trajecten, projecten of instrumenten met duiding in hun geografische en historische context, lijken ons zeer waardevol. Samenwerking met de Molenzorg Vlaanderen vzw, Levende Molens vzw maar zeker ook het Regionaal Landschap Kempen en Maasland is hier aangewezen.

Er zijn ook enkele interessante koppelingen die uitnodigen tot publieksgerichte projecten, zoals de koppeling van de molens aan kastelen en kloosters; veel molens waren banmolens en verbonden aan kastelen en kloosters die er de rechten op hadden.

Het is zeker ook het onderzoeken waard of molens te linken zijn aan streekproducten en op die manier mee in te spelen op de actuele culinaire hype.

Hoofdstuk 4. Points of interest

Onder dit hoofdstuk willen we kort aanhalen dat we binnen deze regio enkele interessante (erfgoed)plekken zien (ontwikkelen), waar de toerist én de bewoner terecht kan voor een diepere kennismaking met de regio en van daaruit ook effectief de verdere verkenning van de regio kan aanvatten. Het is niet onze bedoeling om hier een (nieuw) toeristisch concept te lanceren van toegangspoorten tot de regio. Wat we wel willen doen is die plekken aanhalen die volgens ons (de potentie hebben om) het lokale te overstijgen en vandaar een regionale rol kunnen vervullen: points of interest. Volgende plekken komen hiervoor in aanmerking:

De musea Maaseik en de stad Maaseik

Dat deze stad zowel de architecturale als museale parel van de regio is, hoeft hier niet meer uitgebreid herhaald te worden; hier zijn er ook heel wat verwijzingen naar de verbindende elementen zoals de laatgotische beeldsnijkunst, Franken, Merovingers en Karolingers en Maasdorpen en -steden. De collecties van de musea overstijgen ook het lokale niveau en kunnen daardoor zeker regionaal ingezet worden.

Het Snoer van Maasdorpen

Dit is als toeristisch concept zodanig aanwezig dat het hier zeker een plaats heeft. Van waar je de regio ook binnenkomt, de Maasdorpen zijn overal aanwezig.

Het Maascentrum De Wissen

Dit centrum heeft volgens ons, bij voorbeeld al omwille van de schitterende ligging (ook geografisch het midden van de regio), potenties op regionaal vlak op het gebied van erfgoed. Het centrum beschikt momenteel over een beperkt erfgoedluik dat vooral gericht is op de mandenvlechterij in Stokkem. Verder is het vooral actief in de milieu- en natuureducatie gericht op de Maas. Op dit vlak bereikt het centrum een regionaal niveau. Naar aanleiding van deze studie zou onderzocht kunnen worden of De Wissen ook op het vlak van de presentatie van Maaserfgoed een bredere rol kan spelen. Een mogelijke eerste stap hier zou een tentoonstellingsbeleid kunnen zijn waarbij erfgoed (verbindende elementen?) op permanente basis aanwezig is in het centrum. Momenteel wordt het centrum vanuit Dilsen-Stokkem gefinancierd. Uiteraard dienen er in dat geval ook andere financieringsbronnen aangeboord te worden.

De waterburcht van Pietersheim

Deze burcht (zie verbindend element grenzen en verschuivende territoria) kan ons inziens ook fungeren als poort tot deze regio. Door het publieksgerichte karakter van de werking ter plaatse en het recent ingerichte bezoekerscentrum kan men hier terecht voor informatie over de site zelf en de regio.

Douanekantoor Kessenich

We zien in de toekomst mogelijkheden in de uitbouw van het oude douanekantoor (verbindend element grenzen en verschuivende territoria) in Kessenich (Kinrooi). Daar plant de gemeente immers samen met de Nederlandse grensgemeenten de uitbouw van een regionaal, toeristisch bezoekerscentrum. De plannen zijn op dit moment nog vaag maar als plek heeft deze site behoorlijk wat symbolische waarde.

Stadsmuseum Bree

Hoewel het hier gaat om een stadsmuseum, zijn we toch van mening dat ook het stadsmuseum van Bree een poortfunctie voor de regio kan hebben. De ligging van het stadsmuseum en het historische belang van Bree nodigen immers uit tot een verdere en diepere verkenning. Het museum wordt goed gerund door de erfgoedraad van Bree. Via een verdere professionalisering en meer openingsuren kan het in de toekomst functioneren als *point of interest*.

Bezoekerscentrum Vroenhoven

Weliswaar (net) buiten de regio maar desalniettemin zeker ook hier het vermelden waard is het geplande bezoekerscentrum in Vroenhoven (Riemst) waar de voormalige bunker werd geïntegreerd in de nieuwe brug over het Albertkanaal. Het bezoekerscentrum biedt een introductie op de bunkerroute en de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog in deze grensregio.

Hoofdstuk 5. Vrijwilligers en vrijwilligersbeleid

Vrijwilligers en vrijwilligersbeleid zijn binnen de erfgoedsector een gekend en reeds vaak benaderd fenomeen. De aanbevelingen die we hier doen, zijn dan ook niet nieuw of verrassend. Omdat deze regio echt leeft van de vrijwillige erfgoedmedewerker, willen we hier toch enkele belangrijke zaken herhalen en in de verf zetten:

- In de toekomst zal de professionele erfgoedwerking meer dan ooit ondersteund moeten worden door vrijwilligerswerking. Om die samenwerking in goede banen te leiden, dienen provincie en steden/gemeenten samen een werkbare context te creëren.
- Er moet een wisselwerking en wederzijds respect ontwikkeld worden tussen professionals en vrijwilligers. Dat betekent dat eenieder rekening dient te houden met diens sterktes, zwaktes en specifieke eigenheden en snelheden.
- Investeren in de opleiding, de ondersteuning en het versterken van de inhoudelijke deskundigheid van zowel professionals als vrijwilligers is een tijdrovende opdracht die loont, ook op korte termijn.
- Overheden en organisaties moeten vooruit denken en niet wachten tot de huidige generatie vrijwilligers er niet meer is. De nieuwe vrijwilliger is iemand die eerder geïnspireerd wordt door een project of een thema dan door (een jarenlang engagement in) een vereniging. Hier dient men rekening mee te houden bij het werven van vrijwilligers.
- We verwijzen hier ook naar het verrassende artikel 'Jongeren en heemkunde: want heemkunde is hip!' over intergenerationeel werken in de heemkundesector in www.heemkunde-vlaanderen.be/uploads/bladwijzer/bladwijzer04/bladwijzer04.pdf.
- Vrijwilligers voor erfgoedtaken kunnen zeker ook gevonden worden buiten de erfgoedsector. Hier wordt er geappelleerd aan de creativiteit! We verwijzen hier naar het lopende experiment in Dilsen-Stokkem waarbij men werkt met cursisten computer en naar de hierboven geïllustreerde oproep in Lanaken.
- En tot slot: de sensibilisering rond erfgoed, mensen vertrouwd maken met erfgoed, vergroot de belangstelling voor het erfgoed en kan een toeleiding zijn tot een effectief (en vrijwillig) engagement voor dat erfgoed.

Hoofdstuk 6. Publiekswerking, sensibilisering en communicatie

Ook deze items zijn open deuren voor de erfgoedsector. We gaan er kort op in met enkele aandachtspunten:

- Vooreerst is er een zaak van vooral communicatie binnen de erfgoedsector zelf: tijdens onze verkenning van de regio hebben we gemerkt dat de lokale en provinciale erfgoeddiensten niet (overal even goed) bekend zijn. Wij stellen een intensieve communicatiecampagne voor binnen de sector. Hier moet duidelijk gecommuniceerd worden over de mogelijkheden van ondersteuning, financieel en logistiek. We verwijzen alvast naar de splinternieuwe website van het PCCE, www.pcce.be, waar alle informatie overzichtelijk wordt weergegeven.
- De regio Maas- en hinterland wordt gekenmerkt door een diepgaande toeristische promotie vanuit Toerisme Limburg. De provincie zou een gelijkaardig traject ten voordele van de erfgoedactoren kunnen opzetten. We denken dan concreet aan de ondersteuning van de communicatie van de erfgoedactoren naar een breed publiek.
- Speciale aandacht vragen we voor de ontsluiting van het kerkelijk erfgoed. Deze regio is zo rijk aan kerkelijke architectuur; bovendien hebben deze kerken zeer interessante interieurs. Jammer dat er zo weinig kerken te bezoeken zijn. Hier zijn mogelijkheden, ook voor toerisme, zoals we al vermeldde op p. 159.
- We willen hier ook nog even de erfgoededucatie voor de jeugd en jongeren behandelen: er bestaan in Vlaanderen heel wat modellen van educatieve erfgoedpakketten en er zijn cultuureducatieve organisaties, die rond erfgoed werken. Misschien kan dat ook inspirerend zijn voor deze regio? We verwijzen in ieder geval opnieuw naar het schooluitwisselingsproject van de Maasketen Jan Van Eyck. Daar zit beslist meer in als meer partners er hun schouders kunnen onder zetten.
We verwijzen hier ook naar het inspirerende en boeiende artikel 'Lokaal erfgoed op maat van kinderen?!' in het vierde nummer van Bladwijzer, www.heemkunde-vlaanderen.be/uploads/bladwijzer/bladwijzer04/bladwijzer04.pdf.
- Een mooi ontsluitingsproject in de regio was Landmarks van het Grensschap Albertkanaal. De tweede fase van de ontsluiting van de landmarks is niet doorgegaan. Hopelijk kunnen er middelen worden gevonden om dit waardevolle initiatief alsnog verder te zetten, www.grensschap.eu.
- Verder leggen we nog de link met het masterplan Haspengouw waar het kastanjeproject, www.pcce.be/eCache/57395/Het_PCCE-Projecten-Kastanje.html, een weg heeft gevonden naar de hele provincie. Kastanje staat voor de manier waarop een landschap kan ontsloten worden. Aangezien het Regionaal Landschap Kempen en

Maasland een eigen huisstijl heeft ontwikkeld voor de Maasvallei, zal er voor de erfgoedelementen uiteraard wel een en ander moeten worden afgestemd.

- En hier komen we nog (een laatste maal) terug op het schutterserfgoedproject (zie p. 152-154). Het registratieproject rond schutterserfgoed, lijkt bijna voorgekauwd om mee aan de slag te gaan in de regio. Wat we hier echter nog missen, is de link met het publiek. Misschien is dit dan ook wel het uitgelezen moment om het publiek, en bij voorkeur de jongeren, bekend te maken met dit interessante erfgoed. De foto's en ander materiaal die ontsloten kunnen worden in Erfgoedplus.be (zie p. 149-150) kunnen op verschillende manieren aan het publiek getoond worden: op een aparte website of op websites van de verenigingen zelf, op grote banners bij schuttersevenementen en via (reizende) tentoonstellingen, bijvoorbeeld in openbare bibliotheken. Het spelelement dat in schutterijen prominent aanwezig is, kan vertaald worden in een game, waarmee jongeren vertrouwd raken met het levende erfgoed van de schutterij en/of met de historische wortels ervan; daar zit dan meteen de link naar het verbindend element grote conflicten en verschuivende territoria.

Hoofdstuk 7. Kaarten

De kaarten, die bij deze erfgoedstudie horen, kunnen op verschillende manieren ingezet worden voor onderzoek en ontsluiting.

De kaarten met een overzicht van het bouwkundig en landschappelijk erfgoed per gemeente dienen ter informatie en sensibilisering van gemeentelijke diensten ruimtelijke ordening, die zich bezig houden met bouw, sloop, renovatie en ruimtelijke planning. Met deze kaarten kunnen beslissingen voor de toekomst beter onderbouwd worden.

Een tweede doel van deze kaarten is gemeenten een hulpmiddel te bieden om bij publieksactiviteiten als Open Monumentendag of ter ondersteuning van toeristische routes een kaart te hebben, waarop het bouwkundige erfgoed is aangegeven.

De kaarten die verbindende elementen visualiseren kunnen gebruikt worden als illustratie bij publieksprojecten rond deze thema's. Voorbeelden zijn:

- de kaart met molens bij een molenroute of op een infobord bij elke molen in het gebied, om de onderlinge samenhang te tonen;
- de kaart met beeldsnijwerk als wegwijzer bij de openstelling van kerken met deze beelden, bijvoorbeeld op Open Monumentendag
- de kaart met Maasdorpen in brochures over het snoer van Maasdorpen of op een infobord in elke Maasdorp, om de onderlinge samenhang te tonen
- de kaart met erfgoed in verband met conflicten en verschuivende territoria op een infobord bij elk relevant gebouw.
- de kaart met erfgoed in verband wegen en beweging bij gebouwen langs wegen en waterwegen.

De historische kaartlagen vormen een opstap voor het verder uitwerken van erfgoedkaarten. Dit zijn kaarten op basis van een historische kaart, waaraan historische informatie over het al aangeduide erfgoed en nieuwe elementen worden toegevoegd. De historische informatie kan bestaan uit documenten (van het kadaster, notariële aktes, plannen, foto's ...). Door verschillende kaartlagen (tjidslagen) op elkaar te projecteren, ontstaat een beeld van de historische ontwikkeling van een wijk, dorp of stad. Het resultaat kan de vorm krijgen van kaarten met verschillende lagen en een uitgebreide legende, zoals de provincie Antwerpen heeft ontwikkeld: <http://gis1.provant.be/Geoloketten>. Een nadere uitwerking van deze aanbeveling staat in deel 6, bijlage 2.

Hoofdstuk 8. Projectmatige werking

Projectmatig werken: wij denken dan aan kleine stappen en snelle resultaten die vaak ook op lange termijn hun effect hebben. Hierboven werden al verscheidene projecten voorgesteld:

- Project schutttterserfgoed (p. 152-154, 156)
- Projecten van de Projectvereniging Erfgoed tussen Maas en Kempen over carnaval (p. 157) en de Eerste Wereldoorlog (p. 159)
- Het bunkerproject en de bunkerroute (p. 164)
- Een versie van Aezelprojek (p. 145 en deel 6, bijlage 2)
- Allerhande suggesties van projecten met kinderen en jongeren
- Allerhande suggesties van projecten voor het werven en opleiden van vrijwilligers
- Het opmaken van een beleidsplan voor de aanvraag van een erfgoedconvenant voor de regio (p. 144) is óók een project.

Tot slot – en ook van dit rapport – willen we nog even stilstaan bij het thema van de volgende Erfgoeddag:

Erfgoeddag 2013 | zondag 21 april 2013 | Stop de tijd!

Met dit thema willen de organisatoren van de Erfgoeddag de erfgoedwerkers achter de schermen in de bloemetjes zetten: “Erfgoedwerkers proberen door hun inzet de immer knagende tand des tijds zo goed en zo kwaad mogelijk een halt toe roepen. Een doordacht behoud- en beheerswerk zijn immers essentieel bij de zorg en de ontsluiting van elke vorm van cultureel erfgoed, of het nu gaat over materieel of immaterieel erfgoed. Deze editie focust op het grotendeels onzichtbare werk achter de schermen. Daarnaast is er vanzelfsprekend ook aandacht voor de ruimere invulling van de tijdsbeleving, van ‘vrije tijd’ tot en met ‘crisissen’ ...”

Naar onze bescheiden mening misschien het traject bij uitstek om de erfgoedwerking van deze regio in de kijker te plaatsen. De zeven gemeenten van het Maas- en hinterland die samen met de provincie de lokale erfgoedwerker alle lof toezwaaien. Daarmee vatten ze de essentie van deze erfgoedstudie: dat samenwerking meer oplevert dan de som der delen. Werk aan de winkel!

DEEL 5. LITERATUUR

Apotheekmuseum, Musea Maaseik

In deze literatuurlijst zijn enkel algemene werken opgenomen. Specifieke literatuur, databanken of websites staan, waar relevant, vermeld in de tekst.

Databanken

Archiefbank Vlaanderen, www.archiefbank.be

Begrippenlijst landschap, www.vioe.be/projecten/begrippenlijst-landschap

Beschermde monumenten en landschappen, <http://onroerenderfgoed.ruimte-erfgoed.be/Default.aspx?tabid=14603&language=en-US>

Centrale Archeologische Inventaris (beperkt toegankelijk voor publiek), <http://cai.erfgoed.net>

Erfgoedbibliotheekcollecties, <http://collecties.vlaamse-erfgoedbibliotheek.be>

Erfgoedplus.be, www.erfgoedplus.be

Inventaris onroerend erfgoed, <https://inventaris.onroerenderfgoed.be>

Muziekbank Vlaanderen, www.muziekbankvlaanderen.be

Onderzoeksbalans onroerend erfgoed, www.onderzoeksbalans.be

Tradities, www.tradities.be

Volkscafés, www.volkscafes.be.

Volksverhalen, www.volksverhalenbank.be

Publicaties

Baerten, J., Het Graafschap Loon (11e-14e eeuw), Assen, 1969 (Maaslandse Monografieën 9)

Belemans, R. & Keulen, R., *Belgisch-Limburgs*, Tielt 2004

Bouve, D., *De romaanse kerken en kapellen binnen het landdekenaat Eyck in Belgisch Limburg* (Licentiaatsverhandeling K.U. Leuven) Leuven 1999

Buitengewoon beleefbaar: ontwikkelingsstrategie Kempen & Maasland, Hasselt 2008

Ceulemans, C., Didier, R., Gerits, J. (red), *Laat-gotische beeldsnijkunst uit Limburg en Grensland*, Hasselt 1990, 2 delen

De Vos, L. & Decat, F., *België in de Tweede Wereldoorlog. Deel 10: Mei 1940, van Albertkanaal tot Leie*, Kapellen 1990,

www.dbnl.org/tekst/vos_066belg01_01/vos_066belg01_01_0005.php

Dreesen, R., Duser, M. & Doperé, F. *Atlas natuursteen in Limburgse monumenten. Geologie, beschrijving, herkomst en gebruik*, Genk 2001

Harmonies en fanfares in Limburg, Brussel 1986

Het Regionaal Landschap Kempen en Maasland laat zich lezen (Regionaal Landschap Kempen en Maasland vzw) zj, www.rlkm.be/uploads/files/landschapsboek.pdf

- Janssen, E., *De bunkers van de Grensstelling langs de Limburgse kanalen (1934-1940)*, Erpe 2005 (België onder de wapens 27)
- Janssen, J. & Dreesen, R., *Geologische fietsroute tussen Kempen en Maas*, Genk 2010
- Jappe Alberts, W. *Geschiedenis van de beide Limburgen: beknopte geschiedenis van het gebied omvattende de tegenwoordige Nederlandse en Belgische provincies Limburg*, Assen 1974-1983 (Maaslandse Monografieën 15, 17)
- Lauvrijs, B. *Carnaval*, Diest 1996
- Maasvallei..., grensverleggend!*, Genk (Regionaal Landschap Kempen en Maasland vzw) zj
- Otte, M. & Willems, J. (eds), *La civilisation mérovingienne dans le bassin mosan. Actes du colloque international d'Amay-Liège du 22 au 24 août 1985*
- Over en langs jaagpaden. Kanalen in Limburg*, Borgloon zj
- Plumier, J. & Regnard, R., *Voies d'eau, commerce et artisanat en Gaule mérovingienne* (Etudes et documents. Archéologie 10), Namen 2005
- Timmers, J.J.M., *De kunst van het Maasland*, deel 2, Assen 1980 (Maaslandse Monografieën 3)
- Ubachs, P.H.J., *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*, Hilversum 2000 (Maaslandse Monografieën 63)
- Van Doorslaer, B., *Spoorwegen in Limburg*, Hasselt, 1991
- Van Doorslaer, B., *Met de stroom mee of tegen de wind in? Molens in Limburg*, Borgloon, 1996
- Van de Konijnenburg, R., *Het Stadhuis van Bree*, Tielt 2006
- Van de Weerd, H., *Het landdekenaat Eyck* (overdruk uit het maandschrift *Limburg*), Maaseik zj
- Weijnen, A. e.a., *Woordenboek van de Limburgse dialecten*, Assen 1984-2004
- Wieland, J.H.M. *Kleine atlas van de geschiedenis van beide Limburgen*, Maastricht 1989